

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

Official journal of Atatürk University Graduate School of Atatürk Principles and Revolution History

Cilt / Volume 14 • Sayı / Issue 1 • Haziran / June 2025

EISSN 3062-0929

<https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniad>

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

CHIEF EDITOR / BAŞ EDITÖR

S. Esin DAYI

Department of History, Atatürk University, Institute of Ataturk Principles and History of Turkish Revolution, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

ASSOCIATE EDITORS / YARDIMCI EDITÖRLER

İsmail EYYÜPOĞLU

Department of History of the Republic of Turkey, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Asaf ÖZKAN

Department of History, Atatürk University, Institute of Ataturk Principles and History of Turkish Revolution, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

STATISTICS EDITOR / İSTATİSTİK EDITÖRÜ

Mehmet Suphi ÖZÇOMAK

Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Econometrics, Statistics, Erzurum, Turkey
İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri, İstatistik Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye

FOREIGN LANGUAGE EDITOR / YABANCI DİL EDITÖRÜ

Tevfik DARIYEMEZ

Faculty of Letters, Atatürk University, English Language and Literature, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Erdal AYDOĞAN

Department of History, Atatürk University, Institute of Ataturk Principles and History of Turkish Revolution, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Mustafa BUDAK

Department of Atatürk Principles and History of Revolution, İstanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Revolution, İstanbul, Turkey
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Ömer ERDEN

Department of History of the Republic of Turkey
Ordu University, Faculty of Science Literature, Ordu, Turkey
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Ordu, Türkiye

Hüseyin KALEMLİ

Department of History of the Republic of Turkey, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Science Literature, Nevşehir, Turkey
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Nevşehir, Türkiye

Zafer KOYLU

Department of History of the Republic of Turkey, Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Arts and Sciences, Eskişehir, Turkey
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Nuri KÖSTÜKLÜ

Department of History Education, Necmettin Erbakan University, Faculty of Ahmet Keleşoğlu Education, Konya, Turkey
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Bölümü, Konya, Türkiye

Tuncay ÖĞÜN

Department of Contemporary History, Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Literature, Muğla, Turkey
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yakın Çağ Tarihi Bölümü, Muğla, Türkiye

Makbule SARIKAYA

Department of History of the Republic of Turkey, Ardahan University, Faculty of Humanities and Literature, Ardahan, Turkey
Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Ardahan, Türkiye

Serpil SÜRMELİ

Department of Mathematics and Science Education, Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, Samsun, Turkey
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Samsun, Türkiye

Eniş ŞAHİN

Department of History, Sakarya University, Faculty of Science Literature, Sakarya, Turkey
Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye

Orhan TURAN

Department of History, Batman University, Faculty of Science Literature, Batman, Turkey
Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Batman, Türkiye

Selçuk URAL

Department of History of the Republic of Turkey, Kars Kafkas University, Faculty of Science and Literature, Kars, Turkey
Kars Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Kars, Türkiye

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

AIMS AND SCOPE

Journal of Atatürk is a peer-reviewed, open-access, online-only publication issued by Atatürk University. The journal is released biannually in both English and Turkish, with issues published in June and December.

JOURNAL HISTORY

As of 2000, the journal has changed its title to Journal of Atatürk.

Previous Title (1978-1999)

Institute of Atatürk Principles and History of Turkish Revolution

Current Title (2000-)

Journal of Atatürk

EISSN: 3062-0929

Journal of Atatürk is indexed in DOAJ, ERIH PLUS, EBSCO, Historical Abstracts with Full Text, Gale Cengage and China National Knowledge Infrastructure (CNKI).

The Journal of Atatürk aims to significantly contribute to the academic discourse by publishing manuscripts of the utmost scientific caliber that revolve around Atatürk's principles and reforms. The journal's content encompasses original articles and reviews that adhere to ethical guidelines.

The journal's scope is comprehensive and includes an in-depth exploration of the reforms enacted by Mustafa Kemal Atatürk, among other subjects. This investigation extends to the societal, political, military, economic, and cultural factors that facilitated these reforms, all of which are analyzed through historical scientific methods.

The primary audience for this journal comprises researchers specializing in Mustafa Kemal Atatürk's principles and reforms, as well as both amateur and professional individuals engaged in this domain. It also welcomes anyone with an interest in this field.

Disclaimer

The statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the views of the editors, editorial board, and/or publisher. The editors, editorial board, and publisher are not responsible for the content of the manuscripts and do not necessarily endorse the views expressed in them. It is the responsibility of the authors to ensure that their work is accurate and well-researched, and the views expressed in their manuscripts are their own. The editors, editorial board, and publisher simply provide a platform for the authors to share their work with the scientific community.

Open Access Statement

Journal of Atatürk is an open access publication.

Starting on 2022 July, all content published in the journal is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which allows third parties to use the content for non-commercial purposes as long as they give credit to the original work. This license allows for the content to be shared and adapted for non-commercial purposes, promoting the dissemination and use of the research published in the journal.

The content published before 2022 July was licensed under a traditional copyright, but the archive is still available for free access.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniad/writing-rules>.

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

S. Esin DAYI

Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

✉ edayi@atauni.edu.tr

✉ atailens@atauni.edu.tr

🌐 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

☎ +90 442 231 15 16

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

+ 0442 2314463

AMAÇ VE KAPSAM

Atatürk Dergisi, hakemli, açık erişimli ve yalnızca çevrimiçi olarak Atatürk Üniversitesi tarafından yayınlanan bir dergidir.

Atatürk Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında, İngilizce ve Türkçe olarak yılda iki kez yayınlanan bir dergidir.

Dergi Tarihçesi

2000 yılından itibaren dergi adını "Atatürk Dergisi" olarak değiştirmiştir.

Önceki Adı (1978-1999)

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi

Mevcut Adı (2000-...)

Journal of Atatürk

E-ISSN: 3062-0929

Atatürk Dergisi, DOAJ, ERIH PLUS, EBSCO, Historical Abstracts with Full Text, Gale Cengage ve China National Knowledge Infrastructure (CNKI) tarafından indekslenmektedir.

Journal of Atatürk, Atatürk'ün prensipleri ve reformları etrafında dönen yazıları en üst düzeyde bilimsel kalitede yayınlamak için akademik tartışmaya önemli katkılar sağlamayı amaçlamaktadır. Derginin içeriği, etik kurallara uygun özgün makaleleri ve derlemeleri kapsar.

Derginin kapsamı oldukça geniş olup Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformların yanı sıra farklı konuları da içerir. Bu inceleme, bu reformları kolaylaştıran toplumsal, siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel faktörleri derinlemesine ele alır; hepsi tarihsel bilimsel yöntemlerle analiz edilir.

Bu derginin temel hedef kitle, Mustafa Kemal Atatürk'ün prensipleri ve reformları konusunda uzmanlaşmış araştırmacılar ile bu alanda amatör veya profesyonel olarak faaliyet gösteren bireylerden oluşmaktadır. Aynı zamanda bu alana ilgi duyan herkesi de içtenlikle karşılamaktadır.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan makalelerde kibeyan veya görüşler sadece yazar(lar)ın görüşleridir ve editörler, yayın kurulu ve/veya yayıncının görüşlerini yansıtmamaktadır. Editörler, yayın kurulu ve yayıncı, makalelerin içeriğinden sorumlu değildir ve bu makalelerde ifade edilen görüşlere katılmaz. Yazarların çalışmalarının doğru ve iyi araştırılmış olduğunu ve makalelerinde ifade edilen görüşlerin kendi görüşleri olduğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır. Editörler, yayın kurulu ve yayıncı, yazarlara çalışmalarını bilimsel toplulukla paylaşmaları için bir platform sağlamaktadır.

Açık Erişim Politikası

Atatürk Dergisi açık erişimli bir yayındır.

Temmuz 2022 ayından itibaren dergide yayınlanacak tüm içerik, Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License lisansı ile yayınlanmaktadır. Bu lisans, içeriğin ticari olmayan amaçlarla paylaşılmasını ve adapte edilmesini sağlayarak dergide yayınlanan araştırmaların yayılmasını ve kullanılmasını teşvik eder. 2022 Temmuz ayından önce yayınlanan içerikler geleneksel telif hakkı kapsamında lisanslanmıştır, ancak arşiv ücretsiz erişime açıktır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad/writing-rules> adresinden ulaşabilirsiniz.

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

S. Esin DAYI

Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

✉ edayi@atauni.edu.tr

✉ atailens@atauni.edu.tr

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>
+ 0442 2314463

+90 442 231 15 16

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

RESEARCH ARTICLES / ARAŞTIRMA MAKALELERİ

1

27 Mayıs 1960 Darbesi Sözlü Tarih Çalışması
27 May 1960 Coup d'état Oral History Study

Yavuz ÖZDEMİR, Esra KARAKUŞ UMAR, Gülşah ÖZDEMİR BAKİ

17

19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Muhacir Kadınların Durumuna Genel Bakış

An Overview of the Situation of Immigrant Women in the Ottoman Empire in the 19th Century

Funda ÖZTÜRK

29

Example of Integration into Global Systems: Establishment of the Organization and Türkiye's Participation According to UNESCO Archive (1945-1946)

Küresel Sistemlere Entegrasyon Örneği: UNESCO Arşivine Göre Organizasyonun Kuruluşu ve Türkiye'nin Katılımı (1945-1946)

Enes ÖZ

27 Mayıs 1960 Darbesi Sözlü Tarih Çalışması

27 May 1960 Coup d'état Oral History Study

Yavuz ÖZDEMİR¹

¹Atatürk Üniversitesi,
Kazım Karabekir Eğitim
Fakültesi, Türkçe ve
Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Esra KARAKUŞ

UMAR²

²Atatürk Üniversitesi,
Oltu Beşeri ve Sosyal
Bilimler Fakültesi,
Sosyal Hizmet Bölümü,
Erzurum, Türkiye

Gülşah ÖZDEMİR

BAKİ²

²Atatürk Üniversitesi,
Oltu Beşeri ve Sosyal
Bilimler Fakültesi,
Maliye Bölümü,
Erzurum, Türkiye

Öz

Türk tarihsel sürecine bakıldığında zaman zaman darbe ve benzeri olgularla karşılaşmaktadır. Ancak konumuz bu darbelerin tümünü irdelemek değildir. Bunlardan sadece Cumhuriyet Döneminde ilk darbe olarak ortaya çıkan 27 Mayıs 1960 darbesini incelemektir. Bu darbe süreci incelenirken 1923-1960 süreci dikkate alınmalı ve bilhassa 1946-1960 arası dönem üzerinde durulmalıdır. 27 Mayıs Darbesi birçok yönden toplum ve devlet bağlamında ciddi kırılmalar yarattığı için toplumdaki etkilerini görmek anlamında bizzat bu darbeyi deneyimleyen kişilerle görüşmeler yapılacaktır. Yorumlayıcı yaklaşımdan hareketle nitel araştırma desenlerinden sözlü tarih tekniği kullanılacaktır. Verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılarak derinlemesine görüşmeler yapılacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada 1960 darbesini yaşayan kişilerin hafızalarının derinliklerinde bulunan kişisel tanıklıklarını ve yaşantılarını ortaya çıkarmak ve elde edilen verilerle tarihinin inşasına katkı sağlamak için sözlü tarih araştırma tekniğinin kullanılması uygun olacaktır. Araştırmanın evrenini Türkiye’de 27 Mayıs Darbesi’ni yaşayan kişiler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleminin seçiminde olasılığa dayalı olmayan (olasılıksız) örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme tercih edilecektir. Elde edilen verilerin analizinde yorumlama tekniği kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Darbeler, 27 Mayıs 1960 Darbesi, Sözlü Tarih

ABSTRACT

When we look at the Turkish historical process, coups and similar phenomena are encountered from time to time. However, our subject is not to analyse all of these coups. It is only to examine the coup d'état of 27 May 1960, which emerged as the first coup d'état in the Republican Period. While analysing this coup process, the period between 1923-1960 should be taken into consideration and the period between 1946-1960 should be particularly emphasised. Since the 27 May Coup created serious ruptures in the context of society and the state in many ways, interviews will be conducted with people who personally experienced this coup in order to see its effects on society. Based on the interpretive approach, oral history technique, one of the qualitative research designs, will be used. In-depth interviews will be conducted using semi-structured interview forms for data collection. Therefore, in this study, it will be appropriate to use the oral history research technique to reveal the personal witnesses and experiences of the people who experienced the 1960 coup in the depths of their memories and to contribute to the construction of history with the data obtained. The population of the research consists of the people who lived through the 27 May Coup in Turkey. Snowball sampling, one of the non-probability sampling methods, will be preferred in the selection of the sample of the research. Interpretation technique will be used to analyse the data obtained.

Keywords: Coups, 27 May 1960 Coup, Oral history

Geliş Tarihi/Received 06.12.2024
Kabul Tarihi/Accepted 15.04.2025
Yayın Tarihi/Publication 26.06.2025
Date

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Yavuz ÖZDEMİR

E-mail: yavuzozdemir@atauni.edu.tr

Cite this article: Ozdemir Y., Umar

Karakuş E., & Baki Ozdemir G. (2025).

27 May 1960 Coup D'état Oral History
Study. *Journal of Atatürk*, 14(1), 1-16.

Atıf: Özdemir Y., Umar Karakuş E., &
Baki Özdemir G. (2025). 27 Mayıs 1960
Darbesi Sözlü Tarih Çalışması. *Atatürk
Dergisi*, 14(1), 1-16.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Giriş

Araştırmanın ana konusunu 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen tarihsel bir gerçeklik oluşturmaktadır. Görüşülen kişilerin bu gerçekliğe ad verirken “darbe”, “ihtilal” ve “inkılap” kavramlarını kullandıkları görülmüştür. Üstelik bu kavramlarla birlikte bazı literatür çalışmalarında “devrim” kavramı da kullanılmaktadır (Esin, 2005; Karal Akgün, 2009). Sosyal bilim alanlarında kavram kargaşası ya da kavram yanılgılarına düşüldüğü bilinmekle birlikte, bu derece kargaşaya ya da yanılgıya pek rastlanmamıştır. Bu sorunun temel nedenleri, olgu karşısında ideolojik konumlanma ve yeterli bilgiye sahip olmamadır. Araştırmada bu durum dikkate alınarak, ilk önce söz konusu kavramlar kendi bağlamında tanımlanacaktır.

Öncelikle ele alınacak olan kavram darbe, Arapça kökenli olup genel anlamı itibariyle vurma, vuruş, çarpma, bir vuruşta devirme gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim Arapça ve Osmanlıca sözlükler (Sami, 2012, s. 665; Toven, 2015, s.134) kavramı bu şekilde tanımlarken siyasi boyutuna işaret etmemektedir.

1950'lerden sonra darbe kavramı siyaset ve sosyoloji bilim dallarına da girmiştir. Siyaset bilimindeki genel anlamı (coup) daha ziyade “Kuvvet kullanılması yoluyla iktidarın değiştirilmesi, hükümetin devrilmesidir.” (Girgin, 1982, s.135) şeklinde tanımlanırken, darbe sosyolojik anlamda ise “Baskın tarzında, güç kullanılarak hükümeti devirmekle sınırlı siyasi harekettir.” (Ülken, 1969, s.133-134) ya da “Devlet iktidarının genellikle silahlı kuvvetler tarafından şiddet yoluyla demokratik olmayan bir çerçevede bir anda ele geçirilmesidir.” (Marshall, 1999, s. 309).

Konuyla ilgili tanımlanmaya çalışılacak ikinci kavram ihtilaldir. Arapça kökene sahip olan ve adeta doğu dünyasında aforoz edilmiş bulunan ihtilal; karışıklık, kargaşa, zarar, ziyan, düzensizlik, intizamsızlık, karma karışıklık, altüst oluş, radikal yenilik, halk tarafından hiçbir kanun ve kaideye bağlı kalmadan gerçekleştirilen köklü ve şiddetli yenilik hareketlerine denir (Özdemir, 2010, s. 2).

Tanımlama gereği duyulan bir diğer kavram ise erken Cumhuriyet yıllarında yapılan yenilikleri ifade etmek için kullanılan inkılaptır. İnkılap; değişim, değişiklik, yenilik, yenilenme gibi anlamlara gelmekle beraber “devlet eliyle belirli yasalar dâhilinde, gerçekleştirilen köklü yenilik hareketlerini” ifade eder (Özdemir, 2010, s.1)

Bütün bu tanımlamalarımız dikkate alındığında, incelenen tarihsel olgunun süreç içerisinde ani ve cebri olarak ortaya çıkması, hukuki bir dayanağa sahip olmaması ve kapsam bağlamındaki sınırlılığı dikkate alındığında darbe kavramıyla ifade edilmesinin daha uygun olduğu görülmektedir.

Dünya tarihinin en eski ve önemli olgularından biri olan darbeler, zaman içerisinde köklü demokrasilere sahip

gelişmiş ülkelerde ortadan kalkmış görünürken, güçlü demokratik kültürden ve kurumlardan eksik olan devletlerde yaşanabilmektedir. Bu bağlamda Türk tarihsel süreci dikkate alındığında, demokrasi anlayışının henüz çok yeni oluşu nedeniyle darbe ve benzeri olgularla sıklıkla karşılaşmak mümkündür (Koçak, 2019; Afyoncu, Demir ve Önal, 2018).

Türk tarihinde sıkça rastlanabileceğini belirttiğimiz darbe ve benzeri olgular arasında 27 Mayıs farklı bir yere sahiptir. Cumhuriyet döneminin, demokrasiye geçişin yaşanmaya başladığı erken bir evresinde ortaya çıkmış, demokrasiyi kesintiye uğratmış, askeri vesayetin kurumsallaşmasına zemin hazırlamış ve kendisinden sonraki müdahalelere kaynaklık eden ana darbe olmuştur. Bu yönleriyle bir ilk oluşu da ayrıca önem arz etmektedir (Karpaz, 2010; Kaya, 2019).

Türkiye’de, 28 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’in ilanı ile politik sistemin ana iskeleti ortaya konulurken, geç kalmış, sıkışmış, modernleşme temelli ciddi bir inkılap sürecine girilmiştir. Bu süreçte bazı denemelere rağmen, demokrasi açısından büyük bir öneme sahip, yasal bir muhalefet yapılanması oluşturulamamıştır. Bu nedenle 1945’e kadar tek partili yönetimi egemen olmuştur. 1945 yılı itibariyle uluslararası konjonktürün yarattığı demokratikleşme dalgası ve yapılan yenilikler Türkiye’yi çok partili sisteme taşımıştır.

Türkiye’de çok partili sisteme geçildikten beş yıl sonra, yirmi yedi yıldır ülkenin yönetiminde bulunan CHP iktidarı kaybetmiş, DP hükümet etmeye başlamıştır. Bu değişim sürecinde iktidar-muhalefet ilişkileri genellikle gergin olmuş, ordu içerisinde çeşitli cuntalaşmalar ortaya çıkmıştır. Söz konusu durum DP döneminde derinleşirken, özellikle 1957 sonrası çatışmacı bir Zemin ortaya çıkmıştır. Muhalefet rahat çalışamaz hale getirilmiş, basın susturulmaya çalışılmış, orduda cuntalaşmalar darbe doğrultusunda ivme kazanmıştır. Bütün bunlarla beraber demokratik bir siyasal kültürün zayıflığı ve tarihsel deneyim eksikliği gibi sebepler, Türkiye’yi darbe ile karşı karşıya getirmiştir.

Tarihsel bir gerçeklik olarak ifade ederek tanımlamaya çalışılan darbe olgusunu incelemek ise olgunun aniden ortaya çıkışı, gizlilik, yasa dışılık gibi sebeplerle resmi belge kıtlığı yaşanması bakımından kısmi bir zorluk arz edebilmektedir. Bununla beraber yazılan anılar ve dönem basını araştırmaya kısmen veri ya da veriler sağlamaktadır. Bu kaynakların sınırlılıkları ve nitelikleri göz önüne alındığında sözlü tarih görüşmelerinin gerekliliği anlaşılır bir biçimde ihtiyaç haline gelmektedir.

Tüm bu sebeplerden yola çıkılarak altmış iki yıl önce yaşanan 27 Mayıs olgusu araştırmaya hayat vermiştir. Bizzat o günleri yaşamış, günümüz son nesli olarak hayat

süren şahitlerin verdiği bilgilerden yararlanarak hafıza tespitinde bulunulmuş, hafızanın sözlü dışı durumundan elde edilen veriler kayıt altına alınarak kaybolması engellenmiş ve 27 Mayıs olgusunun anlaşılmasında şahitlerin deneyimleri de literatüre kazandırılmıştır.

Araştırmada veri toplama sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden sözlü tarih tekniği kullanılmıştır. Sözlü tarih konuya bağlı olarak o konuya doğrudan ya da dolaylı olarak şahitlik etmiş kişilerle bir araştırmacının yaptığı derinlemesine görüşmelerdir. Creswell ve Poth (2016)'a göre sözlü tarih araştırmacının bir bireyden ya da bireylerden olaylar hakkında kişisel olarak bilgileri hatırlamasını, sebepleri ve etkilerini toplamasını öngören bir yaklaşımdır. Sözlü tarih her şeyden önce insanların etrafında kurulmuş bir tarih türüdür. Tarihin içine hayatı dâhil eder ve tarihin kapsamını genişletir (Thompson ve Bornat, 2017).

Sözlü tarih aynı zamanda insanların hafızalarının derinliklerinde bulunan belli bir döneme ait kişisel tanıklıkları ve yaşantıları ortaya çıkaran, değerlendiren ve ulaştığı verilerle toplumların tarihinin inşasına katkıda bulunan bir araştırma yöntemidir (Danacıoğlu, 2001). Literatürde genel olarak sözlü tarih kavramı kullanılmasına rağmen kimi araştırmalarda “kişisel tanık araştırmaları” ve “hayat hikâyesi araştırmaları” şeklinde kullanılmaktadır (Abrams, 2010). Portelli (1998)'ye göre ise sözlü tarih tarih anlatmaktır. Her şeyden önce sözlü tarih yeni bir felsefe ve sosyal teoride yeni bir paradigma arayışının ürünüdür. Hem yeni bir arayış hem de bu anlayışta mündemiç bir yöntemi çağırıştırır. Sözlü tarih anlayışı bu anda yanlış bir temel üzerine gerçeklikleri inşa etmemek, tarihsel ve sosyal kaliteyi eksik bırakmamak üzerine klasik tarih anlayışını eleştirir. Sözlü tarihin, klasik tarih anlayışında yer alan başlangıçtan malul olan tarihin olgularını damıtma arızasını azaltma eğiliminde olduğu söylenebilir (Thompson, 1999). Sözlü tarihçilik anlayışında tarihçinin görevi evrensel yasaların peşine düşmek değildir. Sözlü tarih insan iradesini kabul eden, insanın tarihten dışlanamayacak bir varlık olduğu iddia eden bir anlayışından yola çıkar (Thomson, 1999). Tarihe demokratik bir perspektif çizen yaklaşım olarak temayüz etmiştir (Counce, 2001). Her insanın hayat hikâyesinin tarihin bir parçası olduğu önermesinden hareket eden sözlü tarih disiplinler arası işbirliğini daha da artıran yönü ile sosyoloji, antropoloji, etnoloji, folklor, psikoloji ve coğrafya gibi beşeri bilimlerin tüm imkânlarından yararlanmaktadır (Metin, 2002).

Leyla Neyzi (2009) sözlü tarihte dikkatleri bugüne çeker ve “Geçmişten bahsettiğimizi biliyoruz ama sözlü tarih söz konusu olduğunda klasik tarihten farklı olarak o geçmişin yanına bugünü koyuyoruz çünkü burada araştırmacı ve anlatıcı özne bugün burada, bugünün bağlamında birbiriyle konuşuyor.” der. Neyzi'nin altını çizdiği bu durum son

derece önemlidir çünkü sözlü tarihin klasik tarihten farkını dile getirir. Üstelik bugünün bağlamında ele alınıyor olması belgeye dayalı tarih anlayışında ki doğal boşlukların bugün burada kapanmasını sağlar ve gerçek tarihi olası bir belgenin bulunma ihtimaline bırakmaz. Counce (2001) ise bugünü daha iyi anlamak ve geleceği yönlendirebilmek için geçmişin anlamlandırma sürecine yapılan bir katkı olarak değerlendirir.

Sözlü tarih uygulamaları temelde hafızaya dayalı olarak gerçekleştirildiği için yaşantı ve bireysel psikoloji ile yakından ilgilidir çünkü hafıza geçmişi kaydetmenin her zaman güncel ve bireysel psikoloji ile biçimlenen öznel bir aygıttır (Acun, 2008). Bu nedenle sözlü tarih çalışmaları hem kişisel değerlendirme ve davranışların geçmişi nasıl biçimlendirdiğini hem de geçmişinde bugünkü değerleri ve davranışları nasıl şekillendirdiğini ortaya koyan bir araçtır. Sözlü tarih aynı zamanda karşılıklı bir etkileşim sürecidir (Yıkıms, 2016). Anlatıcının ve araştırmacının karşılıklı olarak etkileşime girmesi kaçınılmazdır. Diğer tarih anlayışlarından ayıran bu özellik sayesinde sözlü tarih antropoloji, sosyoloji ve psikoloji ile iç içedir. Ayrıca sözlü tarihin en önemli misyonundan birisi de tarihi demokratikleştirmesidir. Sadece büyük adamların tarihi anlayışından çıkarak, her insan önemlidir anlayışını ilke alır ve tarihte var olan her insanın sesini duyurur (Portelli, 1998; Thompson, 1999; Danacıoğlu, 2001).

Sözlü tarihle ulaşılan veriler tarih yazımına katkı sağlar (Somersan, 1998). İnsanların öznel tecrübeleri kaydedildiği için kişisel yorumların tarihi önemi vurgulanır (Ayers ve Ayers, 2013; Ritchie, 2015). Thompson'a göre sözlü tarih daha gerçekçi ve dengeli bir tarih yazımı için gereklidir. Sözlü tarih yazılı kaynakların yetersiz ya da taraflı olduğu durumlarda kişilerin tanıklıklarına başvurarak olay ve olguların daha doğru anlaşılmasını sağlar (Tuncay, 1993). Tosh (1997)'un ifadesiyle toplumsal tarihe insan çehresi kazandıran sözlü tarih, her ne kadar modern dönemin ürünü gibi algılsa da sözlü anlatım geleneğinin insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir (Metin, 2002). Sözlü tarih bir yandan yazılı kaynaklarda bulunmayan farklı bilgilere ulaşmanın yoluyken, bir yandan da yazılı kaynakların iktidarın ötesindeki bilgilere ulaşma potansiyeli taşıyan bir araştırma alanıdır (Tosh, 1997). Yazılı belgelere ulaşmanın zor olduğu durumlarda, sözlü tarih araştırmaları, mikro konulara ilişkin doğrudan veri kaynağı olarak ele alınabilir. Ayrıca belge fetişizminden kaynaklı kayıtlara girmeyen tarihin boşluklarını doldurarak, yerleşmiş yanlış mitleri açığa çıkarır. Tüm bunların dışında sözlü tarih okullarda kullanıldığında öğrencilerin tarihle tanışmalarına, öğrenme ortamını insanileştirerek daha etkili ve kalıcı öğrenmelerine aynı zamanda kuşakların buluşmasına zemin hazırlamaktadır (Şahin, 2004). Öğrencilerin olayları yaşamış insanlardan tarihi dinlemeleri güdülenmelerini arttırdığı

gibi eğitimin kurumsal sığınağından çıkarak dış dünyayı kucaklamasına da hizmet etmektedir (Safran ve Ata, 1998).

Ancak sözlü tarih bir takım sınırlılıklara sahiptir. Bunlardan ilki sözlü tarih çalışmasının öznesi olan konuşmacının hafızasının güvenilirliğidir (Gardner, 2003). Bunun yanı sıra konuşmacının anısını bilinçli olarak saptırmasıdır. Olaylar basitleştiriliyor yahut abartılıyor olabilir. Görüşmeler esnasında bu bilgilerin güvenilirliğine dikkat edilmesi gerekmektedir (Acun, 2008). Diğer bir sorun ise öznellik sorunudur (Danacıoğlu, 2001). Tarihsel belgelerin değişmezliğinin yanı sıra anıların değişebilirliği sözlü tarihle ilgili yapılan eleştirilerin başında gelmektedir. Ancak burada yazılı belgeleri yazanların taraflılığı yahut öznelliğini de hesaba katarak yazılı tarih-sözlü tarih kıyaslamasına girilmelidir. Bir diğer sınırlılık ise görüşme yapılan kişinin görüşme süreci üzerinde kesin kontrole sahip olmasıdır. Yine sözlü tarihle elde edilen bilgilerin subjektif olması bir diğer sınırlılıktır. Çünkü sözlü tarih insanların hayat tecrübelerini kendi dillerinden ifade etmelerine dayanmaktadır. (Metin, 2002). Sözlü tarih uygulamaları için araştırmacının muhakkak iyi bir tecrübeye sahip olması ve organize bir şekilde tüm eksileri düşünerek ve çözüm bularak araştırmayı gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Sözlü tarihin temel yapı taşı görüşmelerdir. Görüşme sözlü iletişim yoluyla çoğunlukla yüz yüze yapılsa da telekomünikasyon üzerinden hatta duyma ve konuşma sorunlu insanlarla simgesel iletişim vasıtasıyla gerçekleştirilen bir veri toplama tekniği olarak değerlendirilir (Karasar, 1984). Bir nitel araştırma tekniği olarak gözlem yoğunudur ancak istenen derinliğe sahip değildir. Dolaysız yoğun gözlemlere gelince bunları yukarıdaki cümlelerin tam karşıt kutbunda yer almaktadır. Dolaysız yoğun gözlemler bireyler ve fazla nicelikli olmayan topluluklara uygulanır. Bundan dolayı enine değil derinlemesine gider (Duverger, 2006). Hattı zatında “derinlemesine görüşme” buzdağının görünmeyen yüzünü aramaktadır. Görüşmenin literatür tanımına dönülürse, “insanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına ve gerçeği ima edişlerine vakıf olmanın iyi bir yoludur.” der Punch (2011), aynı zamanda başkalarını anlamak için kullanılan güçlü yöntemlerdendir. Derinlemesine görüşmenin en çok kullanılan ve en çok beklentinin olduğu türünü belgesel görüşme oluşturur (Bal, 2001). Soru kâğıtlarıyla yapılan yaygın görüşmelerin belli ve kesin teknik kurallarına göre uygulanması gerektiğini Duverger (2006) vurgulamakla birlikte derinlemesine görüşmelerde esnekliğin, özel durumlara uyarılmanın ve gerektiği gibi davranmanın, hazırlanması gereken soru metinlerinden daha önemli olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı öncelikle araştırma konusuyla ilgili mümkün olabildiğince çok belge toplamak zorundadır (Tokmak, 2016). Toplanan ses ve

görüntü kayıtları, tutanak metinleri gibi veriler kayda geçirilerek analize tabi tutulur. Betimsel analiz veya içerik analizi teknikleri kullanılarak çözümlemesi yapılır (Kümbetoğlu, 2008). Çözümleme ve analiz aşaması bittiğinde sözü tarihin ürünü ortaya çıkmaya ve tarihe katılmaya hazırdır. Sözlü tarih çalışmaları, olay ve olguların toplumda nasıl derin izler bıraktığını kişilerin hatıralarından çekip çıkarır. Tüm bu sebeplere dayanarak araştırmada sözlü tarih yöntemi kullanılmış, araştırmacının özgünlüğü ve etkililik düzeyi sonuç bölümünde ortaya konmuştur.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma modeli örnek olay (durum çalışması) incelemesi olarak belirlenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden sözlü tarih tekniği kullanılmıştır. Creswell (2021, s.98-99)’e göre durum çalışması araştırmacının hem ürünü hem de nesnesi olabilecek bir desen türüdür ve bir durum ya da belirli bir zaman içerisinde ki çoklu durumlar hakkında gözlem, mülakat, görüşme, rapor, dokümanlar gibi çoklu bilgi kaynakları aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi toplandığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır. Bu araştırmada Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nden 28.07.2021 tarihinde 88656144-000.E.2100195069 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın katılımcıları, doğum yılları 1943 ile 1952 arasında değişen, yetmiş yaş ve üzerindeki erkek bireyler oluşturmaktadır. Tamamı emekli olan bu on katılımcı; tıp, mühendislik, akademi, yöneticilik ve müfettişlik gibi farklı meslek alanlarında görev yapmıştır. Hatırlanabilirlik ve farkındalık faktörleri göz önüne alınarak darbenin yaşandığı 1960 yılında, en az sekiz yaş ve üzerinde olmalarından hareketle çalışma grubunda yer alması beklenen kişilerin yaş aralığı yetmiş yaş ve üzeri olarak belirlenmiştir. Kartopu örnekleme yöntemiyle belirlenen otuz kişiye ulaşılmış, sekiz kişi neden belirtmeksizin görüşmeyi kabul etmemiş, yedi kişi görüşmeleri kabul etmesine rağmen görüşmenin hemen öncesi katılmaktan vazgeçtiğini belirtmiş, beş kişi ise görüşmeleri kabul etmesine rağmen görüşme öncesi tüm iletişim yollarını kapatmıştır. Gönüllülük esasını kabul eden on kişi ile çalışma grubu oluşturularak yarı yapılandırılmış bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve görüşmeler ses-video kayıt altına alınmıştır.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Sekiz sorudan oluşan görüşme formları katılımcılarla araştırmacının baş başa kaldığı sessiz bir ortamda, araştırmacı tarafından soruların katılımcıya yönetilmesiyle sorulmuştur. Sekiz sorunun belirlenmesinde öncelikle alan yazındaki benzer çalışmalarda kullanılan görüşme formları incelenmiş ve on soru belirlenmiştir. On soru içerik, nitelik ve Türkçe'ye uygunluk açısından üç ayrı uzman değerlendirmesine tabii tutulmuş, uzman görüşleri doğrultusunda iki soru çıkarılmış ve sekiz soruya düşürülmüş, sekiz sorudan üç tanesi yine uzman değerlendirmelerine göre değişikliğe uğrayarak nihai haline getirilmiştir. Veri kaybını engellemek adına görüşmeler katılımcıların izniyle video ve ses kaydına alınmıştır. Sekiz soru katılımcıyı tanıtan, 27 Mayıs öncesi, esnası ve sonrasına odaklanan ayrıca katılımcıların 27 Mayıs'ı değerlendirmelerini isteyen sorulardan oluşmaktadır. Ancak görüşmeler esnasında zaman zaman sorular belirlenmiş kalıplarıyla değil, görüşmenin seyri ve katılımcının verdiği bilgilerin derinliğine göre değişikliğe uğrayarak sorulmuştur.

Video ve Ses Kaydı

Gerekli izinler alındıktan sonra görüşmeler boyunca ortama yerleştirilmiş bir kamera ve ses kayıt cihazı aracılığıyla verilerin korunumu desteklenmiştir.

Veri Toplama Süreci

Araştırmada, ses ve görüntü kaydı alınarak sözlü tarih yöntemiyle yarı yapılandırılmış görüşme formu, bireysel görüşmelerle veri toplama sürecinde kullanılmıştır. Çalışma grubunu oluşturacak katılımcılarla 1. ve 2. araştırmacı tarafından ön görüşmeler yapılarak araştırma ve görüşmelerin nasıl gerçekleşeceği hakkında bilgi verilmiş, görüşme tarihleri belirlenmiştir. Yaklaşık üç aylık görüşme takvimi oluşturulmuştur. Görüşmeler katılımcıların müsaitlik durumuna göre gün içinde ortalama otuz dakikalık sürelerde tamamlanmıştır. Görüşme süreci boyunca ses ve görüntü kaydı alınmıştır. Ses kayıtları 2., 3. ve 4. Araştırmacı tarafından sonix.ai programı ile yazıya aktarılmış, veri kaybının engellenmesi amacıyla araştırmacılar tarafından transkripsiyonlar görüntü ve ses kayıtlarıyla eş güdümlü olarak kontrol edilmiştir. Elde edilen görüşme kayıtlarında katılımcıların isim ve soy isimleri yerine araştırma etiği gereği takma isimler kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Görüşmelerden elde edilen veriler betimsel ve içerik analiz yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Veri analiz yöntemleri arasında en sık tercih edilen betimsel analiz tekniği, alandan elde edilen görüşme verilerini anlamlı hale getirerek özetleyebilmek için kullanılmıştır. Elde edilen

verilerden geçerli sonuçlar ortaya çıkarmak amacıyla da verilerin ilişkilendirilmesi ve kategorize edilmesi İçerik analizi tekniği ile sağlanmıştır. Bu amaçla her soru için görüşmecilerin yanıtları ayrıntılı bir şekilde değerlendirilerek görüşmecilerin görüşlerini yansıtabilecek kategoriler oluşturulmuştur. Ortaya çıkan kategoriler, benzerlik ve farklılıklarına göre temalar altında toplanarak veri analiz süreci tamamlanmıştır. Çalışma verilerinin kodlaması 3. ve 4. araştırmacı tarafından ayrı ayrı yapılarak fikir uyuşmazlığının olduğu durumlar belirlenerek uzlaşma sağlanmıştır. Bu kapsamda 1960 darbesi ile ilgili elde edilen veriler, darbe öncesi, darbe süreci ve darbe sonrası temaları altında toplanmıştır. Darbe sürecine ilişkin "darbeyi nerede ve nasıl öğrendiler", "darbe ve sonrasındaki günler", "tutuklanmalar", "sürece bakış", "Yassıada süreci", "alyans kampanyası" ve "darbe sürecini değerlendirme" kategorileri oluşturulmuştur. Son olarak görüşmecilerin doğrudan görüşlerinden alıntılar yapılarak zengin ve yoğun betimlemeler yapılmıştır.

Bulgular

Darbe Öncesi

Darbe sürecini değerlendirmeden önce görüşmeciler, darbe öncesinde genel resmi anlatmaya çalışmışlardır. Burada darbenin neden olduğuna ilişkin kendi kanaatlerini ortaya koymuşlardır. Görüşmelerde katılımcıların yaşları dikkate alındığında eğitimlerine devam ettiklerinden dolayı bazı görüşmecilerin öğrenci hareketleri içerisinde yer aldıkları ve mevcut siyasi atmosfere hâkim oldukları görülmüştür. Aktif bir şekilde öğrenci hareketleri içerisinde yer alan Cemil Bey (Yönetici, 79), 28-29 Nisan olayları şeklinde tarihte yer alacak değerlendirmelerini şöyle aktarmıştır:

17, 18 yaşlarında ülke meselelerine son derece duyarlı bir gençliğin olduğu noktada idik. 28 Nisan olayları, öğrenci ayaklanması veya öğrenci hareketlerinin de ben şahsen içindeydim. Ve bu konuda lisede, lise son sınıfta, üzerimde İsmet Paşa'nın "Sizi ben bile kurtaramam" isimli Meclis konuşmasının daktilo edilmiş kâğıdı bulununca disipline sevk edildim.

Benzer şekilde 28-29 Nisan olaylarına İstanbul'da olsaydı katılacağını belirten Sabri Bey (Avukat, 82) ise demokrat partinin darbe öncesinde uyguladığı politikaya karşı bir cephenin oluştuğunu öne sürerek aşağıdaki açıklamaları yapmıştır:

.... O askeri darbe kendiliğinden olmamıştı. Yani Demokrat Parti iktidara gelmeden önce birtakım vaatleri vardı. O vaatleri nedeniyle bunları yerine getirmedeği gibi daha sonra tek parti idaresi düşüncesi ile hareket etmeye zorladı. Yani partizan idare ile devlet idare ediliyordu o zamanlar. Plansız bir yatırımları vardı. Hayat pahalılığı vardı. Ondan sonra fikir hayatı üzerinde birtakım şeyler baskılar vardı. Mesela basın hürriyeti yoktu. Hani hep

basındaki bütün herkes tehdit ediliyordu yani daha kısaca benim anladığım kadarıyla tek bir parti diktatörlüğü bu, vardı.

Demokrat partinin 1957'den sonra ekseninden kaydığını ileri süren Binali Bey (Doktor, 70), partinin 57'den sonra hırçınlaştığını, yanlışlar yaptığını ve 27 Mayıs'a zemin hazırladığını belirtmiştir. Olayların 1957'den önce 1954'te başladığını ifade eden Kazım Bey (Doktor, 77) ise esasta ordunun kademelerinin darbe taraftarı olmadıklarını şu sözlerle ifade etmiştir.

Demokrat Parti şunu yaptı da ihtilal oldu şeklinde değil. Zaten ihtilal olacakmış bunun çeşitli nedenleri ister dış güç olsun ister makam sahibi olmak olsun ama bir tek gerçek var. Esasta ordunun kademelerinin pek bu işe taraftar değildi. Nitekim 280 tane general varken 230 tanesi emekli edildi. Albaylar ve emir subaylarının kendi aralarında bir tutarsızlık vardı. Mesela Erkan -Orhan Erkanlı, Milli Birlik Komitesi Üyesi bir hatırasında şöyle yazıyor. Diyor ki 27 Mayıs'ta ihtilal yaptık fakat 28 Mayıs'ta ne yapacağımızı bilmiyorduk diyor...

Ülke genelinde dayanışmanın bozulduğunu vurgulayan Kazım Bey, üniversitelerin ve ordunun karmaşa içerisinde olduğunu, Demokrat Parti'nin kendi içerisindeki bölünmelerle muhalefet yarattığını belirtmiştir. Ekonomik krizlerin ve seçimde karşılaşılan sıkıntıların sonucunda parti üyelerinden birçok kişinin de partinin politikalarını onaylamadığını söylemiştir. Hatta grup başkanı ve arkadaşlarının darbe öncesinde Celal Bayar'a mektup gönderdiğini ve Menderes'in görevden alınması gerektiğini ifade ettiklerini öne sürmüştür.

Menderes'in yükselen muhalefet karşısında kendine destek toplamak adına kurduğu "Vatan Cephesi" siyasi oluşumunu tanımlayan Sabri Bey (Avukat, 82), "1957-58 yıllarında Vatan Cephesi kurulmuştu. Vatan Cephesi'ne üye olmayanlar çok zorluk çekiyorlardı" şeklinde görüşlerini dile getirerek açıklamalarını şöyle sürdürmüştür:

Mesela istersen devlet memuru ol, istersen serbest meslek icra et. Vatan cephesinde değilsen iş verilmiyordu ve vatan cephesine girmesi için kişiler zorlanıyordu. "Gel Vatan Cephesi'ne gir şu işi yap" filan gibilerden deniyordu veya Vatan Cephesi'ne girenlere o tarihlerde bazı maddi olanaklar tanınıyordu.

Benzer ifadeleri dile getiren Yılmaz Bey (Akademisyen, 74) ise darbe olmadan önce Demokrat Parti'nin gençleri teşvik etmek ve halkın desteğini almak amacıyla Vatan Cephesi'ne katılanların listelerinin radyoda yapılan yayınlarda okunduğunu ileri sürmüştür. Bilal Bey (Yayıncı, 74), Menderes'in halktan aldığı desteği bir anısını anlatarak dile getirmiştir:

Menderes'in, Celal Bayar ile birlikte üniversitenin temel atma ve açılış merasimi için gelişi münasebetiyle, çocuktuk,

bizi de aldı götürdüler. Böyle bir karşılama şeyinde bulunduk. Yolda halk Menderes'i aracından indirdi ve omuzlara aldı. Taşdık, taşımaya başladık. Yalnızca Menderes'e yönelik bu sevgi...

Darbe girişiminde CHP'nin bir rolü olmadığını ileri süren Bilal Bey, "...yani bize herhangi bir telkin gelmedi ama İsmet Paşa'nın Himmet Dede İstasyonu'nda yolunun kesilmesi, Uşak'ta başına ateş açılması gibi olaylar bardağı taşıran son damlalar oldu." ifadelerini kullanmıştır. Sabri Bey (Avukat, 82) ise muhalefet partisinin lideri olan İnönü'ye milletvekili olarak otumlara iştirak etmeme cezasının verilmesinin de 1960 darbesini hazırlayan etkenlerden biri olduğunu belirtmiştir.

Darbe Süreci

Görüşmecilerin ifadelerinden hareketle 27 Mayıs 1960 darbesi; darbenin tanımı, darbe nerede ve nasıl gerçekleşti, darbe ve sonrasındaki günler, tutuklanmalar, sürece bakış, mahkemeler, alyans kampanyası ve darbe sürecini değerlendirme kategorilerinde ele alınmıştır.

Darbeyi Nerede Ve Nasıl Öğrendiler?

Darbe günü Erzurum'da olduğunu ifade eden Binali Bey (Doktor, 70), o günü şöyle anlatmıştır:

Teyzem hastalanmıştı Kavak Mahallesi'nde, anneannem elimden tuttu beni oraya götür dedi. Geldik çıktık Erzurum kapıya. Orada faytonlar boldur ama hiç hiçbir tane fayton bulamadık. Anneannem şaşırды ya ne oldu, nereye gitti bu faytonlar? Her tarafta asker görüyoruz bankanın önünde askerler nöbet tutuyordu. Hafif yağmur yağıyordu. Anneannem telaşlandı. "Geri dönelim eve" dedi. Ben hayır dedim buluruz fayton dedim. "Her taraf asker dolu" deyince dedim ki ya bize bir şey yapmıyorlar, gel gidelim dedim. Gittik ki o evde de hastamız var ama herkes ihtilali konuşuyor. İhtilal, ihtilal sözünü de ilk defa duyuyorum o zaman. Yani bu ihtilal ne? Ne oldu? Hep soruyorum. Ne yaparlar? diye. Kimse de doğru dürüst bir cevap veremiyor aslında. Askerler askerler diyor, askerler geldiler diyor.

Erzurum'da Askeri Sanat Okulunda talebe olan Bilal Bey (Yayıncı, 74) ve Isparta'da askerde olan Hüseyin Bey (Esnaf, 81), darbeyi duymadıklarını sonradan öğrendiklerini belirttiler. Bu anlamda Bilal Bey, askerlerin darbe gecesi onları Aziziye Tabyasına tedbir amaçlı götürdüklerini dile getirerek olayı şöyle anlatmıştır:

Erzurum'da Askeri Sanat Okulu diye bilinen bir mektep vardı. Oradaydım, talebeydim. Gece bizi alıp götürdüler Aziziye Tabyasının oraya. Ertesi gün akşama kadar orada kaldık. Olayı duyamadık, daha sonra olayı öğrendik. Ne olduğunu da söylemediler. Öğrencileri bindirdiler askeri araçlara. Ne olduğunu da anlamadık tabi, endişe ettik, niye böyle bir şey oluyor, başımızda da bir subay. Tabyaya gittik,

tabyada bir yerde çay verdiler. Sabah kahvaltı verdiler, hatta öğlende yemek de getirdiler. Ertesi gün akşam okula döndük. Hangi sebeple böyle bir tedbire ihtiyaç duyduklarını hala anlamış değilim. Biz çok korkuyorduk o zaman. Yani bizden neden endişe ettiler ya da neyin tedbiriydi halen anlamış değilim.

Benzer şekilde Hüseyin Bey (Esnaf, 81), acemi birliğinde olduğunu belirterek hiç kimsenin bir şey söylemediğini kendinin de bir şey görmediğini dile getirmiştir. Sonrasında “inkılap olduğunu duyduk ama bize acemi birliğinde bir şey demediler” şeklinde görüşlerini belirtmiştir. Cemil Bey (Yönetici, 79) ise darbe günü İstanbul’da olduğunu dile getirerek görüşlerini “Sultanahmet Ticaret Lisesi son sınıf öğrencisiydim. Perşembe’nin gelişi Çarşamba’dan belli diye bir deyim var. Hadiseler tırmanma noktasına gelmişti. Tabii ihtilal beklenmiyordu. Zannediyorum ki bir cumartesi sabahı idi. Uyandıığımız zaman marşlar çalıyor ve Alparslan Türkeş’in sesiyle ordunun yönetime el koyduğu söyleniyordu. O gün sokağa çıkma yasağı uygulandı. Biz de Cumartesi Pazarı, evde hadisenin seyriyle geçirdik.” şeklinde ifade etmiştir.

27 Mayıs günü sabahı, Şenkaya’da olduğunu ve darbeyi babasından öğrendiğini söyleyen Kazım Bey (Doktor, 77), darbeyi öğrenince telaşa kapıldıkları anları şöyle dile getirmiştir:

Erzurum Lisesi’nde birinci sınıfta idim, Nedense o tarihte demek ki tatil mi oldu? Şenkaya’daydım. Şimdi benim rahmetli babam, Demokrat Parti başkanıydı o tarihte, 27 Mayıs’ta. Dolayısıyla da sabahtan babam kalkınca dükkâna uğramıştık, kendi evimizin yanındaydı. Radyoyu açınca olayı duymuş, sonra bizim eve döndü geldi. Biraz böyle sıkıntılı görünüyordu. Biz de durumu öğrenince hepimiz, evdeki anam dâhil halk bir telaşa kapıldık.

Ortaokul ikinci sınıf öğrencisi olan Mehmet Bey (Mühendis, 77), darbe günü Hasankale ’de olduğunu ve darbeyi radyodan duyduğunu söylemiştir.

Sabahleyin kalktığımızda ordunun iktidara el koyduğunu öğrendik. Ordu idareye el koydu. Radyodan dinledik zaten o zaman evde televizyon yok, bir şey yok. Ancak gazete zaten geç geliyor... Alparslan Türkeş tarafından anons edildi. Ben tanımıyorum o zaman, dediler ki bunu yapan da konuşan da Alparslan Türkeş dediler.

Mehmet Bey gibi darbe günü Hasankale ’de olan Necdet Bey (Avukat, 76), sabah erkenden arkadaşıyla balık tutmaya gittiklerini ve dönüşte darbeyi Tellal İsmail Amcadan “İlan! Herkes evine ekmeğini alsın gitsin. Sokağa çıkma yasağı vardır. İhtilal oldu.” şeklinde duyduğunu dile getirmiştir. İhtilal kelimesinin manasını bilmediklerini belirten Necdet Bey, ortaokul üçüncü sınıf öğrencisi olduğunu ve ihtilalin farkında bile olmadıklarını söylemiştir. Yine bir ortaokul öğrencisi olan Osman Bey (Müfettiş, 76), darbe günü Erzincan’da olduğunu ve darbeyi babasının arkadaşından

duyduğunu belirtmiştir. Babasının bir iş arkadaşının evlerine geldiğini ve darbenin haberini verdiğini söyleyerek açıklamalarını şöyle detaylandırmıştır:

Sabahleyin görevli arkadaşı geldi babama bilgileri verdi. Babam da sokağa çıkmayın dedi. Sokağa çıkma yasağı var. O zaman televizyon yoktu. Radyo vardı. Ben radyodan da anonslar işitiyordum. Ben öyle işittim, öyle hatırlıyorum. Demiryolu görevlisi, babam orada müdür muaviniydi. Bir sebeple geldi babama bir şeyler söyledi. Babam ondan sonra farkına vardı. Yani sabah değil gece yarısı olmuştu ihtilal, kalkışma...

Yılmaz Bey (Akademisyen, 74) ise darbe günü Erzurum’da olduğunu ve darbe haberini radyodan öğrendiğini şöyle ifade etmiştir: “Hatırladığım kadarıyla radyodan duydum. İşte Alparslan Türkeş’in davudi sesiyle. Millî Birlik Komitesi’nden bahseden şeylerini hatırlıyorum yani. O sesi unutmadım. Doğrusu o zamanlar Erzurum’da radyo olarak Ankara Radyosu uzun dalgadan ses geliyordu yani. Ama duyuluyordu fena değildi.”

Darbeye yakın tarihlerde üniversite sınavına giren ve sınavı kazanamayıp Iğdır’da Devlet Su İşlerinde memur olarak çalışan Sabri Bey (Avukat, 82), darbeyi sabah öğrenmediklerini akşamüstü Ankara’dan gelen ziraat mühendislerinden öğrendiklerini ifade etmiştir. Sabri Bey, “Hiç unutmam bu ziraat mühendisi olan kişiler dediler ki abi dediler. Hiç üzülme, devlet, vatan kurtarıldı dediler. Ne oldu? İhtilal oldu, dediler.”

Darbenin Tanımı

Görüşmecilerin 60’lı yıllarda genç olmaları, onları darbeyi sosyal çevrelerine sorarak anlamaya yöneltmiştir. Babasına sorarak darbeyi kavramaya çalışan Binali Bey (Doktor, 70) ile babası arasındaki konuşma şöyledir:

Babama sordum. Babam otur anlatayım dedi. “Bu ihtilal dediğin şey darbe ihtilal vesaire normalde seçimle gelen hükümetlere askerler veya başka bir kuvvet onlara galebe çalar, onları indirir, kendisi gelir ve onlardan hesap sorar. Bu hep böyle olmuştur. Bunların haklı mı haksız mı oldukları uzun yıllar sonra anlaşılır oğlum” dedi.

Görüşmeyi gerçekleştiren araştırmacı, Bilal Bey’in (Yayıncı, 74), darbeyi nasıl tanımladığını anlamak için araştırmacı darbenin kalkışma mı, ihtilal mi ya da inkılap mı olduğunu sorgulamıştır. Bilal bey ise darbeyi, inkılap kavramına uymayan, bir sürü haksızlık ve haksızlıklar merhalesi olarak değerlendirmiştir. Ayrıca darbe kelimesi üzerinden tanımlanabileceğini ancak ihtilal olduğunun kesin olduğunu ileri sürmüştür. Onun için inkılap sadece darbeyi gerçekleştirenlerin yakıştımasıdır. Benzer olarak Hüseyin Bey de (Esnaf, 81), askerde olduğu için “inkılap olduğunu duyduk” şeklinde görüşünü belirtmiştir. Kazım Bey (Doktor, 77) ise Celal Bayar ile yemek yediği bir gün 27 Mayıs’ı birkaç cümle ile anlatmasını istemiştir. Buna yönelik Celal Bayar’ın verdiği yanıtı şöyle anlatmıştır:

Doktor bey sen başhekim olduğun için ihale kanunu hakkında da bilgin vardır... bir ihale açılır bir mal alınır, eşya alınır kim girer o ihaleye müteahhitler girer fiyattan çok temsil yaparsa ihale onun üzerinde kalır. İşte 27 Mayıs'ta da ihale açıldı bu ihaleye müteahhitler girmedi, ihaleye hukukçular girdi. Biz de onların üzerinde kaldık dedi.

Bu ifadelerle Celal Bayar aslında bu süreci daha çok hukukçuların yönlendirdiği, Kazım Bey ise adaletin ve hukukun ayaklar altına alındığı, katledildiği günler olarak tanımlamışlardır. Bu haliyle yaşananlar Kazım Bey'e göre bir ihtilaldir. Görüşmecilerden Mehmet Bey (Mühendis, 77) ile Cemil Bey (Yönetici, 79) de yaşananların bir ihtilal olduğunu askerin yönetime el koyduğunu belirtmişlerdir. Diğer görüşmecilerden farklı bir şekilde yaşananları kalkışma olarak değerlendiren Osman Bey (Müfettiş, 76), o gece yaşananların ihtilal olarak isimlendirildiğini ancak kendi kanaatine kalkışma olduğunu ifade etmiştir. Yaşanılanların darbe olmadığını, ülkenin kurtuluşuna yardımcı olmak amacıyla kötü yönetime dur demek anlamında yansıtıldığını vurgulamıştır. Bir hukukçu olarak Sabri Bey (Avukat, 82) yaşananların askeri bir darbe olduğunu ifade ederek bu tarz müdahalelerle devletin yönetilmeyeceği kanaatinde olduğunu belirtmiştir.

Darbe ve Sonrasındaki Günler

Ordunun iktidara el koyduğunu öğrenen görüşmeciler, sokağa çıkma yasağından, kısıtlamalardan, orduya teşekkür için yapılan yürüyüşten, o günlerde meydana gelen ve akıllarında kalan bazı olaylardan bahsetmişlerdir. Sabah kalktığında darbeyi öğrenen Mehmet Bey (Mühendis, 77), hemen sokağa çıkma yasağının başladığını, eğitime ara verildiğini ve bazı özel günlerin kutlamalarının geç de olsa yapıldığını aşağıdaki ifadelerle anlatmıştır.

Sabahleyin kalktığımızda işte şeyin ordunun iktidara el koyduğunu öğrendik. Tabii bundan sonra dışarı çıkma yasağı başladı. Ama işte ihtiyaçlarımızı ancak kısıtlanarak işte ekmek bir şeydir, bakkalla ilgili olarak, kısıtlı olarak da yapabiliyorduk. Dışarı çıkma yasağı olduğu için dışarıya da pek fazla çıkamıyorduk. O zaman biliyorsun yurt genelinde bütün okullar da tatil edilmişti. Eğitim öğretime ara verilmişti ilk ihtilalden dolayı. Biliyorsun 19 Mayıs Bayram kutlaması da Türkiye genelinde şey tarafından herhalde idare tarafından yani hükümet tarafından yapılmadı bu nümayişler olduğundan dolayı o zaman yapılmamıştı... Ordu el koyduktan sonra 19 Mayıs kutlaması yeniden yapıldı. O zaman biz ortaokulda olduğumuz için kutlamalara katılıyordum. İşte bu 19 Mayıs'a katılıyorduk bizzat herhalde. Bizler evden çağrıldık. 19 Mayıs için her ay kutlamalar yapıldı. Daha sonra ve böylece zaten okulda hemen o şeyler de bitmekteydi. Bitirdik. Sonra bu halkın büyük bir kısmı bir şey günü düzenlediler. Orduya teşekkür

için bir yürüyüş düzenlendi halk tarafından. Bu halk bir şehirde toplulukla beraber de bayrakları olmak kaydıyla. O zaman öyle hatırlıyorum. Bizim Doğu Kışlamız vardı. Doğu Kışlaya gidildi. Burada çeşitli konuşmalardan sonra halk tarafından işte şeyler, kurbanlar kesildi ve orduya bağlılığımız halk tarafından söylenildi. Sonra ordumuza bağlılığımız bildirildi orada.

Sabri Bey (Avukat, 82) darbe sürecinde yaşanan kısıtlamaların fikir alışverişinde bulunulacak ortamları yarattığına dikkati çekerek bu tarz uygulamaların yapıldığı sürece ilişkin anılarını şöyle anlatmıştır:

Yani bu durumda da yapılan yargılamaların sonucunda da sizin de bildiğiniz gibi Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, bir de Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmişti ve yapılan yargılamanın sonucunda yani o şekildeydi. Evet, tam ben bu 27 Mayıs'ta, yani dediğim gibi o zaman sokağa çıkma yasağı filan getirildi. Hiç kimse çıkamıyordu. Bizim Devlet Su İşleri'nin bir bahçesi vardı. O bütün mühendisler ve bütün elemanlar hep o bahçenin içerisinde zaten duruyorlardı. Hatta ertesi gün demek istiyorum ki böyle bir memur sondaj şubesinde çalışanlar hiçbir zaman köylere de gidemediler. Yani böyle tam bir örfi idare getirmişti. Yasak getirmişti ve o yasak nedeniyle de biz o bahçenin içerisinde devamlı böyle fikir alışverişinde bulunuyorduk.

Çocuk yaşta olduğunu ifade ederek darbeyi anlatan Necdet Bey (Avukat, 76), eve geldiğinde abisiyle babasının radyodan heyecanlı bir şekilde haberleri dinlediklerini görmüştür. Durumun ciddiyetinin pek farkında olmadığını belirterek "...radyoda Alparslan Türkeş'in o davudi sesiyle "Silahlı Kuvvetler kardeş kavgasını önlemek için yönetime el koymuştur...Milli Birlik Komitesi duruma hakimdir" anonslarının yapıldığını ancak bu anonsların dikkatini çekmediğini ifade etmiştir.

...ihtilal nedir? Silahlı Kuvvetler bizim silahlı kuvvetlerimiz falan. Yani başka bir düşmanın kuvveti değil. Ondan sonra bizim evde şey vardı. Annemin dayıları subay idiler. Biri yüzbaşı biri binbaşı. Birinden bir kılıç, diğerinden de bir pala. Duvarda asılı idi bir de işte ikisinin resimleri vardı. Onlar böyle benim için bir şey idiler. Semboldüler. İşte ananın dayıları asker işte 1914'teki savaşlarda kahramanlık etmiş adamlar onların hikayeleriyle büyümüştüm. Bir ilan daha yapıldı. Herkes evindeki silahı, silahtan sayılır eşyaların tümünü teslim edecekler. Sıkıyönetim kaymakamlığının emrine. Kaymakamlık o zaman zaten sıkı yönetimin temsilcisi. Baktım ki bizim duvardan orada duran pala ile kılıç indi. Anladım ki bu ihtilal denen şey çok kötü imiş. Çünkü onları indiren bir güç var ise o güç o idealleri de indirmiştir.

Osman Bey (Müfettiş, 76), babasının mesleğinden dolayı subayların gelip babasına baskı uyguladığını belirterek o günlerden başlayan bir düzensizlik olduğunu şöyle

anlatmıştır:

Biz sokağa çıkmadık. Babam işine gitti. İşinden geldikten sonra yani eve döndüğünde babam da şaşkıncı. Talimatlar alınıyordu, demiryolları o zaman biraz daha stratejikti. O talimatlara uymak durumunda kalınıyordu. Subaylar böyle o günlerden itibaren de daha cesaretli ve daha mütecaviz diyebileceğim konumdaydılar, durumdaydılar. Onları hatırlıyorum ben. Babamın mesleğinden ötürü hatırlıyorum. O zaman şey vardı. Yataklı vagonlar vardı. Fransız firmasının tekelinde çalışıyorlardı. Bu cumhuriyet döneminin başlarında yapılan anlaşmadan ötürü bilet bulunmazdı. Yataklı vagonun bileti bulunmazdı. Subaylar gelip babamlara orada baskı yaparlardı ki bize vereceksiniz, bulacaksınız, biz anlamayız gibi çıkışlarda bulunuyorlardı ve de yani ben anti parantez şunu hissediyorum. Şunu söyleyebilirim ki düzensizliğin veya anormalliğin tohumları o günlerde atılmıştı.

Darbe sürecinde askerde olan Hüseyin Bey (Esnaf, 81), acemi birliğinde olduğu için silahının olmadığını ancak Ankara'ya geldiğinde silah verdiklerini ve yemekhanede on gün kadar ellerinde silahla beklediklerinden bahsetmiştir.

Ankara'ya geldiğimizde, işte on on beş gün sonra bize silah verdiler. Biz acemi olduğumuz için silahımız yoktu. Bize silah verdiler ama ambalajıyla gelmişti, ambalajı, kâğıtları açtılar bize verdiler, kâğıtları imzaladık, herkesin üzerine kayıt ettiler. Numara verdiler, mesela silahların numarası vardı. Bize numaraları öğretiler, herkes numarasını bilmeliydi... Biz bando takımı olduğumuz için büyük bir şeyler yaşamadık yani. Bir yerlere gitmedik ki. Sadece dedim ya yemekhanede bir on gün kadar silah ellerimizde oturduk, bir kısım tatbikata gittiler. Tatbikata gittiklerini de bana söylemediler, nereye gittiklerini. Sordum arkadaşlara "Nereye gittiniz?" "Ne iş yaptınız?" "Ya bir şey yok, bir dolandık geldik işte" dediler ama doğru mu yanlış mı bilemiyorum.

Darbe sürecinde yalan haber ve iftiraların sıklıkla kullanıldığını ve bunların da insanlara zarar verdiğini ifade eden Necdet Bey (Avukat, 76), farklı düşüncede olan kişilerin bu tarz yollarla tespit edilerek cezalandırıldığını söylemiştir.

Diyelim ki değişik düşüncede o günkü CHP zihniyetinde olanlar bir araya gelir, ihbar ederlerdi insanları. O ihbar üzerine çeşitli vatandaşları alıp götürürler, sorgulanır. Bilahare zaten ortada bir şey olmayınca da bırakırlar. Bizim Hasan Kale'de Efe, Alvarlı Efe'nin müritlerinden Tayyar Baba diye bir zat vardı. Tayyar Baba biraz fütursuz bir adamdı. Yaşlı, ihtiyar, tamircilik yapardı. Ayakkabı dikerdi, tamir ederdi bu şekilde, 4, 5 çocuğu vardı. Kızı vardı, oğlu yoktu. Onları barındırır. Tayyar babayı şikâyet etmişler. Tayyar babayı aldı attılar içeri. Hasankale'de o dönemde Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilçe başkanı vardı. İlçe başkanı çok haysiyetli bir adamdı. İşte etraftan gidiyorlar ilçe

Başkanı'na diyorlar, "Başkan Bey bu Tayyar Baba'yı atmışlar içeri. Günahtır bu zavallı biri zaten. Pasinler'de öyle bir noktaya geldi ki. İnsanlar artık endişeye kapıldılar ve Menderes'in asılması olayından sonra da bu sefer buğz etmeye başladılar. Daha sonraları o muhbirlik yapanlar Hasan Kale'de barınamaz oldu ve bunu yaşadık. Çünkü bunlar gelip geçiyor. Kış fırtınalar gelip geçiyor. İşler durulduktan sonra da kötülük yapanlar insanların yüzüne bakamaz hale geliyorlar. Şimdi mesela ne diyoruz efendim "komşunuzu dahi ihbar edin." Yani iyi ama ya bir komşu hakkı vardır. Bizde bir ölçü vardır. Ben çok rastlamışım Erzurum'da. Şimdi asker kaçmış bir yere, inzibat askeri yakalamış götürüyor. Vatandaş hemen gider inzibatın elinden askeri almaya çalışırdı. Belki de asker yani suçlu, inzibat görevini yapıyor ama güçlünün karşısında bizim insanımız zayıfı korur. Bir Garnizon Komutanı vardı. Bu zat, bu Asker Alma Dairesi Başkanı idi. O çok inşafı bir adamdı. Yani insanların en az zarar görmesini sağlama konusunda azami gayret göstermişti. Bazı ihbarları hiç dikkate almadı adam. Onun hiç yani, O biraz daha inşafı davrandığı için öyle korundu. Ama bir "deli hâkim" ünvanlı bir hâkim vardı. Allah onu hâkim etsin. Yani bir askerin tavrına bakıyordum. Bir de o hâkimin tavrına bakıyordum. Deli Hakim'in estiği estik, vurduğu vurduk, kıldığı kırdık, milleti kırıp geçiriyordu. O komutan Allah rahmet etsin ölmüşse. O koruyordu insanları. Çünkü aslında yani ortada bir siyasi kavga var. Hedef asker oluyor. Askerler bakıyor ki o benim bunla bir sıkıntım yok. Askerin bir kesimi bundan biz niye zarar görelim diye insanların böyle haksızlığa uğramasına o komutan mâni oluyordu. Biz de onu hep hayırla yad ederiz.

Benzer şekilde darbeden beş altı ay sonra yalan haber ve iftiraların yaygınlaştığından söz eden Kazım Bey, babasına yönelik bir iftira hadisesini şöyle anlatmıştır:

İşte muhalif partinin ilçe idare kurulu hatta birisi de çok esprili bir adam akraba oldu da bize. Diyor ki siz görürsünüz şimdi ben gidip diyeceğim ki şunları şunları yapmış. Hâlbuki babam Demokrat Parti başkanlığı yaptı ama sonradan herkes şunu söylüyordu: Bir tek memurun burnu kanamadı Adaletten bir gün ayrılma falan... Şimdi bu ve buna benzer bayram gibi şenlikler yaparlar ki ihtilalden sonra üniversitelerde de bu şenlikler görüldü... O zaman ki şube başkanı duyuyordu ki her akşam işte ziyafet veriyorlar bir yerde hep beraber o marşları söylüyorlar falan. Hatta orada bazıları da babamı şikâyet edeceklerini söylüyor. Neler çıkacak filan. Yani sonuçta Şenkaya'da gördüğümüz de şu oldu. İhtilalden sonraki beş altı ay zarfında babam ilk başta oğlum ben bir şey yapmadım ki niye ne olacak dese bile zaman içinde iftiraları duyunca hepimiz şey yaptık. Mesela bir iftira. Evimizde silah var. Şimdi babam canlı hayvan alır, satardı. Çünkü çobanlar vardı. Bir tane çakaralmaz tüfeği var eski işte sırtına alır çoban. Şimdi silah dedikleri o tabii bizim evde şöyle bir şey olurdu kapı diyelim ki tıklıyor birisi

gece ziyarete geldi ve açtı korku vardı evimizde. Babam da yoktu ama 27 Mayıs bu çünkü duyuyoruz o zaman radyolardan da duyuyoruz, milleti topluyorlar, e suçlu suçsuz da bakılmıyor. Dolayısıyla öyle bir korkulu birkaç ay geçirmiş olduk.

Diğer görüşmecilerden farklı olarak darbe taraftarı olduğunu ifade eden Cemil Bey (Yönetici, 79), 27 Mayıs günü arkadaşlarının omuzlarında taşındığını belirterek kendisini bir kahraman gibi hissettiğini şöyle anlatmıştır.

İhtilal olunca ben okuldan uzaklaştırmayı beklerken pazartesi günü omuzlar üzerinde tabiri caizse bir kahraman gibi okula girdim ve o dönemde olgunluk sınavları vardı. Yani lise son sınıfı bitirebilmek için son üç yılın bilgilerinden oluşan bir sınavdan geçerdiniz. Bu sınavlar sözlü ve dersine göre yazılı olurdu. Sözlü sınavlarda bana hiç soru sorulmadı.

Tutuklamalar

Görüşmecilerin darbe sürecini aktarırken tutuklamalarla alakalı anılarının yoğunluğu dikkati çekmiştir. Necdet Bey (Avukat, 76) darbe sürecinin geneline hâkim olan bir korku hali olduğunu ifade etmiştir. Bu onun hoşuna gitmeyen bir havanın varlığını işaret etmektedir. Öyle ki bu süreçte genel korkunun sebebi tutuklamalardır. Tutuklamaların yarattığı korku ortamında iki kişi bir araya gelip konuşamaz duruma gelmiştir. Necdet Bey genele hâkim olan bu havayı şöyle anlatmıştır:

Ondan sonra baktık ki yok, iki kişi bir arada konuşamıyor. Herkes bir ürkeklik içerisinde. Sabahleyin haber geliyor işte "Demirci Muhammed Efendi'yi götürmüşler." "Nereye götürmüşler?" "Sivas'a götürmüşler." O zaman Hasankale'de cezaevi de yoktu yani. Sivas Cezaevi'ne götürmüşler, orada toparlıyorlar. Bir kısmını da Yassıada'ya götürüyorlar ama bizim oradakileri Sivas Cezaevine götürmüşler. Ondan sonra bir gün kalktığımda Belediye Başkanı İlhami Aras Bey ile amcamı karakola çağırmışlar. Karakolda da karakol komiseriyle bizimki tartışmış tabii. Bunun üzerine onları götürmüşler. Hapishane olmadığı için jandarmanın atlarının bağlandığı şeyler vardı. Ahırlar. Biz ona at tablaları derdik. Yontulmuş at tablalarında bir yere ikisini de hapsedmişler. Biz de böyle pencereden içeriye bakardık. Kendileriyle görüşmemiz mümkün değildi. Çocuk olduğumuz için de fazla ciddiye almazlardı bizi. Bunların ikisini at tablalarında bir seki gibi bir yer vardı işte orada kırk gün yatırdılar. Sonra, kırk gün sonra bıraktılar.

Necdet Bey gibi Cemil Bey (Yönetici, 79) de toplu halde gezmenin yasak olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

İki kişi yan yana okuldan çıkamadık. Yani toplu halde gezmek dahi yasaklanmıştı. Öyle bir ortamdan birdenbire 27 Mayıs ortamına geldik. Günlük güneşlik zannettik ve tekrar eski karanlık günlere belirli bir aradan sonra döndük. Ben 28 Nisan olaylarının içindeydim. Öğrenci hareketlerinin

içindeydim. Fakat dönüp bakıyorum o günkü gençliğin heyecanını bunu bağlıyorum?

Binali Bey ise tutuklamalara ilişkin anılarını ve tutuklamalar sürecinde genele hâkim olan havayı şöyle aktarmıştır.

Mahallede bir dedikodu dolaşüyor. Falanca filancayı ihbar etmiş, falanca filancayı ihbar etmiş diye. Ara ara bazı böyle siyasetle iştigal eden komşularımızın tutuklandığı haberi yayılıyor. Bunların çoğu yalan çıkıyor ama bir kısmı da doğru çıkıyor. Daha çok da biz bu muhbirlerle kafayı taktık. O günün çocukları. Onlara kim bu işi planlıyor diyoruz. Hatta onların çocukları içinde profesör olup rektör olanlar da oldu yani. Ama tabii günahlarını almayacağım. Yapmış mı yapmamış mı? Bunlar konuşulurdu Murat Paşa Mahallesi'nde.

Osman Bey (Müfettiş, 76), yakın çevresinde tutuklamaların gerçekleştiğini ve bu tutuklamaların demokrasiyi erteleyen davranışlar olduğunu ifade ederek darbe sürecindeki tutuklanmalardan şöyle bahsetmiştir.

Benim çevremden babamın mahalle komşusu, arkadaşı, babamı çok seven bir insandı. Münip Amca vardı, milletvekiliydi o zaman. Demokrat Parti milletvekiliydi. Biz Münip Amca'nın tutuklandığını Hasan Numanoğlu babama geldi söyledi ve babam ağlayacak gibiydi. Çünkü Münip Özer mütevazı bir insandı. Hasan Amca da fedakâr bir insandı ve biz o zaman kavradık ki bu bir kalkışma, bu bir demokrasiyi erteleme kalkışması. O dönemde yaşadığım, hafızamda kalan başka bir anı da şu. Erzurum'da bir Rifat Amca vardı. Soyadını hatırlayamıyorum. Rifat Amca hiç sözünü esirgemeyen bir insandı ve Rifat Amca ilk önce tutuklanmamış idi. Fakat biz o 27 Mayıs'tan sonra tatil oldu Haziranlarda falan, Erzurum'a geldik tatil için. Rifat Amca'yı tutukladılar ve Sivas'a götürdüler. Rifat Amca Sivas'ta uzun süre tutuklu kaldı. Onu hatırlıyorum.

Sürece Bakış

Bu başlık altında görüşmecilerin darbe sürecine yönelik tarafları ve sürece bakış açıları yansıtılmıştır. Görüşmeler sırasında görüşmecilerin ifadelerinden darbe sürecinde belirli bir taraf oldukları anlaşılmaktadır. Bu yönde en temelde görüşmecilerin ya darbe karşıtı ya da darbe tarafında olduğu söylenebilir. Uzayan mahkeme süreci ve idamlarla birlikte görüşmecilerin de yıllar içerisinde tek bir tarafta yani darbe karşısında toplandıkları görülmektedir. Örneğin Binali Bey idamların arkadaş sohbetlerinde konu olduğunu ve idamların istenmediğini belirterek açıklamalarını şöyle devam ettirmiştir.

Sonra gazete almaya o zaman başladım ben. Yani eskiden gazete almazdım ama bizim eve her gazete girerdi. Rahmetli babam çok meraklı olduğu için. Akbaba dergisi girerdi Akis girerdi hepsi vardı bizim tandır başında.

Bunlardan bolca vardı. Boş kaldıkça onlara bakardım ara sıra. Sonra ben de gazete almaya başladım. Ne oluyor ne bitiyor diye meraklı bir çocuktum. Ama hiç taraf tutmuyordum ne ihtilalcileri tutuyordum ne de kendilerine karşı ihtilal yapılanları tutmuyordum. Benim derdim kim haklı ona bakıyordum. Niye böyle oldu ona bakıyordum. Bu işi epey bir süre böyle geçti bir iki yıl, işte ama tabii idamlarla birlikte bizim de şeyimiz bozuldu. Yani bunu istemiyorduk. Yani çocuk olarak da istemiyorduk, idam kötü bir şeydi idam olması. Bir kısım insanlar işte “onlar da çok ettiler, şunu yaptılar, bunu yaptılar” diye anlatıyorlardı. Bir kısım insanlar da “bunlar hep yalandır” filan diyorlardı. Gene biz arada kalıyorduk ama idamı istemediğimizi biliyorum. Arkadaşlarla oturmuş toplanmışız konuşuyoruz. Hatta ertesi senenin baharı idi. Yemlik toplamaya gittik Palandöken Dağı'na. Yolda konuşurken işte “Sen olsan asar mısın?” diye soruyoruz. Bir o öbürüne soruyor. Hiç asan çıkmadı. Bir tane arkadaşımız o çok muzipti zaten. Yani her zaman ters gider, o dedi ki “Ben olsam bunun 5 katını asardım.” Biz ona çok güldük. O da gülüyordu. Hoşuna gidiyordu bizi kızdırmak için. O da sonra ağır ceza reisi oldu.

Benzer şekilde Menderes'in idamı üzerine ev ahalisinin tepkisini anlatan Bilal Bey (Yayıncı, 74), görüşmeler sırasında “Çocuktuk tabii bu ihtilalden sonra öyle bir propaganda oldu ki; işte arkadaşlarla oynuyorduk, bir gazete getirdiler. Kim getirdi hatırlamıyorum. İlk sayfada Menderes'in fotoğrafı vardı. Gazeteyi hemen aldım, kaptım onların elinden. Sanki bir şeymiş gibi eve getirdim. Annem elimden aldı, ağlayarak bu gazeteyi yırttı. Ne diye bu kadar böyle heyecan duydun da getirdin dedi. İşte veto etti yani. Tabii halkın anlayışı buydu. Ama çocukluk biz yani. Civardaki propagandanın işte gazetelere yansıyan propagandanın tesiri çevreye böyle yansımıştı tabii.” ifadelerini kullanmıştır.

Binali Bey (Doktor, 70) ise babasının darbeye ilişkin verdiği tepkiyi anlatarak darbe sürecine bakış açısını da ortaya koymuştur.

Ben yine ısrar ettim. Peki ne olacak sonra dedim “Bize bir şey olur mu?” Dedi ki “Bize bir şey olmaz oğlum”. Hiç unutmuyorum dün gibi “Biz ne çaldık ne de çaldırdık” dedi. “Bize bir şey olmaz onun için” dedi. “Hiç merak etme, sen işine bak” dedi. Bunu hiç unutmuyorum, bu sözünü. Daha sonra bunu kendisine söylediğim zaman çok gülmüştük beraber “Seni endişeli gördüm” dedi. “Oğlum” dedi. “Bizim aldığımız bir şey yok. Çaldığımız bir şey yok. Ne korkacağız. Onun için seni rahatlatmak için öyle dedim” dedi.

Erzincan'da bir askeri lisede okuyan Osman Bey (Müfettiş, 76), öğretmenlerin genelinin ihtilale sıcak baktığını belirterek o zamanlar çocuk olmasına rağmen iktidarın bazı uygulamalarını garipsediğini dile getirmiştir. Osman Bey'in bu yönündeki açıklamaları şöyledir:

Şimdi ben Erzincan Lisesi'nde okuyordum. O zaman

Erzincan'da askeri lise de vardı. Askeri lise öğretmenleri bir kısım derslerimize gelirlerdi. Mesela matematiğe, fiziğe hatırladığım kadarıyla coğrafyaya Erzurumlu bir üsteğmen gelirlerdi. Bu Erzurumlu üsteğmenin dışındaki diğer öğretmenlerimiz ihtilale çok yakın idiler. Çok iyi gözle bakarlardı ve diyorum ya halkımız bize genellikle birden oldu ihtilalci. Onu ben hissediyordum. Ben ki o zaman yani iktidarın yani devrik iktidarın bazı uygulamalarını da garipsedim. Çocuk olmama rağmen.

Bununla birlikte Osman Bey, Erzurum ve Erzincan arasında olayı hissediş bakımından farklılıklar olduğunu ileri sürerek Erzurum'da daha bedbin bir hal olduğunu dile getirmiştir.

Yassıada Süreci

Görüşmecilerin özellikle Yassıada sürecine ilişkin açıklamaları ön planda olmuştur. Bu yönde Binali Bey (Doktor, 70) darbe gününden sonra her akşam Yassıada mahkemelerinin kurulduğunu ve insanların radyonun başından ayrılmadıklarını hatta radyosu olan evlerin radyosu olmayan evlerin de duyması için sürekli pencerelerini açık bıraktıklarını anlatmıştır. Bununla ilgili olarak Binali Bey hatırladıklarını şöyle ifade etmiştir:

Yassıada mahkemelerini hala hatırlıyorum işte sanıklar getirildi yerlerini aldılar. Müdafiler hazır filan diye ve bu girizgâh artık ezberlemişiz hepimiz bunu geçiyoruz, pas geçiyoruz. Sonra ne olacak diye sorular soruluyor. Filan mahkeme yapılıyor. Biz de merakla izliyoruz bunu. Ne oluyor, neler olmuş falan diye.

Benzer olarak Yassıada sürecini takip eden Bilal Bey (Yayıncı, 74) ise Yassıada mahkemelerinin radyodan naklen yayınlandığını ve o seslerin hala kulağında olduğunu söyleyerek açıklamalarına şöyle devam etmiştir:

Tam olarak 60 ihtilalinin olduğu günler şunu dinliyorduk tabii. Yani radyoda bu Yassıada şeyleri naklen yayınlanıyordu. Bütün o bet sesler kulağımızda yani hakikaten, niye bet sesler? Çünkü artık evlerde, evlerimizde öfkeyle ve üzüntü ile takip edilen bir süreçti, merhaleydi. Onun için hakikaten hoşumuza gitmiyordu yani o noktadan sonra artık o programlar, propagandalar bizim Erzurumlu çok az Erzurumlu çocuğuna, üzerinde muhtemelen tesir etmiştir. Hep menfi tesirler oluşuyordu yani üzerimizde...

Cemil Bey (Yönetici, 79), babasının Cumhuriyet Halk Partili olmasına rağmen çok yakın bir arkadaşı olan Abdülkadir Eryurt'un (Demokrat Parti Erzurum Milletvekili) Yassıada'da hapsedilmiş olduğunu öğrenince onun gereksinimlerini götürüp teslim ettiğini söylemiştir. Bununla ilgili olarak aşağıdaki açıklamaları yapmıştır:

Ben de Yassıada'ya gidecek malzemeleri Deniz Kuvvetleri'nde bulunan Kasımpaşa'da irtibat bürosuna götürür, onları teslim ederdim. Bir defasında oradaki subaylar benim Demokrat Partili olduğumu, öyle bir aileden

geldiğimizi hissedip bana sert davrandılar ve benim üstüm başımı aradılar. Cüzdanımdan Akbaba'da yayınlanan bir şiir çıktı. Şiirde şöyle yazıyordu "On yılda kalkına kalkına oturmuşuz şapa şimdi vardık farkına". Yusuf Ziya Ortaç'ın böyle bir şiiri. Bu şiir askerin eline geçince sen nereden buldun bu şiiri? Ben Akbaba'yı takip ederim. Ben 28 Nisan olayların içindeydim diye konuşunca ben oranın en muteber itibar gören kişilerden biri haline geldim. Hatta onun mükâfatı olarak da beni Yassıada'daki duruşmalara götürdüler. Ne olursa olsun vicdan sahibi bir kişi olarak o kadar seni üzen, sıkın ve ihtilal olduğu zaman sevinen beni Adnan Menderes'in, Celal Bayar'ın oradaki tutumları o yaşta son derece üzdü...

O zamanlar 18-19 yaşlarında olduğunu belirten Cemil Bey, geriye doğru baktığında Yassıada duruşmalarının verildiği ortamı hatırladığını ve nefret duygusunun merhametle yer değiştirdiğini belirtmiştir. Bunun nedenini ise şöyle açıklamıştır.

Hem uzayan davalar, eften püften şeyler, köpek davası idi bilmem ne davasıydı bizi o yaşlarda demek ki bu iş bir miktar şirazesinden çıktı. Adaletten uzaklaştı, kine, duyguya doğru yöneliyor şeklinde. Bugün geriye dönüp baktığımda böyle bir intiba vardı.

1961 yılında hukuk öğrencisi olan Sabri Bey (Avukat, 82) de Cemil Bey gibi Yassıada duruşmalarında bizzat bulunmuştur. Sabri Bey, bütün hukuk öğrencilerinin mahkemeleri görmesi, nasıl yargılama yapıldığını öğrenmesi için Yassıada'ya götürüldüklerini ve Salim Başol'un mahkemeyi idaresini izlediklerini belirtmiştir.

Bir seferinde şöyle olmuştur tabii bütün hukuk öğrencilerinin mahkemeleri görmesi, nasıl yargılama, nasıl yapılması filan gibilerinden biz Yassıadalara da giderek o Salim Başol'un idaresi nasıl, mahkemeyi nasıl idare ediyor, tutuklamaların nasıl olduğunu ve daha doğrusu o Yassıada'ya gittiğimiz zaman böyle o askerlerin kontrolü altında hep girmiştik. Herkesin sıra numarasına göre oturacağı yer vardı büyük bir salonda. O salonda da oturdum ben. Bir hatıramı da anlatmak isterim, bilmiyorum. Öyle yani orada var. Hangi yani? Ağrı milletvekili vardı ama Ağrı milletvekili Kührüvi miydi? yoksa Halis Öztürk müydü? O tarihlerde hatırimda Ağrı olabilir ya Bitlis ya da Van milletvekili olabilirdi. Salim Başol buna sordu. "Niye anayasaya aykırı olan kanunları çıkardınız?" Diye sordu. O da onun cevabı halen daha kulaklarımda. Dedi ki "efendim" dedi. "Bu kadar yüksek tahsillisi var. Avukatı var, hâkimi var. Şu anda milletvekili olan var, doktoru var" işte şu meslekten bütün meslekleri saydı. Bunlar yüksek tahsilli olan kişiler. "Çıkan kanunların anayasaya aykırı olduğunu bilmiyorlarsa ben nasıl bileceğim?" Dedi ki ona "Peki sen ne mezunusun" dedi. Ben "ilkokul mezunuyum" dedi. Yani şimdi dedim ki ya bu milletvekili yani. Dedi ki "Kaç dönem milletvekilisiniz?".

"Üç dönem milletvekiyim, bu dördüncü dönem olacak" dedi. Yani bir sıra formatı. Bu şekil pek de değil. Birinci dönem milletvekili, lise mezunu demek, ikinci dönem milletvekili, üniversite mezunu olmak demektir. Üçüncü dönem milletvekili de Sorbonne Üniversitesi'nden mezun olmakta. Çıkan kanunların anayasaya aykırı olup olmadığını senin denetlemen lazım dedi. Senin daha doğru bilmen lazım diye de bir cevap vermişti. O zaman Salim Başol ona ne ceza verdi? Nasıl? Kaç yıl ceza aldı? Yani onu hatırlamıyorum yani. Daha doğrusu unuttum.

1961 yılında babasıyla birlikte İstanbul'a giden Yılmaz Bey (Akademisyen, 74), Adnan Menderes'in idam edildiği haberini caddede gezerken öğrendiğini belirterek konu hakkındaki anısını şöyle aktarmıştır:

İstanbul'da babam alışveriş yaparken Eminönü Tahtakale civarında dolaşıyordu. Ben de onun yanıdaydım. Yani demek ki on iki on üç yaşında. O sırada bir çocuk akşam gazeteleri çıkarken ikindi vaktinde işte İstanbul'da gazeteler çıkar ve manşette ki haberi bağıra bağıra çocuklar satardı. Menderes'in idam edildiği haberini o çocuğun bağırmasından duyduğumda çok hüzünlenmiştim. Yani onu unutmuyorum doğrusu öyle.

Görüşmecilerden Kazım Bey (Doktor, 77), unutulmayan Yassıada sürecini bizzat Celal Bayar'dan dinlediğini ifade ederek Celal Bayar'ın bir anısını şöyle aktarmıştır:

Bizi idama mahkûm ettiler. İmralı'ya bir botla gidiyoruz Yassıada'dan. O sırada diğer idam mahkûmu olanlar da yanımda. Fatin Rüştü Zorlu'nun yakasına deniz üsteğmeni fermanı takarken iğne eğiliyor. Demiş ki işte siz bu ülkede bir iğne bile yapamadınız ve ağır hakaretlerde bulunuyor o sırada. Ben Fatin'e soruyordum artık ülkemize ait edebi ilişkileri Türkiye'nin Avrupa ortak birliğindeki çıkarları nedir? Tam o sırada diyor üsteğmen beni de susturdu ve Fatin'e bir yumruk attı. Siz bir iğneyi bile yapamıyorsunuz. O da demiş ki evladım demiş, bu bir iğnedir demiş. Tabii ki bu fermanı takarken iğne eğilir sivri değil ki bu diye böyle soğukkanlı bir cevap verdi.

Kazım Bey (Doktor, 77) 27 Mayıs'tan sonraki Yassıada'daki olayların çeşitli şekillerde anlatıldığını vurgulayarak bir olayı şöyle anlatmıştır:

Selahattin İnan, Kamuran İnan'ın babası. O sırada İsviçre'de prostat ameliyatına gitmiş. Savcı Egesel diyor ki: Kalk ayağa bakayım tahkikat komisyonuna anayasayı ihlal etmek suretiyle nasıl oy verdin. Ben de diyorum o tarihte İsviçre'deydim, ben burada yoktum ki birdenbire savcı şaşırıyor diyor ki otur otur ya sen burada olsaydın da evet derdin. Selahattin İnan bu sefer diyor ki: Savcı Bey şahitlik bende keramet sende bu nasıl iştir ne biliyorsun benim burada olacağımı? Şimdi bir de mesela Samet Ağaoğlu vardı. O partinin ileri gelenlerinden Samet Ağaoğlu ifadesinde diyor ki efendim diyor, Tahkikat komisyonu veya

anayasayla ilgili izah ettik diyorsunuz ama bu komisyona oy verenler de daha sonra Demokrat Parti'den istifa etmiş CHP'nin içinde olanlar da var. Mesela Fethi Çelikbaş. Ben içerideyim ben hapisteyim o dışarıda nasıl oluyor bu aynı imzayı verenler... Bu sefer Salim Başol şaşıyor diyor ki sus, otur sizi buraya tıkan kuvvet böyle istiyor yani. Sonuç itibarıyla burada hukuku katlediyor ve ihtilal hukukunu kendisi kuruyor...

Benzer bir görüşte olan Osman Bey (Müfettiş, 76), hukukun kendi tarzlarında uygulandığını ifade ederek "...sanık diye çıkarılanlar suçlu olabilirler taksiratlı olabilirlerdi. Ancak hukukun genel prensiplerinin azledildiğini, ertelediğini kesinlikle görüyor ve çok üzülüyorduk ona biz." şeklinde görüşlerini belirtmiştir.

Alyans Kampanyası

Darbe öncesi yaşanan ekonomik sorunlar darbenin sebebi olarak gündeme getirilirken 27 Mayıs sonrası Milli Birlik Komitesi tarafından hazineye katkı sağlamak amacıyla birtakım kampanyalar başlatılmıştır. Bu tarz bağış kampanyalarının görüşmeciler tarafından da dile getirildiği görülmüştür.

Yeni dönemde herkes alyansını bağışlamak istedi. İşte ekonomik durum düzeltilmek istendi. Daha sonraki gelişmelerde de alyanslardan farklı şeyler yapıldığını filan söylediler. Benim babam da yani Demokrat Partili idi ama vatanın zor durumda kalmasını düşünerek alyans yerine iki tane altın hediye ettiğini biliyorum yani. "Alyans nedir?" Dedi. "Al tam altın verelim" demişti kendi adına, eşi adına. Böyle bir nefret şeyi hissetmedim. (Yılmaz Bey, Akademisyen, 74)

Benzer duruma şahit olan Osman Bey (Müfettiş, 76) ise bağış kampanyalarına destek verdiklerini ancak süreçte yaşanan bazı olumsuz deneyimlerden dolayı güvensizlik oluştuğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

Bizden, milletten yüzük istediler. Alyanslarınızı istiyoruz dediler. Yani gönüllü olma açısından gönüllülük esasına dayanarak bizim insanımız da benim annem babam da dâhil bu alyanslarını verdiler. Fakat bir yakınımından işittim. Ben kendim görmedim. Eşinin bir kolyesini bir subay hanımının boynunda görüyor. Ben bunu birebir görmedim. Fakat şimdi hatırlıyorum. O rahmetli oldu kendisi, eşi kolyesini, bir subay eşinin boynunda görüyor. Gelip kocasına anlatıyor bunu. Bu da bir tabii güvensizlik doğurdu bizim çevremizde ihtilale karşı. Annem ve babam bir kısım ziynetlerini hediye ettiler o ihtilal komitesine. Sebep de şuydu durum ekonomik açıdan çok kötü bilmem paraya ihtiyacımız var, nakde ihtiyacımız var. Bir şeyi vardı sloganı vardı. O slogana inanarak paralarını verdiler, şeylerini verdiler ziynetleri.

Darbe Sürecini Değerlendirme

Görüşmeler sürecinde görüşmecilerin genel kanaatinin

27 Mayıs'ın hiç gerçekleşmemiş olması yönünde olduğu söylenebilir. Bu tarz düşünceler Binali Bey'e (Doktor, 70) göre anlamsızdır. En temelde bu sorunu ortaya çıkaran kusurlar bulunup ders alınması gerektiğini ancak bunun gerçekleşmediğini, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen hala 27 Mayısçıların haklı-haksız olduğuna ilişkin tartışmaların devam ettiğini dile getirmiştir. Hatta gücü arkasına alanların haklı olmak gibi bir endişeleri olmadığını bu tarz güç zehirlenmelerinin ise sonuçta olumsuz etkiler bıraktığını vurgulamıştır ve bu yönde aşağıdaki açıklamaları yapmıştır.

Ben şunu söylüyorum ülkesini seven herkes, her insanın benimsemesi gereken tutum; hukukun üstünlüğüdür. Eğer hepimiz tartışmasız hukukun üstünlüğüne inanır ve o yolda çaba gösterirsek bunların hiç birisi kapımıza uğramaz. Ne zaman hukukun üstünlüğünü dilimizde tutar, beynimizde tutmazsak icraatlarımıza yansıtırsak işte o zaman bu tip şeyler gelir bizi bulur... 50 yıldır bu böyle devam ediyor. Yüzyıl da edebilir bu. Bunu akıl sahibi hiç kimse istemez. Demokrasinin kuralları var. En iyi rejim değil kuşkusuz ama daha iyisi çıkıncaya kadar bununla idare edeceğiz. Bunu anlamamız lazım. Bunu anlamak birbirimizi anlamaktan geçiyor. Ama biz bunu yapmıyoruz. Ben kuvvetli olduğumda sen sıfırsın, seni sinek görüyorum. Sen kuvvetli olduğunda, sen de beni sinek görüyorsun. Zayıf olduğun günlerde söylediklerini unutuyorsun. Yani ben kabaca böyle özetliyorum.

27 Mayıs'ın müthiş bir tembih olduğunu ifade eden Bilal Bey (Yayıncı, 74) bu hadisenin olumlu sonuçlarının da olduğuna dikkat çekmiştir. "Belki bu hadise olmasa siyasete, sosyal meselelere bu kadar alaka duymayacaktık... birçok cemiyetçilik şeylerinde 60 darbesinin izini sürekli sürmek zorunda kaldık." ifadeleriyle görüşlerini dile getirse de bu ülkenin en büyük talihsizliğini 27 Mayıs olarak yorumlamıştır. Silahlı güçlerin yönetimi ele geçirmesi her ülke için vahim bir durumdur ve genellikle bu tip uygulamalar gelişmemiş baskıcı rejimlerin kaderidir.

Gençlik yıllarında süreci olumlu olarak değerlendirdiğini ancak yaş olgunlaştıkça askerin yönetime el koymasının doğru bir uygulama olmadığını belirten Cemil Bey, (Yönetici, 79) düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

O gün özgürlüklerin kısıtlandığı, İsmet Paşa'nın taşlandığı ve işte Meclis Tahkikat Komisyonu'nun gazetecileri ve milletvekillerini hapsedtiği bir ortamın getirdiği bunalımla çok sevinmiştik. Daha sonra askeri ihtilallerinin veya el koymaların, ülkeye bir şey kazandırmadığını aksine geriye gittiğini tespit ettik. Türkiye öyle bir ülke ki İttihat Terakki'den beri ordunun bu konudaki gözetimini, vesayet tutkusunu fazlasıyla bu süre içerisinde zaman zaman yaşadık. Neredeyse Türkiye her on yılda bir demokrasisi kesintiye uğrayan ve dört yılda bir ekonomik krize giren ve bu krizden çıkmak için en değerli vakitlerini

harcayan bir ülke konumuna geldi.

Binali Bey'in olaylardan ders alınması gerektiğini öne sürdüğü gibi Cemil Bey de azıcık neyin ne olduğunu bilsek tarih tekerrür etmez diyerek bir fıkra ile duruma dikkat çekmiştir:

İlk defa duyacağınız bir fıkrayla bunu ben özetleyeyim. Dursun yolda Temel'e rastlar. Der ki sinemada çok heyecanlı bir film var. Git gör. Temel de ben heyecanlanıyorum gel beraber gidelim, der. Birlikte giderler. Filmin sahnesinde bir kovboy atın üzerinde atı dörtlü sürmektedir. Karşıda da duvar vardır. Temel Dursun'a Ula Dursun, bu o at gidip duvara çarpacak, der. Ben gözümü kapatıyorum. Dursun aç aç ula Temel der, at yanından kıvrılıp geçecek. Geliyor at karşı duvara bir çarpıyor, kan revan içerisinde. Ne bileyim dün gelmiştim, at duvara toslamıştı bugün akıllanmıştır sanmıştım" der.

Cemil Bey, ülkenin durumunu da Dursun'un davranışlarına benzetmektedir. Hatta 80 darbesinden örnek vererek 60 darbesinde yaşanan sıkıntılardan ders almadığını ve 80 darbesini de ülkede yolunda gitmeyen şeylerin değişeceğini sanarak aynı sevinçle karşıladığını ifade etmiştir. Ancak beklenen durumun aksine 80 darbesinin de olumsuz sonuçlar ürettiğini ifade ederek "Hani asker askerliğini yapacak, siyasetçi siyaseti adam gibi yapacak ve ülkeyi yöneten ehil insanlar liyakate göre yönetecek. Ben bu yaşma geldim bunu öğrendim." Diyerek darbeye yönelik değerlendirmelerini yapmıştır. Cemil Bey gibi Yılmaz Bey (Akademisyen, 74) de 27 Mayıs'ın etkilerinin devam ettiğini ileri sürerek düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "...hani bir seçime gidilseydi ve iktidar değişikliği yapılsaydı, idamlar olmasaydı, ondan sonraki on yılda bir de çünkü devam eden yıllarda da ihtilaller sıkıntıya soktu. Herkesi olduğu gibi bizi de. Dolayısıyla o günkü hareketin daha sonraki etkilerini düşündükçe keşkeler artıyor yani. Keşke şöyle olsaydı, keşke böyle olsaydı diyorum."

Darbe sürecinde sadece babasının sıkıntıları çektiğine şahit olan Kazım Bey (Doktor, 77) sonrasında darbenin ileriye ve geneli etkileyen bir durum olduğunu anladığını ifade etmiştir. Necdet Bey (Avukat, 76) de Kazım Bey'in değerlendirmelerine paralel bir şekilde ihtilali geneli etkileyen bir felaket bir vahamet olarak tanımlamıştır. Bu yöndeki görüşlerini ise şöyle dile getirmiştir:

En acısı en ideal nesilleri zayıf ettiler. Üzerlerinden tanklar geçti. Yetişmiş, eğitilmiş kaliteli insanlar. Küstüler hayata, ellerini eteklerini çektiler. Yok oldu bu adamlar. Evet onun için ihtilaller, darbeler bunlar bir topluma yapılacak en büyük kötülüklerdir. Şimdi tabii. Bu ihtilalin fırtınaları yani nasıl söyleyeyim o ilk dönemdeki duruma hakimiyet sağlama için önüne geleni böyle tırpanlarlar ya. Bizim ki de öyle. Tırpanlamışlardı yani öyle bir uygulama. O çocuk yaşta bizler üzerinde çok kötü bir tesir icra etmişti çünkü. İnsan

çocuk yaşta adalet duygusuna biraz daha düşkün olduğu için bu adaletsizlikleri hazmedemez olmuştuk.

Necdet Bey, sonraki süreçte Alparslan Türkeş ile birlikte çalışma olanağı bulduğunu ifade ederek Türkeş'in ihtilal yorumlarını şöyle açıklamıştır:

O zaman onun bize anlattığı şeydi. En iyi ihtilal, en kötü demokrasiden daha kötüdür, diye kendisi hatıratlarını böyle özetlemişti bize. Tabii biz ne olursa olsun hukukun olmadığı yerde ne insanlık vardır ne adalet vardır ne düzen vardır ne devlet vardır. O zaman da kendi kafama koymuştum. Bir hukukçu olmak aslında çok ideal bir şeydi ama gördüm ki bu memleketi zayıf eden hukukçulardı. O yargıçlar, o yargıç diye geçiren adamların karşısında sanıkları savunuyordum, kendimizi bile zor koruyorduk. Ya bir vahametti. İşte dedim ya ilk bu tip olaylarda ilk darbeyi hukuka ve adalete vururlar, hukuka ve adalete vurulan o ilk darbe ters teper. Her zaman da ters dönmüştür. Ben hep böyle değerlendirdim.

Ayrıca Necdet Bey darbeye yönelik değerlendirmesinde son söz olarak darbeye açılan yaranın bir türlü kapanmayacağını ancak çareyi demokraside bulmak gerektiğini ve adaletten sapmamak gerektiğini belirtmiştir. Darbeye yönelik değerlendirmelerini yapan Sabri Bey (Avukat, 82) ise ister sivil darbe olsun ister askeri darbe olsun darbenin her türlüşünün devleti geri götüreceği kanaatinde olduğunu ifade etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin genç bir cumhuriyet olduğunu belirterek söze başlayan Osman Bey (Müfettiş, 76), padişahlık dönemlerinden bahsederek insanların demokratik değerlerden habersiz olduklarını belirtmiştir. Bunun sebebinin Türklerin 700 sene kul olarak yaşadından sonra hür olma şuurunu hazmedememesi olarak belirtmiştir.

Mesela orduda bir Cumhuriyet'e sahiplenme güdüsü çıktı. Yani biz varsak Cumhuriyet var anlamında bir sahiplenme idi bu ki tabii bir kalkışma yani tepki doğurdu ve halkın da bunu çok geniş kavrayamaması ve de yine de söylüyorum entelektüel, aydın, mütekellime dediğimiz insanımızın maalesef o dönemde dahil çok seviyeli olmamasından ötürü problemler yaşadık. Şunu da söyleyeyim yani içimde kalmasın bizim insanımızın iki yüzlü olduğuna şahit oldum ve taa o anlarda bile konuşmak istemediğim bir sürü insanla karşılaştım. Yani bir hafta önce iktidarı övenler, iktidardakilere methiyeler yazanlar bir hafta on gün sonra bunlara zulüm etmeye, bunları aşağılamaya başladıklarını gördüğümde bende bu negatif bir iz yaptı. Yani şunu söylemek isterim ki insanımızın çok palyatif düşündüğüne inanıyorum.

Darbe Sonrası

Görüşmecilerden Kazım Bey ile Necdet Bey 27 Mayıs 1960 darbesinden sonraki sürece ilişkin değerlendirmeler

yapmışlardır. Kazım Bey'e (Doktor, 77) göre 27 Mayıs sonraki ihtilaller için bir ilham kaynağı olmuştur. Kazım Bey'in bu yöndeki görüşlerinden kesitler şöyledir:

Şimdi benim şahsi kanaatim Türkiye'de 27 Mayıs bir ilham kaynağı oldu diye tahmin ediyorum. Yani 27 Mayıs o çünkü o mesela 80 ihtilalini yapan 80 ihtilalindeki kişi bile diyor ki belki de diyor 1961 Anayasası bizi bu noktaya getirdi. Yani Anayasa'da yanlışlık var diye söylüyor.

Darbelerin bir nesli zayı ettiğine dikkat çeken Necdet Bey (Avukat, 76), her olayın bir perde arkası bir de perde önü olduğunu belirterek perde arkasında ne olduğunu ne bittiğini bilmemizin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ancak perde önünün bir vahşet olduğunu ve bu vahşeti 27 Mayıs'ta ve 12 Mart'ta gördüğünü bununla birlikte 12 Eylül'de bizzat yaşadığını dile getirmiştir. Necdet Bey'in görüşlerini yansıyan bir kesit ise şöyledir:

Bir nesil vardı. En ideal, gelmiş geçmiş nesil ittihatçıların içerisindeki. Neydi? Diyelim ki Teşkilat-ı Mahsusa'nın bu fedailerini. Böyle bir şey gelemes daha toplumda. Ama öyle bir nesildi ki cumhuriyetin, kuruluşun temelini atan onlardı. O kurtuluşun savaşını da onlar yaptılar. Aslında adları da değişti ama yine onlardı. Bu neslin üzerinden silindir gibi geçildi. Ondan sonra bak. 27 Mayıs bir başka nesil daha gitti. Daha sonra 12 Mart bir başka nesli zayı etti. Hele ki 12 Eylül topyekûn herkesi yok etti ve başka pisliklerin doğmasına da vesile oldu.

Sonuç

27 Mayıs olgusunun temel alındığı bu çalışmada sözlü tarih yöntemi kullanılmıştır. Sözlü tarih her şeyden önce insanların etrafında kurulmuş bir tarih türüdür. Tarihin içine hayatı dahil eder ve tarihin kapsamını genişletir. Sözlü tarih aynı zamanda insanların hafızalarının derinliklerinde bulunan belli bir döneme ait kişisel tanıklıkları ve yaşantıları ortaya çıkaran, değerlendiren ve ulaştığı verilerle toplumların tarihinin inşasına katkıda bulunan bir yöntemdir. Bu yöntem aracılığı ile elde edilen en önemli sonuç sürece şahit olmuş insanların hafızasında 27 Mayıs önemli bir tarihsel olay olarak yer almıştır. Ancak olayı isimlendirme de kargaşa ya da yanlışlığı yaşandığı tespit edilmiştir.

Genel hatları itibarıyla 27 Mayıs görüşüğümüz şahitlerinin hemen hemen hepsinin, söz konusu süreci kendi bağlamlarına dayanarak izah etmeye çalıştıkları görülmüş, hafızalarında 27 Mayıs ile ilgili genellikle olumsuzlukların kaldığı tespit edilmiştir. 27 Mayıs öncesi ve esnasında; bakış açıları, ideolojik görüşleri, sosyal ve kültürel konumları ne olursa olsun süreç sonrasında hemen tüm şahitlerin 27 Mayıs'ı olumsuz değerlendirdiği ortaya çıkmıştır. Bilhassa Yassıda yargılamaları, mahkemelerde alınan kararlar ve bu kararların idamlarla sonuçlanması söz konusu olumsuz değerlendirmelerin oluşmasında temel

faktörler olarak dikkat çekmektedir.

Yine hatırlananlar arasında sıklıkla vurgulanan, darbe bildirisinin Türkeş'in sesinden dinlendiğidir ki hemen her şahit bu noktanın altını çizerken, bu dönemin en önemli kitle iletişim aracının radyo olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır.

Hafızalarda kalanların dışı vurumu sırasında sıklıkla bahsedilen bir diğer vurgu ise "alyans kampanyasıdır". Askeri kurumların 27 Mayıs sonrasında ekonomik istikrarsızlığı elemine etme amacıyla başlatılan, asker tarafından alyanslarının istendiği ve halk tarafından da olumlu destek bulan bu kampanyada, bazı subayların süreci istismar ettiğine şahitler tarafından işaret edilmiştir.

Diğer bir sonuç, asker sivil ilişkileri konusunda demokratik bir bilincin oluşmaya başladığı ve tüm katılımcıların darbelerin olumsuz sonuçlar verdiği konusunda uzlaştıkları görülmektedir. Bu durum Türk demokrasisinin geleceği açısından oldukça ümit vericidir. Ayrıca Türkiye siyasi hayatı hakkında yaptıkları değerlendirmelerde sağduyulu ifadeler kullanmış oldukları ve toplumsal hafızanın demokrasi bağlamında önemli kazanımlara sahip olduğu da tespit edilmiştir.

Tüm bunların yanı sıra araştırmanın ortaya çıkardığı diğer bir sonuç; yakın dönem araştırmalarında sözlü tarih yönteminin önemi ve gerekliliği olmuştur. Bu araştırma ile yukarıda vurgulanan dönemin resmi kaynaklarının azlığı ya da şeffaflığının sorgulanabilir olmasının yarattığı tarihsel boşluklar ve kopuk gerçeklikler, şahitlerin katkılarıyla sözlü tarih yöntemi aracılığıyla kapatılmaya ve bağlanmaya çalışılmıştır. Araştırma öneri halinde iken belirlenen tüm amaçlara ulaşıldığı gibi beklenmedik tespitler ve sonuçlarda araştırmanın zenginlik ve derinliğini artırmıştır. Ancak söz konusu tarihsel süreçlerle ilgili daha güçlü desteklerle, uzun zamanlı, geniş çaplı araştırmalara ihtiyaç bulunduğu aşikârdır. Kurum ve kuruluşların desteklediği, araştırmacı ve tarihçilerin başlatacağı pek çok araştırma, yakın döneme ait tarihsel gerçeğin aydınlatılmasına hizmet edecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir-YÖ; Tasarım-GÖB-EK; Denetleme-YÖ; Kaynaklar-YÖ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; YÖ-GÖB-EK; Analiz ve/veya Yorum; YÖ-GÖB-EK Literatür Taraması;YÖ Yazıyı Yazan; YÖ Eleştirel İnceleme; YÖ

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için Atatürk Üniversitesi, BAP birimi tarafından finansal destek almıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu çalışmada Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nden 28.07.2021 tarihinde 88656144-000.E.2100195069 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Katılımcı Onamı: Bu çalışmada tüm katılımcılardan onam alınmıştır.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept -YÖ; Design- GÖB-EK; Supervision- YÖ; Resources-YÖ; Data Collection and/or Processing- YÖ-GÖB-EK;

Analysis and/or Interpretation- YÖ-GÖB-EK; Literature Search-YÖ; Writing Manuscript-YÖ; Critical Review-YÖ; Other-YÖ

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors were financially supported by Atatürk University, BAP unit for this study.

Ethics Committee Approval: In this study, the approval of the ethics committee numbered 88656144-000.E.2100195069 was obtained from Atatürk University Institute of Educational Sciences on 28.07.2021.

Participant Consent: In this study, consent was obtained from all participants.

Kaynakça

- Abrams, L. (2010). *Oral history theory*. Routledge.
- Acun, F. (2008). *Yakın dönem tarihi metodolojisi*. Hacettepe Üniversitesi.
- Afyoncu, E., Demir, U. & Önal, A. (2018). *Osmanlı imparatorluğunda darbeler ve isyanlar*. Yeditepe.
- Ayers, W. & Ayers, R. (2013). *Every person is a philosopher/ every day is another story*. Mayotte, C. ve Eggers, D. (Eds.), The power of the story: The voice of witness teacher's guide to oral history, voice of witness. San Francisco.
- Bal, H. (2001), *Bilimsel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Burke, P. (2014), *Tarih ve Toplumsal Kuram*, (Çev. Tunçay, M. Tarih Vakfı Yurt.
- Caunce, S. (2001). *Sözlü tarih ve yerel tarihçi* (Çev. Yalçınkaya, B. C.). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Çev. Bütün, M., Demir, S. B.)6. Baskı. Siyasal.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage.
- Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin izleri: Yarı başımızdaki tarih için bir kılavuz*. Tarih Vakfı Yurt.
- Duverger, M. (2006). *Sosyal Bilimlere Giriş*, (Çev. Ü. Oskay, Kırmızı.
- Esin, N. (2005). *Devrim ve Demokrasi; Bir 27 Mayıs'ının Anıları*. Doğan.
- Gardner, P. (2003). Oral history in education: teacher's memory and teachers' history. *History of Education*, 32(2), 175-188.
- Girgin, K. (1982). *Politika sözlüğü*. Hürriyet.
- Gulbenkian Komisyonu (1996), *Sosyal bilimleri açın! Sosyal bilimlerin yeniden yapılanması üzerine rapor*. (Çev. Tekeli, Ş.). Metis.
- Karal Akgün, S. (2009). *27 Mayıs-Bir İhtilal bir Devrim Bir Anayasa*. ODTÜ.
- Karasar, N. (1984), *Bilimsel araştırma yöntemi kavramlar ilkeler teknikler*. Hacettepe-Taş.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk demokrasi tarihi, sosyal, kültürel, ekonomik temeller*. Timaş.
- Kaya, E. (2019). *27 Mayıs 1960 darbesinde basın*. (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koçak, C. (2019). *Darbeler tarihi*. Timaş.
- Kümbetoğlu, B. (2008), *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. Bağlam.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. Akınhay, O., Kömürcü, D.). Bilim ve Sanat.
- Metin, C. (2002). Sözlü tarih ve Türkiye'deki gelişimi. *Türk Kültür Dergisi*, 40(469), 288-299.
- Özdemir, Y. (2010). *Türk inkılap tarihi*. Kültür Eğitim Vakfı.
- Portelli, A. (1998). Oral history and genre. *Narrative and genre*. Chamberlain, M. Ve Thompson, P. R. (Eds.), Routledge, s. 23-45.
- Punch, K. F. (2011), *Sosyal Araştırmalara Giriş*, (Çev. D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz, Siyasal.
- von Ranke, L. (1885). *Sämtliche Werke: Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514* (33). Duncker und Humblot.
- Ritchie, D. A. (2015). *Doing oral history*. Oxford University.
- Safran, M. & Ata, B. (1998). Okul dışı tarih öğretimi. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 87-94.
- Sami, Ş. (2012). *Kamus-i Türki* (Haz. Gündoğdu, R., Adıgüzel, N., Önal, E. F.). İdeal Kültür.
- Somersan, S. (1998). Sözlü tarih, araştırmacılık ve tarih yazımına katılım. Özbaran, S. (Ed.), *Tarih öğretimi ve ders kitapları*. Tarih Vakfı Yurt, s. 368-379.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin sesi* (çev. Layıkel, Ş.). Tarih Vakfı Yurt.
- Thompson, P. ve Bornat, J. (2017). *The voice of the past: Oral history*. Oxford University.
- Tokmak, M. (2016). Sözlü tarih ve derinlemesine görüşme. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (3), 83-98.
- Tosh, J. (1997). *Tarihin peşinde*, (Çev. Arıkan, Ö.). Tarih Vakfı Yurt.
- Toven, M. B. (2015). *Yeni Türkçe lügat*, (Haz. Hayber, A.). Türk Dil Kurumu.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. Milli Eğitim.
- Yıkış, M. S. (2016). Sözlü tarihin radikal potansiyeli. *ViraVerita E-Dergi*, 3, 28-40.

19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Muhacir Kadınların Durumuna Genel Bakış

An Overview of the Situation of Immigrant Women in the Ottoman Empire in the 19th Century

Funda ÖZTÜRK

Bağımsız Araştırmacı, Ankara, Türkiye

Öz

İnsan hareketliliği olarak tanımlanan göçün temelinde savaş, afet ve salgın hastalık gibi faktörler rol oynamaktadır. Osmanlı Devleti'nin özellikle 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyıl başından itibaren yaşadığı toprak kayıpları Anadolu'ya Rumeli, Kafkasya ve diğer bölgelerden göçe sebep olmuştur. Göçle birlikte pek çok olumsuzluk yaşanırken bu durumdan en çok çocuk, kadın ve yaşlıların etkilendiği de söylenebilir. Bu bağlamda merkezi hükümet dezavantajlı sayılan bu kesime ulaşım, iskân, maddi ve hukuki yardım gibi pek çok hususta destek olmuş vakıflar ise başta sağlık olmak üzere pek çok yardım çalışması yürütmüştür. Vakıf hastanelerinin özellikle göçmenlerin sağlık sorunlarının çözülmesinde önemli rol üstlendiği görülmektedir. Bu destek neticesinde vakıf hastaneleri geçici de olsa kadın istihdamına olanak sağlamış ve kadınlar için önemli bir adım atılmıştır. Arşiv belgeleri incelendiğinde kadınların göç sırasında ve sonrasında barınma, temel gıdalara ulaşım, sağlık ve hukuki pek çok hususta sorunlarla mücadele etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu çalışma ile göçün kadınlar üzerindeki etkisi anlatılarak göç eden kadınların hayatlarındaki değişimin anlaşılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Osmanlı Devleti, Göç, Muhacir Kadın, Destek.

ABSTRACT

Factors such as war, disaster and epidemic play a role in migration, which is defined as human mobility. The territorial losses experienced by the Ottoman Empire, especially since the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, caused migration to Anatolia from Rumelia, the Caucasus and other regions. It can be said that children, women and the elderly, who are described as disadvantaged groups, are most affected by the negativities experienced during and after migration. In this context, the central government has supported this disadvantaged segment in many issues such as transportation, housing, financial and legal aid, and foundations have carried out many aid activities, especially in health. Because it is seen that foundation hospitals play an important role in solving the health problems of immigrants. As a result of this support, foundation hospitals have enabled women's employment, albeit temporarily, and an important step has been taken for women. When the archival documents are examined, it is understood that women try to struggle with many problems such as housing, access to basic foods, health and legal issues during and after migration. In this study, the effects of migration on women are explained by discussing the problems experienced by immigrants and the approach of both the central government and foundation hospitals in the face of these problems. With this study, it is aimed to understand the change in the lives of migrant women by explaining the effect of migration on women.

Keywords: 19. Century, Ottoman Empire, Migration, Immigrant Woman, Support.

Geliş Tarihi/Received 22.01.2025
Kabul Tarihi/Accepted 15.04.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 26.06.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Funda ÖZTÜRK

E-mail: fndozturk87@gmail.com

Cite this article: Öztürk F.(2025). An Overview of the Situation of Immigrant Women in the Ottoman Empire in the 19th Century. *Journal of Atatürk*, 14(1), 17-27.

Atıf: Öztürk F. (2025). 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Muhacir Kadınların Durumuna Genel Bakış. *Atatürk Dergisi*, 14(1), 17-27.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Göç, insanlık tarihi kadar eski, çok boyutlu ve karmaşık bir olgudur. Ayrıca göç, insan hareketliliği olarak da tanımlanabilir. Fakat göç sadece fiziki bir yer değiştirme değildir; ekonomik ve sosyo-kültürel bir yapıdan bir başkasına geçmeyi de ifade eder (Koçak & Terzi, 2012, ss. 164; Şeker & Uçan, 2016, ss. 200-201). Bu bağlamda göç olgusu, ekonomik, hukuki, sosyo-kültürel yapı ve hatta inanç üzerinde etkili bir kavramdır (Karpas, 2013, ss. 81-86). Şüphesiz ki göç, en çok dezavantajlı grup sayılan kadın ve çocuklar üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Zira, 19. yüzyılda birçok çocuk ve kadın kimsesiz kalarak vatanlarını bırakmak zorunda kalmıştır.

Göç kavramı farklı ölçütler dikkate alınarak açıklanabilir. Kişilerin istekleri göz önüne alındığında gönüllü ve zorunlu göç kavramları ortaya çıkarken kalınan süre dikkate alındığında geçici ve daimî göç kavramından bahsedilebilir. Yine yasalara uygunluk ya da ülke sınırı kapsamında göç değerlendirildiğinde düzenli, düzensiz; iç ve dış göç şeklinde sınıflandırma yapılabilir (Gürsesli, 2019, ss. 14-22; Taştan, 2020, ss. 59-67).

İnsanların/kişilerin kendini güvende hissetmemesi göç nedenlerinin başında yer alır. Zira insanlar, herhangi bir sebepten ötürü can ve mal güvenliğini tehlikede gördüğünde bu tehlike ve tehditten korunabilmek için bulundukları yerden göç etmeyi tercih eder (Saydam, 1997, ss. 7). Göçün gerçekleşme nedenleri ise ekonomik, siyasal, sosyo/kültürel ve doğal olmak üzere dört temel esasa bağlanabilir. Savaş ise kitlesel göç üzerinde önemli etkiye sahip siyasal nedenler arasındadır (Tamer, 2020, ss. 2811-2813). Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyıl başından itibaren yaşamış olduğu toprak kayıpları Anadolu'ya Rumeli, Kafkasya ve diğer bölgelerden göçe sebep olmuştur. 19. yüzyıldaki göç nedenleri, şartları ve şekli düşünüldüğünde daha çok zorunlu, daimî ve dış göçlerin yaşandığı söylenebilir.

19. yüzyılda Kırım Savaşı göç sürecinin en önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Kırım Savaşı zaferle sonuçlanmış dahi olsa sırasında yaşananlar durumun hiç de böyle olmadığını göstermiştir. Özellikle savaş sonrasında artan Rus baskısı Kafkasya'dan, Baserebya'dan ve diğer Rus etkisi altındaki bölgelerden Anadolu'ya yoğun bir göç hareketine neden olmuştur (Çağ, 2013, ss. 133; Saydam, 1997, ss. 63-93). Bu göç hareketleri neticesinde Anadolu'da nüfus artışı ve yoğunluğu görülürken çeşitli düzenlemelere de ihtiyaç duyulmuştur. Bu düzenlemelerin başında iskân

gelmekle birlikte göç eden grupların yerleştirilmesinden sonra esas sorunu sosyo-kültürel ve hukuki yapılar oluşturmaktadır.

Bu çalışma ile göçmen kadınların yaşadığı sorunlar ve ihtiyaç duyduğu hususlar arşiv belgeleri ve 1860-1866 yılları arasında "Bezmiâlem Valide Sultan'ın gurebâi müslimîn hastanesi"ne ait 75 adet Evkaf Defterleri incelenerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu defterlerin bir kısmı eksik ve tadilat gerektiren defter olmakla birlikte konu hakkında önemli bilgiler edinilebilmektedir. Bahsi geçen defterlerdeki eksikliklere rağmen göçmen kadınlara verilen sağlık hizmetleri ve kadın muhacirlere mahsus hademelerin isimleri hususunda genel bilgi edinilebilmektedir. Bu nedenle bahsi geçen defter numaralarının tümü verilerek konu hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Göçmen kadınlara yapılan yardımlar arşiv belgeleri doğrultusunda ele alınarak hem destekler açıklanmış hem de kadınların yaşadığı sorunlar ifade edilmiştir. Göçmen komisyonları, vakıf hastaneleri gibi genel bilgiler ise bu alanda yapılmış çalışmalardan faydalanılarak açıklanmıştır. Bu çalışmanın konusu ve odak noktası göçmen kadınlardır. Bu bağlamda bölgesel bir göç süreci takip edilmeksizin 19. yüzyılda Anadolu'ya göç eden kadınların yaşamına/sorunlara dair izlenimler sunulmuştur. Ayrıca bu çalışma henüz kadın ve göç olgusuna dikkat çeken çalışmaların yapılmadığı bir dönemi incelemektedir.

Kadın Göçüne Dair Çalışmalar

Göç olgusu tanımlanırken siyasal, toplumsal, iktisadi ve mekânsal pek çok nedenden bahsedilmektedir. Bu nedenledir ki farklı gerekçe ve şartlara dayanan göç olgusu da farklı teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu teoriler erken dönem göç teorileri ve çağdaş göç teorileri adı altında ele alınabilir. Erken dönem göç çalışmalarında Sanayi Devrimi sonrası ve 19. yüzyılda yaşanan değişimin göç olgusu üzerine etkileri ele alırken, çağdaş göç teorileri kapsamında 20. yüzyıl ve sonrasında dair modernleşme ile meydana gelen değişimler üzerinden göç olgusuna dair bakış açıları sunulmaktadır (Taştan, 2020, ss. 70-89; Peker, 2019, ss. 26-34). Buna mukabil bu dönemde ortaya çıkan göç teorilerinde kadın ayrı bir özne değildir. Zira 1960'lı yıllardan önce göç süreci ele alınırken yapılan araştırmalarda cinsiyet farklılıkları çok fazla dikkate alınmamıştır. Çünkü göçün asıl önderliğini yapan kişi erkek olarak düşünülmüş ve kadın yalnızca erkeğin kararlarına uyan ve onunla birlikte tüm olumlu olumsuz sonuçlara

katlanan kişi olarak görülmüştür.¹ Bu bağlamda göçmen kadınlar açısından bir çeşit cinsiyet körlüğü söz konusudur, denilebilir (Topak & Çamur, 2022, ss. 76; Şeker vd., 2016, ss. 205; Ünlütürk & Kalfa, 2009, ss. 15). Kadınların göç hareketinin ön plana çıkması ise 1970’li yıllara denk gelmektedir. Halbuki kadınlar bu yıllardan çok daha önce tek başına göç etmiş dahi olsa görece daha az oranda olmaları nedeniyle bu kesim üzerinde yeterli çalışma yapılmadığı düşünülebilir (Duman, 2015, ss. 72). Göç ve kadın olgusunun, erkeklerden ayrı ve bireysel olarak değerlendirme fikri ise ilk kez uluslararası nitelikteki kadın konulu konferanslarda -1975 Birleşmiş Milletler Kadınlar Üzerine Dünya Konferansı ile 1980 Kadınların On Yılı Üzerine Dünya Konferansı- gündeme gelmiştir (Eyüpreisoğlu, 2020, s. 686; Şeker vd., 2016, ss. 205).

1970 ve 80’li yıllarda kadın ve göç olgusuna dair farklı disiplinlerin katkısı ile çok yönlü çalışmalar yapılmaya başlanmışsa da beklenen ilgi ve alaka görülmemiştir. Buna mukabil yapılan çalışmalarda göçmen kadının; özelliği, göç hareketinin zaman, mekân ve yoğunluk durumu ile göç edilen ülkeye adapte olma süreci ele almışlardır (Duman, 2015, ss. 72-73). 1980’li yıllardan itibaren ise göçmen kadınların deneyimleri, göç için hedeflenen ülkenin var olan işgücünün fonksiyonu gibi başlıklara eğilim gösterilmiştir. 1990’larda ise göç sürecinde mağdur olarak görülen kadın artık “değişimin öznesi” olarak tanımlanmaya başlayınca göçmenlerin toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlik ve şiddetten korunması için uluslararası göç hukukunun düzenlenmesi gerektiği savunulmuştur. Son dönemde yapılan çalışmalar ise kadınların gelişmiş ülkelerde artan işgücü ihtiyacını sağlama veya insan ticareti gibi nedenlerle göçün öznesi haline geldiğini göstermektedir (Şeker vd., 2016, ss. 205). Bu çalışmalar doğrultusunda kadın ve göçe dair yapılan araştırmaların 20. yüzyılda ağırlık kazandığı, 19. yüzyıl ve öncesinde yaşanan göçlerde ise kadınların edilgen bir unsur olarak görüldüğü ifade edilebilir. Bu çalışma ile 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’ne gerçekleşen göçlerde kadınlar, onların yaşadığı sorunlar ve Osmanlı’nın kadınlara desteği ifade edilecektir.

Göçmenlere Dair Yapılan Çalışmalar/Düzenlemeler

Savaşlar nedeniyle bulundukları yerleri terk etmek zorunda kalan halk Anadolu’ya gelmeye başlayınca gerek Anadolu halkının düzeninin korunması gerekse göçmenlerin huzur ve rahatının sağlanması için çeşitli düzenlemeler yapılarak birlikte yaşam kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

Ayrıca merkezi hükümet, göçmenlerin barınma, yeme içme ve maddi yardım hususlarına da öncelik vermiştir. Bu hususta arşiv belgelerinde göçmen kadın ve çocuklara dair pek çok örnekle karşılaşmak mümkündür.

Osmanlı Devleti, göçmenlerle ilgili gerekenleri yapabilmek, sorunların çözümünü sağlamak ve ülkeye giren göçmen sayısını belirleyebilmek için özel komisyonlar kurmuştur. Buna dair ilk adım 5 Ocak 1862 tarihinde “Muhâcirin Komisyonu” adlı bir göçmen komisyonunun kurulmasıyla atılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından ise bir göçmen dairesi oluşturulmuş ve daha işlevsel çalışması sağlanmıştır. Göçmen sayısında yaşanan artış nedeniyle 4 Haziran 1878 tarihinde her vilayette birer göçmen müdürlüğü kurulmuş ve bu müdürlükler İstanbul’daki “İdâre-i Umûmiyye-i Muhâcirin Komisyonu”na (Göçmenler Genel İdaresi Komisyonu) bağlanmıştır (Demirel, 2005, ss. 315; Demirtaş, 2009, ss. 216). Bu komisyon ile hem göç edenler kayıt altına alınmış olacak hem de göçmenlerin ihtiyaçları doğrultusunda yardımın yapılması kolaylaşacaktır. Ayrıca göç olgusunda yasallık, özellikle göç edilen devletin güvenliği açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda merkezi hükümet göçmenleri kayıt altına alarak güvenliği içinde bir adım atmıştır.

Süreç içerisinde oluşturulan özel komisyonların görevleri arasında dul kadın ve yetim çocukların gerekliliklerini kapsayan düzenlemelerin yapılması da bulunmaktadır. 19. yüzyılda Anadolu’ya yoğun bir göç hareketi olduğundan göç ve göçmenlere dair çalışmaların yüzyıl boyunca devam ettiği görülmektedir. Zira, 1899 yılında ferik Şakir Paşa’nın hazırlattığı talimatnamede İzmir’de kurulan “Sevk-i Muhâcirin Komisyonu” tarafından yapılması istenilen esaslar belirlenmiştir. Talimatnamenin hazırlanmasındaki gerekçelerden biri olarak zor şartlar altında bulunan muhtaç çocuk ve dul kadınların iskân ve iâşelerinin belirlenerek vilayette ve muhacirlerin bulundukları yerlerde uygulanmasının istenmesi (İ. MTZ. GR., 33/1366; Sepetcioğlu, 2014, ss. 107) söylenebilir.

Göçmen Kadınlar

Kadın ve erkeğin biyolojik hususlar haricinde öncelikle toplumsal ve kültürel anlamları söz konusudur (Oktay, 2020, ss. 92; Pala, 2013, ss. 13-14). Bu noktada ataerkil toplumlarda kadınlar erkeklere özellikle ekonomik açıdan bağımlıdır. Bu bağıllık, göç gibi zorunlu nedenlerde kadınları

¹ 1884 yılında Ravenstein “kadınların erkeklerden daha çok göçmen olduklarını” saptamasına rağmen, kadınların göç sürecindeki yeri ve durumlarını hususi olarak ele almaz. Hatta

kadınlar, göç sürecinde bağımlı kişiler olarak ve aile içindeki yeriyle (eş, anne, kız evlat) değerlendirilir (Buz, 2007, ss. 38).

savunmasız bırakan bir husus olarak görülebilir. Savunmasızlık ise göç ettikleri toplumun cinsel şiddetine ve kadının ekonomik kısıtlılığına neden olabilmektedir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen göçmen kadın hem kendine hem de göç ettiği topluma yeni bir yaşam algısı getirebilmektedir.

Kadınların göç etmesine savaş, çatışma, kıtlık, ekonomik güçlükler, doğal afetler ve insan hakları ihlalleri gibi durumların neden olduğu söylenebilir. Aynı zamanda şiddet, geleneksel kadın rollerinin baskısı gibi sosyal ve kültürel nedenler de kadınları göç etmeye zorlar. Kadınlar, göç sürecine, toplumsal cinsiyet rolleri gereği üstlendikleri sorumluluklarla katıldıklarından göçün ve kadın olmanın mağduriyetini bir arada yaşarlar, bu açıdan çifte dezavantajlı ve hassas gruplardır (Coşkun, 2005, ss. 18; Şeker vd., 2016, ss. 206) denilebilir. Nedeni ne olursa olsun insanın yaşadığı coğrafyadan, kültürden ayrılıp başka bir kültüre göç etmesi, her bir sosyal grup için ciddi etkiler yaratabilir. Bu etkilerin bir kısmı olumlu -daha iyi tedavi ve eğitim imkânı gibi- bir kısmı da -göç esnasında karşılaşılan olumsuzluklar, sömürü, adaptasyon sorunları ve fakir düşme gibi- olumsuz olabilir. Bazı gruplar tüm bu süreçten diğer gruplara göre daha fazla etkilenebilmektedir. Örneğin, kadınlar, insan ticareti gibi bir insanlık suçunun temel ögesi haline getirilmektedir (Yılmaz, 2019, ss. 384).

Göçmen Kadınların İskânı ve Devlet Desteği

Eldeki verilere bakıldığında muhacirlerin Anadolu'ya Trabzon-Samsun Limanı, İzmir Limanı, Üsküdar gibi yerlerden giriş yaptığı ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştirildikleri görülmektedir. Muhacirler kimi zaman aileleriyle göç ederken kimi zaman da kadın ve çocukların daha yoğun olduğu göçler gerçekleşmiştir. Örneğin, 1865 yılının ağustos ayında gerçekleşen bir göçte kadın ve çocukların yoğun olduğu bir grubun Adapazarı'nda iskân ettirilmesi kararlaştırılmıştır (Polatel, 2016, ss. 140).

İskân sürecinde genellikle yakın akrabalar bir arada yaşamak istemektedir. Bu istek doğrultusunda birçok dilekçe olduğundan bu mesele muhacirin idaresine havale edilmektedir. Örneğin, 15 Kasım 1866 tarihinde Salih ile kardeşi Yusuf Efendi'nin muhacirin idaresine yazdığı dilekçeye göre, Hatku topluluğundan 120 haneden hayatta kalanlar Canik sancağında iskân edilmiştir. Fakat Çarşamba ve Vezirköprü kazalarında Hasan ve Osman'ın eşliğindeki 7 haneden 50 nüfus iskân edilmediği gibi herhangi bir yardım da alamamışlardır. Salih Bey, Çarşamba ve Vezirköprü kazalarının iskâna uygun yer olmadığını ayrıca bahsi geçen nüfus içinde kimsesiz kadın ile çocuk sayısının çok olduğunu ve bunların kendilerine bakmalarının mümkün olmadığını

ifade ederek bahsi geçen muhacirlerin yakın akrabası olması nedeniyle Geyve'ye yanlarına gönderilmesini talep etmiştir. Muhacirin idaresi ise akrabalarından ayrı kalmış birkaç kişinin bir araya getirilmesi talimat gereğidir, lakin böyle büyük bir nüfusun toplu olarak iskânı uygun değildir, diyerek talebi reddetmiştir. Bununla birlikte bu kararın Geyve kazasında boş arazi olmamasından kaynaklandığının da dilekçe sahiplerine açıklanması idarece gerekli görülmüştür. (MVL., 517/58; Polatel, 2016, ss. 169). Ancak uygun olan isteklerinde kabul edildiği ve özellikle kadınların kimsesiz bırakılmamaya çalışıldığı da anlaşılmaktadır. Örneğin, 6 Kasım 1860 tarihinde Canfeza Hatun, Adana tarafına iskân edilmiş olan oğlu ve ailesiyle beraber yaşamak için kendisinin de oraya gönderilmesini talep edince bunun üzerine muhacir komisyonu tarafından gereğinin yapılması bildirilmiştir (A.} MKT. NZD., 330/1). Öyle ki Dersaadet'e gelmek isteyen muhacirlere dahi olumlu cevap verildiği görülmektedir. 8 Kasım 1860 tarihinde Çerkez muhacirlerinden ve Kabartay ahalisinden İbrahim Efendi, Canik sancağına yerleştirilmiş olan eniştesi Hafız Ahmet Efendi'nin vefatıyla kız kardeşi Hacer Hatun ile iki küçük çocuğunun kimsesiz kaldığını söyleyerek onların Dersaadet'e yanına gelmelerini talep etmiştir. Yerel komisyon, Dersaadet'e gitmelerinde herhangi bir mahzur olmadığını belirterek ruhsat talebini kabul etmiştir (A.} MKT. NZD., 357/43; A.} MKT. UM., 484/84). Arşiv kaynaklarında bu ve benzeri pek çok örneğin olması özellikle kimsesiz kalmış kadın ve çocukların iskân edilmesine öncelik verildiği ve yerleşmek istenilen yerlerin iskân için uygun olup olmaması hususlarına dikkat edildiğini göstermektedir.

İskân sonrasında ise kadın muhacirlerin en büyük sorunu geçimlerini sağlayabilecek imkânlarını olmamasıdır. Zira, muhacirlerin yeni inşa edilen ya da sahipsiz evlere iskân edilmiş olmaları onları üretici konuma getirmediğinden yevmiye ihtiyaçları devam etmektedir. Osmanlı Devleti bu husus için başta kimsesiz kadınlara ve diğer muhacirlere belirli bir yevmiye/gündelik vererek kısa zamanlı da olsa çözüm bulmaya çalışmıştır. Ancak bu gibi yardımlarda da kimi zaman sorunların yaşandığı görülmektedir. Örneğin, 29 Ağustos 1865 tarihli bir belgede İzmit'e bağlı Kedlik köyüne yerleştirilen muhacirlerden Büke Hatun ile iki erkeğin vermiş olduğu dilekçelerde yevmiyelerinin kesilmiş olduğu bildirmiştir. Bu muhacirler kendilerine tarla ve bahçe verilmediğini evlerinin ise tamire muhtaç bir şekilde harap içinde olduğunu belirterek yevmiyelerinin eskiden olduğu gibi ödenmesini ayrıyeten geçimleri için de gerekli olan tarlanın verilmesini talep etmişlerdir (MVL., 479/78). Bu bağlamda kadın muhacirlerin yaşamlarını idare edebilmek ve daha kalıcı, sürekliliği olan çözümlerin bulunması için

merkezi hükümete müracaat ettiği görülmektedir. Kimi zaman tek tek sorunlar varlık gösterirken kimi zaman da grup halinde mağduriyet söz konusu olabilmektedir. Örneğin, 13 Ekim 1861 tarihli dilekçeye göre, Kırım muhacirlerinden iskân edilen 190 hanenin yevmiyelerinin kesilmesi nedeniyle muhacirler zor duruma düşmüşlerdir. Zira muhacirler yerleştirildikten sonra sadece 20 günlük yevmiyeleri verilmiş ancak talimat gereği çok fakir ve dul hatunlar haricindeki kimse yevmiye alamamıştır (A.} MKT. UM., 506/50). Belgeden de anlaşıldığı üzere yardım konusunda Osmanlı Devleti'nin belirli bir düzen oluşturmaya çalıştığı ve zorunlu ihtiyaçlardan başlamak kaydıyla öncelikle en muhtaçlara ulaşmaya çalıştığı söylenebilir. Muhacirler geçimlerini sağlayacak işleri olmadığından iskân ettirilmelerinin yeterli olmadığı yönündeki şikâyetlerinde haklı olmakla birlikte bu şartların sadece muhacirlere yönelik olmadığı ve Osmanlı Devleti'nin de savaş içerisinde olmasından dolayı tüm halkın aynı sorunlarla baş etmeye çalıştığı da aşikardır. Muhacirleri bu durumda farklı kılan ise yerlerinden yurtlarından edinilmiş olmalarıdır.

Muhacirler için yapılan evler yeterli olmadığı durumlarda ise kira ücretleri devlet tarafından ödenerek barınma ihtiyacı maddi yardım ile tamamlanmaktadır. Örneğin, 13 Aralık 1857 tarihinde Gözleve kadın muhacirlerinden Münevvere Hatun fakir olduğunu bildirerek ekmek bedeli ile hane kirasının ödenmesi için Şehremaneti'ne talepte bulunur (A.} MKT. NZD., 246/23). Yine 16 Şubat 1859'da Hacı Molla zevcesi Emine Hatun'da alamadığı ev kirası ve ekmek bedeli için Şehremaneti'ne başvurur (A.} MKT. NZD., 277/41). Benzer bir yardımda 15 Mart 1857'de Kırım kadın muhacirlerinden Melek Hatun'a yapılmıştır. Ticaret Nezareti'nce hazırlanan evraklar doğrultusunda Melek Hatun'a sekiz aylık hane kirası ile iki aylık tayinat bedeli verilmiştir (İ. DH., 374/24769). Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere barınma ihtiyacı haricinde göçmen kadınların yaşamlarını idame ettirebilmesi için ücretsiz ekmek verilmesi de söz konusudur. Örneğin, 10 Eylül 1858'de Kırım muhacirlerinden Hanife Hatun göç sebebiyle fakirliğe düştüklerinden bir erkek ve iki kız çocuğuyla sefil olmuştur. Bu nedenle çocuklar ve kadın için ekmek verilmesi Meclis-i Vâlâ'dan ifade edilmiştir (A.} MKT. NZD., 263/84). Dönemin zor şartları bir yana kadınlar aktif olarak çalışmadıklarından ekmek alabilmek için dahi devletin yardımına muhtaçlardır. Bu durum eşsiz, kimsesiz kalan kadınlar ve çocukları için önemli sorunların başında gelmektedir. Mora muhacirlerinden Fatma Hatun, 2 Aralık 1851 tarihinde çocukları ve kendisine ait Selanik eyaleti mülklerinden olan maaşı ile tayinatının İzmir eyaleti mülklerinden ödenmesi için Maliye Nezareti'ne dilekçe yazınca mesele nezaretçe İzmir valisine bildirilerek

gereğinin yapılması söylenmiştir (A.} MKT. UM., 87/39). 14 Ekim 1857'de Gözleve muhacirlerinden Münire Hatun, küçük kız kardeşi Zeynep ve küçük erkek kardeşi Cela'lın zaruret hallerinden bahsederek maaş tahsisi hususuna dair Ticaret Nezareti'ne dilekçe yazmıştır. Bu istek üzerine önce nezaretçe ailenin durumunun araştırılması sonrasında gereğinin yapılması emredilir (A.} MKT. NZD., 239/7). Yine, Kırım'dan göç eden Halime Hatun, 16 Eylül 1857 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya yazdığı dilekçede kendisine üç kuruş yevmiye verildiğinden bahsederek bu yevmiyenin devam etmesi için talepte bulunur. Bu istek üzerine Meclis-i Vâlâ, Maliye Nezareti'ne gereğini yapmak üzere talimat verir (A.} MKT. NZD., 236/55).

Kadın göçmenlere maaşların "kayd-ı hayat" şartıyla bağlandığı ve özellikle çocuklarıyla birlikte kimsesiz kalan kadınların yaşamlarını sürdürebilmeleri için onlara maaş verildiği görülmüştür. Bu bağlamda 8 Ocak 1859'da Nesibe Hatun ve çocukları için Maliye Nezareti'nce aylık 50 kuruş maaş tahsis edilmiştir (İ. MVL., 411/17895). Belgede "bu gibi kadın muhacirlerden" muhtaç olanların durumlarına bakılarak yardım edildiği ifade edildiğinden kararın benzer durumdaki kadın muhacirler için örnek teşkil ettiği söylenebilir. 20 Mayıs 1860 tarihinde Ahıska muhacirlerinden Alaybeyzade Raşit Bey'in eşi Hatice Hatun'un maaşına zam yapılması isteğini de mahallelerinden İsmail Efendi, Maliye Nezareti'ne bildirmiştir (A.} MKT. NZD., 312/96). Bu vaka kadınların, eğitim-öğretim (okuryazarlık) eksikliğinden kaynaklı olarak temel ihtiyaçlarının karşılanması için dahi devlet kurumlarına dilekçe yazamadıklarını göstermektedir. Bu husus dahi muhacir kadınların son derece dezavantajlı bir konuma sahip olduklarını göstermektedir. Zira, muhacir kadınların her birinin kendilerine yardım edecek bir tanıdığının olmadığı da açıktır.

Bir diğer yardım ise göç için harcanan ulaşım ücretinin geri verilerek göçmenlerin diğer ihtiyaçlarında kullanması için ellerinde akçe bulunması sağlanmıştır. Böylece az ya da çok göçmenlere ulaşım desteği de verilmektedir. Örneğin, 9 Aralık 1856 tarihli karara göre, Gözleve muhacirlerinden Melek Hatun'un üç çocuğuyla Dersaadet'e gelirken gemi ücreti olarak vermiş olduğu 250 kuruşun Melek Hatun'a geri verilmesi Ticaret Nezareti tarafından Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Zira bu ödemelerin hazinece yapılması ifade edilmiştir (A.} MKT. NZD., 204/46).

Devletin olanakları çerçevesinde muhacirlerin tüm ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığı İznik'te yaşanan bir olayla görülmektedir. Zira 19 Şubat 1868 tarihinde, İznik'te iskân edilen muhacirlerden bir kadının yakalandığı hastalıktan

dolayı sütü kesilince çocuğunun emzirilmesi için 30 kuruş maaşla bir sütanne bulunur (MVL., 1054/45). Başka bir olayda ise, 3 Haziran 1850 tarihinde Ağrıboz kadın muhacirlerinden Zehra Hatun kimsesiz olduğu için asker olan oğlu Abdurrahman'ın askeriye'den ihraç edilmesini Seraskerî'den talep etmektedir (A.} MKT. NZD., 8/35; A.} MKT. NZD., 17/39). Her iki kadının ortak noktası göçten dolayı çaresiz kalmaları ve merkezi hükümetten sorunlarına çözüm bulunmasının istenmesidir. Bu isteklere hükümetin imkânları dahilinde cevap vermeye çalıştığı da anlaşılmaktadır.

Göçmen Kadınların Karşılaştığı Zorluklar

Göçmen kadınların mağdur ve maruz olduğu sorunların başında insan ticareti gelmektedir. İnsan ticareti, insan kaçakçılığı, kandırma, zorlama, cinsel sömürü gibi pek çok suç unsurunu içermektedir ve mağdurların büyük bir kısmı kadınlardan oluşmaktadır (Barbaros, 2009, ss. 20-21; Şeker vd., 2016, ss. 209). 3 Şubat 1862 tarihli bir belgeden muhacir kadın ve çocukların hatta yaşlıların köle olarak alınıp satıldığı anlaşılmaktadır. Zira, Osmanlı Devleti'nde yerleşmiş olan Çerkez muhacirler tarafından esir satışı hakkında soru sorulması üzerine bu husus Meclis-i Vâlâ'nın incelemesine/görüşüne havale edilmiştir. Bu bağlamda Meclis-i Vâlâ'nın görüşleri doğrultusunda sadaret makamından resmi bir yazı hazırlanarak Çerkez muhacirlerin köle alım satımına dair resmi bir yazı yazılmıştır. Buna göre, Afrika'dan gelen zenci esirlerin nakli ve önceden gelenlerin de alenen alım satımına dair hususlar merkezi hükümet tarafından yasaklanmıştır. Fakat bu sırada Çerkezistan'dan gelen esirler bu yasak kapsamına alınmayarak ayrı tutulmuştur.² Bu nedenle hâlâ Çerkezistan'dan bu taraflara esir getirilerek şurada burada satılmakta olduğu iddiasıyla uşak ve rehin gibi köle ve cariye davaları şer'î mahkemelerde görülmeye devam etmektedir. Bu durumların önüne geçmek için artık Çerkez muhacirlerin esirleri hakkında da diğer esirlere yapılan işlemlerin aynen uygulanması gerektiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu husus hakkında şer'î hükümlerin uygulanmasına karşı çıkılmaması ve muhalefet olunmaması gerekmektedir, denilmektedir. Bununla birlikte muhacirler, mahkemelerde Çerkezistan'da alışık oldukları gibi 50-70 yaşında olan esirlerini, bunların evlat ve torunlarını eskisi gibi alıp sattıklarını inkâr etmektedir. Fakat muhacirlerin kendi evlatlarını ve

akrabalarını satmaya çalıştıklarına dair söylentiler de söz konusudur. Bu ise hem insanlığa hem de Osmanlı Devleti'nde sahip oldukları medeni sıfatına uymayacağından ve ayrıca Osmanlı'da hiçbir zaman bu şekilde esir satışı yapılmadığından 25-30 yaşını geçmiş ve çocuk sahibi olan esirleri veyahut bunların çocuklarını satmak isteyenlere bu tür esir alıp vermenin yasak olduğu açıklanacaktır. Bu bağlamda esirler, şer'î hükümler kapsamında kölelikten kurtarılacaktır. Eğer esir sahipleri bu hususta direnirse o zaman da esirlerin satışına asla müsaade ettirilmeyecektir. Yine muhacirlerin kendi evlatlarını, akrabalarını ve yakınlarını satmalarına da asla izin verilmeyecektir. Bununla birlikte sadece 25-30 yaşına kadar olan cariye ve kölelerin satışına bir şey denilmemesi de sadareten yazılan resmi evrakta ifade edilmiştir. Ayrıca bu hususlar, Çerkez muhacirlerin bulunduğu mahallerin memurlarına bildirilerek bahsi geçen kurallara göre hareket edilmesi gerektiği açıklanmıştır (A.} MKT. NZD., 396/97). Muhacirlerin kendi evlatlarını ve aile üyelerini yani daha çok kadınları köle olarak sattığı düşünüldüğünde en azından maddi olarak büyük zorluklar yaşadıkları anlaşılabılır. Bahsi geçen belgeden anlaşıldığı üzere devlet, köle ticaretini tamamen yasaklamamakla birlikte ailesi olan kişilerin köle olmasını yasaklamıştır. Lakin ailesiz kalıp esir düşen kadınların köle olmasına engel olmamıştır. Bu durum özellikle kadınların kimsesiz kalmaları durumunda özgürlüklerini de yitirdiklerine işaret olabilir.

Merkezi hükümet ilk önce köle ve cariye ticaretine karışmazken kanun dışı yaşanan olaylar nedeniyle olaylara müdahil olmuş ve hür insanların köle yapılmasına engel olmaya çalışmıştır. Bu sebeple özellikle İstanbul'a getirilmek istenilen göçmen kadın ve kızlar hakkında hayli dikkatli olunmuştur. Bu bağlamda yerel yöneticilerde üzerlerine düşen vazifeleri yerine getirmek için çalışmıştır (Polatel, 2016, ss. 276-277).

Kadın muhacirler çeşitli konularda hukuki problemler de yaşamaktadır. Örneğin, 6 Ocak 1856 tarihinde Ağrıboz muhacirlerinden Hibetullah Hanım'ın dilekçesine göre, İzmir'de oturan biraderi Ahmet Efendi'den kendisine miras kalan haneyi Ahmet ve İbrahim ağalar, fuzuli zapt etmek istemektedir. Hibetullah Hanım buraya gideceğinden bahsederek haneye yapılan müdahalenin mahalli meclisince engellenmesini talep etmektedir (A.} MKT. DV.,

² Osmanlı'da, Tanzimat'la birlikte köle ticaretine karşı çeşitli önlemler alınır. Bu bağlamda 1857 yılında "köleliği tedricen kaldırma" politikası benimsenerek bu konuda çeşitli çalışmalar yapılır. Lakin bu düzenlemelerin kapsamının genel olmadığı da yaşanan olaylardan anlaşılmaktadır. Bununla birlikte muhacirlerin

aile fertlerini köle olarak satmasının önüne geçilmeye çalışıldığı ve böylesi satışların yasaklandığı da açıktır. Kölelik hakkında ayrıntılı bilgi için Y. Hakan Erdem'in "*Tanzimat Döneminde Kölelik*" adlı çalışmasına bakınız.

88/37). Bununla birlikte muhacir ve kadın muhacirler sosyal ayrımcılığa da maruz kalmaktadır. Bu bağlamda 1870'li yılların sonlarında Çerkez muhacirleri taşra memurlarından şikayetçi olmuştur. Zira Çerkez muhacirlerinden ileri gelenlerin taleplerine taşra memurlarının uygunsuz cevaplar gönderdiğinden rahatsızlık duyulmaktadır. Yine Çerkezler arasındaki uygunsuz kişilerin bizzat kendileri tarafından hükümete teslim edilmiş olduğu halde bunlara herhangi bir ceza verilmeyip kayıtsız kalındığı, namuslu kimselerin hor görüldüğüne dair şikayetleri söz konusudur. Ayrıca Çerkezlerin dul kadınları ve yetimlerine merhamet gösterilmediği, vefat eden bazı kimsesizlerin cenazelerinin gömülmesine yardım edilmediği hatta insanlık gereği olan yardımların bile taşra memurları tarafından çok görüldüğü ifade edilmiştir (Polatel, 2016, ss. 310-311).

13 Mayıs 1862 tarihinde Uzunyayla'daki muhacirlerden ve Hatogay Kabilesi'nden olan Gerkanzade Talustan Bey, Hatogazonoğlu Musa'nın evini basıp altı ay önce evlenmiş olduğu karısını zorla kaçırdığını ve kendisine nikahladığını söyleyerek ondan şikayetçi olur (A.} MKT. DV., 222/44; A.} MKT. DV., 223/77). Bu olay kadınların sadece kimsesiz kaldığında değil aileleriyle birlikteyken bile kimi zamanda güvende olmadıklarını göstermektedir.

Olumsuz durumlardan biri de çokeşlilik meselesidir. Muhacirler arasında erkek nüfusu azalırken kadın nüfusu artmaktadır. Dolayısıyla nüfus dengesindeki bu değişimin zamanla çokeşliliğe neden olduğu görülebilmektedir (Sepetcioğlu, 2014, ss. 110).

Göçmen Kadınlara Sağlık Desteği

Göç sürecinde pek çok problemle karşı karşıya kalan kadınlara merkezi hükümet ve vakıflar yardım etmiştir. Göç sırasında ve sonrasında kadınların en önemli sorunlarından birinin sağlık olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta Dersaadet'te bulunan hasta muhacir kadınların Yenibahçe Gureba Hastanesi ile Üsküdar tarafındaki Toptaşı Hastanesi'nde tedavi olmaları için bazı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin, 1860 yılında öncelikle geçici memur istihdamının sağlanması ve gerekli malzemelerin temini hususunda çalışmalar yapılır (A.} MKT. MHM., 177/66). Geçici memur istihdamı göç ile kadın hasta sayısındaki artışı göstermekle birlikte muhacir kadınlara yardım edebilmek için ne kadar çaba sarf edildiğini de göstermektedir.

Göçmen kadınlara hizmet veren hastaneler arasında Yenibahçe Gureba Hastanesi yer almakla birlikte arşiv belgelerinde ismiyle ilgili bir açıklık/kesinlik söz konusu değildir. Arşiv belgelerinde "Gurebâi müslimîn hastanesi",

"Yenibahçe'de kâin gurebâ-i müslimîn hastanesi", "Yenibahçe gurebâ-i müslimîn hastanesi" ve "Bezmiâlem Valide Sultan'ın gurebâi müslimîn hastanesi" gibi çok çeşitli isimler kullanıldığı görülür. Günümüze kadar varlığını koruyan bu hastanenin şimdiki ismi ise Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'dir. Daha önce aynı görevi üstlenen yapılar darüşşifâ, şifâhane, bîmarhane gibi isimlerle anılırken, hastane kelimesi, dönemin modernleşme hareketleri doğrultusunda sağlık kuruluşlarındaki değişimin göstergesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Burası da isminde hastane sözcüğü geçen ilk vakıf hastanesi olma ayrıcalığına sahip olmuştur. Takvim-i Vekayi'de hastanenin Mart 1847 tarihinde açılarak hasta kabul edeceği ilan edilmiştir. Ayrıca hastanenin "gurebâ-i müslimîn'e ayrıldığıнын vurgulanması kimsesiz ve fakirlere ücretsiz bakılmasının istenmesi günümüze kadar gelen vakıf şartlarının temelini oluşturmaktadır (Ataseven, 1996, s. 203; Göçer, 2012, s. 160-165). Üsküdar'daki Toptaşı Hastanesi ise; II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan, Mimar Sinan'a Toptaşı'nda bir külliye yaptırır ve bu külliyenin içinde hastaları tedavi etmek için darü's-şifa bulunmaktadır. Külliyenin yapım tarihi olarak 1570-1579 yılları verilmekle birlikte darü's-şifa yapısında bir kitabe yoktur. Ancak Valide Sultan darü's-şifasının 1581 yılında faaliyette olduğunu gösteren belgeler mevcuttur. 1873-1927 yılları arasında ise bu yapı akıl hastanesi olarak kullanılmış ve Toptaşı Bîmârhânesi olarak anılmıştır (Altıntaş, 2014, ss. 216-219).

Anadolu'ya başlayan göç hareketleriyle birlikte Gureba Hastanesinde muhacir kadınlar için özel kadın hademe çalıştırıldığı evkaf defterlerinde açıkça görülmektedir. Merkezi hükümet gerekli destek ve yardımları temin etmekle birlikte Gureba Hastanesi de gerek fakir ve kimsesiz kadınların sağlık sorunlarına gerekse kadın istihdamına destek vermiştir.

1860-1866 yılları arasında Evrak Defterlerinde Gureba Hastanesine gelen muhacir kadınlara mahsus çalıştırılan kadın hademeler, maaşları ve tayınatı ile muhacir kadınların tayınat ve tedavilerinde kullanılmış olan eczalar hakkında bilgi edilmektedir. Muhacir kadınlara verilen hizmetler dışında genel olarak hastanede çalışan müdür, müdür yardımcısı, baştabip, kâtipler, cerrahlar, eczacı, sülûkçü, kapıcı, terzi, işçi gibi hastanede çalışan kişilerden ve maaşlarından bahsedilmektedir. Tablo 1, 2 ve 3 bölümünde verilmiş olan bilgiler doğrultusunda muhacir kadınların tedavilerine mahsus kadın hizmetlilere yer verilmesi ataerki bir yapıya sahip olan toplumun kadın istihdamında atmış olduğu önemli bir adım olarak görülebilir.

Tablo 1:³ 1860-1866 yılları arasında Gureba Hastanesi muhacir kadınlara mahsus çalıştırılan hademeler ve maaşları

Gureba Hastanesi muhacir kadınlara mahsus hademeler		Maaş kuruş
Ser (baş) hademe ve hacamatçı	Emine Usta	200
	Fatma Hatun	200
	Zenciye Emine Kadın	200
	Zenciye Fatma Kadın	200
Hademe	Ayşe Kadın	100
	Hatice Kadın	100
	Emine Kadın	100
	Zeliha Hatun	100
	Emine Şerife Kadın	100
	Şerife Hatun	100
	Zenciye Fatma Kadın	100
	Zenciye Hoşkadem Kadın	100
	Zenciye ? Kadın	100
	Macuncu Mahallesinden Zenciye Zarafet Kadın	100
	Macuncu Mahallesinden Zenciye Hoşkadem Kadın	100
	Yayla Mahallesinden Zenciye Emine Kadın	100
	Yayla Mahallesinden Refia Molla Hatun	100
	Yayla Mahallesinden Zenciye Ayşe Kadın	100
	Monla Kadın	100
	Emine Monla Kadın	100
	Safiye Kadın	100
	Safiye Hatun	100
	Mimar Mahallesinden Şerife Kadın	100
	Saray Meydanı Mahallesinden Zenciye Zarafet Kadın	100
	Saray Meydanı Mahallesinden Ferah Kadın	100
	Saray Meydanı Mahallesinden ? Şerife Hatun	100
	İskender Ağa	100

	Mahallesinden Zenciye Emine Kadın	
	İskender Ağa Mahallesinden Ayşe Hatun	100
	İskender Ağa Mahallesinden Hürmüz Kadın	100
	Deniz Abdal Mahallesinden Zenciye Fatma Kadın	100
	Deniz Abdal Mahallesinden Ayşe Hatun	100
	Trabzonlu Ümmügülsüm Hatun	100
	Davutpaşa Mahallesinden Zeliha Hatun	100
	Şehremini Mahallesinden Zekiye Hatun	100
	Davutpaşa Mahallesinden Fatma Hatun	100
	Altımermer Mahallesinden Gülsüm Hatun	100
	Cafer Ağa Mahallesinden Zenciye Fatma Kadın	100
	Yenibahçe Müneccim Sadi Mahallesinden Emine Monla Kadın	100
	Bursalı Azime Hatun	100
	Şehremini Mahallesinden Fatma Kadın	100
	Şehremini Mahallesinden Ayşe Hatun	100
	Şehremini Mahallesinden Bursalı Zehra Hatun	100
Gasil	Zehra Hatun	100

³ Tablo 1, 2 ve 3 kaynakçada belirtilmiş olan Evkaf
Journal of Atatürk

Defterlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 2: 1860-1866 yılları arasında Gureba Hastanesi'nde çalışan kadın hademe ve muhacir kadınlara verilen bazı tayinat

Gureba Hastanesi'nde çalışan kadın hademe ve muhacir kadınlara verilen tayinat
Nan-ı aziz (ekmek)
Nan-ı has (özel ekmek)
Erz-i Reşid (pirinç)
Soğan
Tuz
Gûşt (et)
Revgan-ı sade (sade yağ)
Şem'i revgan (mum yağı)
Sabun
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)
Hatab (odun)
Kömür
Muhallebi şekeri

Tablo 3: 1860-1866 yılları arasında Gureba Hastanesinde kullanılan bazı ecza ürünleri

Gureba Hastanesinde Kullanılan Bazı Ecza Ürünleri	
Çiçek suyu	Yüksük otu
Taflan suyu	Belankar hapi şişesi
Zamg-ı 'arabî	Abudulduk şişe
Kâfûrî	Yanık geyik boynuzu
Ihlamur çiçeği/Papatya çiçeği	Banotu hulasası
Balık yağı	Döğülmüş keten tohumu
Uyuz merhemi	Tatlı ciğer otu
Şeker	Afyon rûhu
Haşhaşı şurubu	Gül suyu
Hatmi merhemi	Tatlı merhemi
Kaymak merhemi	Ebegümeçi çiçeği
Sülük	İngiliz tuzu
Sülfato	Beyaz/Kırmızı balmumu
Tatlı ciğer otu	İngiliz balık yağı şişesi

Özellikle kadın bakımında ve temizlik hususunda kadın hademelerin bulundurulduğu ve ayrıca hademelerin görev ve sorumluluklarını kontrol eden baş hademelerin varlığı görülmektedir. Yine baş hademelerin tedavi hususunda da bilgili olduğu bu sebeple o dönemde tedavi hususunda önemli yeri olduğu düşünülen hacamat işlemini yaptıkları anlaşılmaktadır. Baş hademeler 200 kuruş maaş alırken hademeler 100 kuruş maaş almaktadır. Vefat eden muhacir kadınlar için de 100 kuruş maaşla gasil, kadın görevli çalıştırılmaktadır. Hastalara verilen tayinat ve ilaçlarda hastalara karşı özverili davranıldığını göstermektedir. Ayrıca vakıf hastanelerinin göçmenler hususunda sorumluluk alması göçmenlere sadece merkezi hükümetin değil

vakıfların da destek verdiğini göstermektedir. Bahsi geçen ecza ürünleri muhacir kadınların Anadolu topraklarına gelirken ya da yerleştikten sonra ne tür rahatsızlıklarla mücadele ettiği hususunda fikir vermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kadınların göç hareketliliğinde erkeklere bağlı ve pasif olarak görüldüğü bir yüzyıl içerisinde yani 19. yüzyılda yaşanan savaşlar ve toprak kayıpları nedeniyle Anadolu'ya göç başlar. Kitleler halinde yapılan göç Anadolu nüfusunu arttırırken pek çok sorununda temeli olur. Göçmenlerin geçici olarak barınması ve kalıcı yerleşim yerlerinin düzenlenmesi bu sorunların başında gelmektedir. Göçmenlerin barınma ihtiyaçları haricinde yeme-içme, giyinme, iş edinebilme ve sağlık sorunları gibi diğer gereksinimlerinin de temin edilmesi şarttır.

Kitlesel göçün pek çok olumlu ya da olumsuz sonuçları söz konusudur. Ayrıca göçün tek yönlü değil iki yönlü olduğu ve göçten sadece göç eden değil göç alan toplumun da etkilendiği anlaşılmıştır. Bu etkinin kimi zaman her iki taraf için olumsuz sonuçları söz konusuysa kimi zamanda tek taraf için olumsuz neticeleri söz konusu olduğu görülmüştür. Örneğin, göçmen kadınların hastalanıp sağlık hizmetleri almak zorunda kalması göçmen kadınlar için olumsuzluk ifade ederken göç ettikleri toplumda kadın istihdamını tetiklediğinden göç alan taraf için olumlu bir etkiye dönüşmüştür. Bir başka açıdan göçmenler için savaş ve kargaşadan kaçmak olumlu bir durumken göç alan ülke açısından nüfus artışı ve yoğunluğuna neden olması olumsuzluk ifade edebilir. Çünkü ani nüfus artışı işsizlik ve asayiş gibi sorunlara zemin oluşturabilmektedir. Metin içerisinde yer verilen bir belgede göçmenlerin, Anadolu halkının da işsiz kalması nedeniyle göçmenler işten çıkarılmıştır, ifadesi de bu kanıyı destekler niteliktedir. Suç hususunun mağduru ise kimi zaman kız kaçırma ve ırza tasallut gibi hadiselerle kadınlar olabilmektedir. Tüm bu hususlar göçün iki yönlü, karmaşık ve çok boyutlu olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti göçmenlerin ihtiyaçlarını ayrıntısına kadar karşılamaya çalışmakla birlikte her zaman gereklilikler hususunda yeterli düzeye ulaşamadığı da anlaşılmaktadır. Örneğin, sütü kesilen annenin bebeği için maaşla sütanne bulunurken göç sırasında doğum yapan lohusa annenin barınma ihtiyacının karşılanmasında gecikmeler olmaktadır. Yine göçmenlere ziraat yapabilmesi için toprak verilirken tarım aletlerinin verilememesi ziraat yapamamaları neden olmuştur. Bu durum kimi ihtiyaçların eksik karşılandığını göstermektedir. Ancak bu noktada göçmenlerde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zorluğun farkındadırlar. Keza

ihtiyaçların temin edilememesi ya da geç karşılanmasının temelinde göç edilen devletin bizzat savaşın içinde olması etkilidir.

Kadınlar, göçmenler arasında dezavantajlı ve hassas gruplardandır. Öyle ki kadınların göçe biyolojik ve psikolojik zayıflıkla başladığı söylenebilir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne göç eden kadınlar eşlerini, babalarını, ağabeylerini kaybetmiş olmanın ya da onları savaşa göndermiş olmanın etkisi ile göç etmişlerdir. Bu durum ataerkil toplumda yetişmiş kadınlar için önemli bir sorundur. Çünkü ataerkil toplumlarda evin kazancını erkek sağladığından kadınlar eşsiz kalınca gerek kendi geçimlerini gerekse çocuklarının geçimlerini sağlamak zorunda kalmışlardır. Böylece ekonomik açıdan eşlerine bağlı olan kadınlar artık devletin yardımına bağımlı olmuştur. Yine bazı kadınların göç sırasında hamile olması, göç sırasında ve sonrasında doğum yapması gibi durumlar da kadınların yaşadığı en büyük zorluklar arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti kadınların dezavantajlarının farkında olarak onlara yevmiye ve maaş bağlamıştır. Yine ekmek ve tayinat vererek geçimlerini kolaylaştırmak istemiştir. İskân hususunda kadınları akrabaları, yakınları ile bir arada yaşayabilecek şekilde yerleştirmeye özen göstermiştir. Ancak 19. yüzyılda yaşanan savaşlar, ekonomik sıkıntılar sadece göçmenleri değil Osmanlı toplumunu da olumsuz etkilediğinden her iki taraf da çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı toplumu ile göçmenler arasındaki fark ise sadece bir toplumun vatanında olması diğer toplulukların ise vatanlarını terk etmiş olmasıdır. Göçmenlerin vatandan ayrı olmasında yaşadığı diğer bir sıkıntının ise dil olduğu anlaşılmıştır. Göçmenler ihtiyaçlarını anlatmakta kimi zaman dil bilmemenin zorluğunu yaşamışlardır.

Göçmenlerin ekonomik sıkıntı yaşaması kimi zaman ailesi olan kadınların bile köle olarak satılması ile neticelenmiştir. Yaşanılan bu olumsuzluklara merkezi hükümet müdahale etmiş ancak bu müdahalenin de genel bir kapsayıcılığı olmamıştır. Yani kimsesiz kadınlar yine köle olarak satılmaya devam edilmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen 19. yüzyıl ve sonrasında Anadolu göçmen kadınların ana yurdu olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Evkaf, Evkaf Defterleri [EV. d...], 13598; 16996; 17074; 17090; 17109; 17125; 17127; 17190; 17191; 17215; 17253; 17271; 17282; 17286; 17297; 17298; 17310; 17324; 17327; 17403; 17407; 17423; 17426; 17438; 17525; 17542; 17551; 17569; 17573; 17613; 17640; 17665; 17692; 17708; 17720; 17786; 17799; 17816; 17882; 17911; 17944; 17991; 18030; 18072; 18119; 18171; 18195; 18312; 18313; 18352; 18395; 18396; 18503; 18510; 18525; 18557; 18596; 18620; 18709; 18732; 18761; 18908; 18991; 19038; 19039; 19060; 19101; 19136; 19228; 19232; 19304; 19342; 19572; 19616; 33097.

İrade Meclis-i Vâlâ [İ. MVL.], 411/17895.

İrade Dahiliye [İ.DH.], 374/24769.

İrade Girid [İ. MTZ. GR.], 33/1366.

Meclis-i Vâlâ [MVL.], 517/58; 479/78; 1054/45.

Sadaret Deavi Evrakı [A.} MKT. DV.], 222/44; 223/77; 88/37.

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı [A.} MKT. NZD.], 277/41.

Sadaret Mühimme Kalemî [A.} MKT. MHM.], 177/66.

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı [A.} MKT. NZD.], 396/97; 246/23; 239/7; 204/46; 236/55; 263/84; 330/1; 8/35; 17/39; 357/43.

Sadaret Umum Vilayet Evrakı [A.} MKT. UM.], 87/39; 484/84; 506/50.

Yıldız Arzuhal Jurnal [Y. PRK. AZI.], 18/30.

Makale, Kitap ve Diğer Yayınlar

Altıntaş, A. (2014). Üsküdar'da bir akıl hastanesi (Toptaşı Bîmârhânesi 1873-1927). *Tıp Tarihi Araştırmaları*. (ss. 215-241). İşaret Yayınları.

Ataseven, A. (1996). Gureba Hastanesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14, TDV Yayınları, 202-204.

Barbaros, H. (2009). *Düzensiz göç sürecinde kadın göçmenler: İstanbul'dan bir kesit*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü].

- Bayraktar, H. (Aralık 2007). Kırım ve Kafkasya'dan Adana vilayeti'ne yapılan göç ve iskânlar (1869-1907). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 405-434.
- Buz, S. (Ekim 2007). Göçte kadınlar: feminist yaklaşım çerçevesinde bir çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 37-50.
- Coşkun, E. (2005). *Uluslararası göç teorilerinde kadınlar, Batı Avrupa ülkelerine göç, göçmen politikaları ve kadın göçmenlerin ekonomiye katkısı*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Çağ, G. (Eylül 2013). 19. yüzyılda Çerkes ve Nogay göçmenlerin Anadolu'da iskânı ve Çankırı örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 132-142.
- Demirel, M. (Şubat 2005). Kırım Savaşı'ndan sonra Eskişehir'e yerleştirilen göçmenler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12(28), 311-319.
- Demirtaş, M. (Mart 2009). Kırım Savaşı ve 93 Harbi sürecinde Osmanlı memleketine gelen göçmenlerin sevk ve iskânları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, 215-238.
- Duman, T. (2015). Göç ve kadın: göç çalışmalarında toplumsal cinsiyetin önemini ve kadını anlamak". *Sosyoloji Divanı*, 3(6), 67-82.
- Erdem, Y. H. (2012). Tanzimat döneminde kölelik, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 627-663.
- Eyüpreisoğlu, B. (Şubat 2020). Toplumsal cinsiyet bağlamında göç sürecinde "kadın". *International Social Sciences Studies Journal*, 6(56), 684-692.
- Göçer, K. (2012). *Sosyo-ekonomik yönleri ile Bezm-i Alem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Gürsesli, F. (2019). *Göç ve kadın: Adana ili örneği*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Karpat, H. K. (2013). *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. Timaş Yayınları.
- Koçak, Y. & Terzi, E. (2012). Türkiye'de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri". *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184.
- Oktay, F. G. (2020). *Göç eden kadınlar ve kadın yoksulluğu üzerine bir inceleme: Isparta ili örneği*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Pala, A. (2013). *Zorunlu göç ve kadın deneyimi: Diyarbakır örneği*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Peker, N. (2019). *Diyarbakır örneğinde göç ve kadın*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Polatel, O. (2016). *19. yüzyılın ikinci yarısında Kocaeli sancağına göçler ve göçmenlerin iskânı*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Sepetcioğlu, E. T. (Şubat 2014). Sürgün ve iskân kıskacında Giritli Müslüman kadın (1896-1913). *International Journal of History Studies*, 6(2), 103-123.
- Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas göçleri (1856-1876)*. Türk Tarih Kurumu.
- Şeker, D. & Uçan, G. (Mart 2016). Göç sürecinde kadın. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 199-214.
- Tamer, M. (2020). Göç, göçün nedenleri ve uluslararası göç üzerine kavramsal bir analiz. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(60), 2808-2818.
- Taştan, A. (2020). *Toplumsal cinsiyet bağlamında uluslararası göç ve kadın -Kırıkkale ili örneği-*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Topak, E. & Çamur, G. (Nisan 2022). Göçün kadına etkileri ve sosyal hizmetler. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 75-88.
- Ünlütürk, Ç. & Kalfa, A. (Haziran 2009). Göçün kadınlaşması ve göçmen kadınların örgütlenme deneyimleri. *Fe Dergi*, 1(2), 13-28.
- Yılmaz, A. (Mart 2019). Göç ve kadın: "göçün feminizasyonu" ve kadın göçmenlerin durumu. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 383-400.

Example of Integration into Global Systems: Establishment of the Organization and Türkiye's Participation According to UNESCO Archive (1945- 1946)

Küresel Sistemlere Entegrasyon Örneği: UNESCO Arşivine Göre
Organizasyonun Kuruluşu ve Türkiye'nin Katılımı (1945-1946)

Enes ÖZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Nevşehir, Türkiye

Geliş Tarihi/Received

24.05.2025

Kabul Tarihi/Accepted

26.06.2025

Yayın Tarihi/Publication

Date

26.06.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Enes ÖZ

E-mail: enesoz@nevsehir.edu.tr

Cite this article: Öz, E. (2025). Example of Integration into Global Systems: Establishment of the Organization and Türkiye's Participation According to UNESCO Archive (1945-1946). *Journal of Atatürk*, 14(1), 29-36.

Atıf: Öz, E. (2025). Küresel Sistemlere Entegrasyon Örneği: UNESCO Arşivine Göre Organizasyonun Kuruluşu ve Türkiye'nin Katılımı (1945-1946). *Atatürk Dergisi*, 14(1), 29-36.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

ABSTRACT

The founding law of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), of which Türkiye was among the founding members, was signed at the conference held in London on November 1-16, 1945. During the establishment meetings of UNESCO, representatives of the states and Ministers of Education took the floor and expressed various opinions on the UNESCO constitution. The list of delegations of the conference included Minister of National Education Hasan Âli Yücel and his delegation, representing Türkiye, and Yücel also served as vice president of the commission. In this context, aim of the study is to address Türkiye's participation in the establishment of UNESCO and the extent of its contributions in this direction. Based on this statement, the step of Türkiye's participation in UNESCO, which can be considered as a significant step in the establishment of international systems, has created the importance of the subject. In order to research the subject, open access documents in UNESCO archives were scanned, and in this context, the years 1945 and 1946 were focused on. The process leading to the establishment of UNESCO, the organization's founding conference, and the relevant minutes and documents were the records that were accessed. Türkiye, which was among the founders of UNESCO during its establishment and the first year of the organization, has had a say in the international arena in terms of education and cultural affairs. Thus, Türkiye has strengthened its position of gaining respect on a global scale and has gained a platform where it can explain itself worldwide.

Keywords: UNESCO, Türkiye, Education, Culture, Hasan Âli Yücel

Öz

Türkiye'nin de kurucu üyeleri arasında yer aldığı Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) kuruluş yasası, 1-16 Kasım 1945 tarihleri arasında Londra'da yapılan konferansta imzalanmıştır. UNESCO'nun kuruluş toplantıları sırasında devlet temsilcileri ve Milli Eğitim Bakanları söz alarak UNESCO tüzüğü hakkında çeşitli görüşler bildirmişlerdir. Konferans heyetleri arasında Türkiye'yi temsilen Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve ekibi yer almış, Yücel aynı zamanda komisyon başkan yardımcılığı görevini de yürütmüştür. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye'nin UNESCO'nun kuruluşuna katılımını ve bu doğrultudaki katkılarının kapsamını ele almaktır. Bu ifadeden yola çıkarak, uluslararası sistemlerin kurulmasında önemli bir adım olarak değerlendirilebilecek olan Türkiye'nin UNESCO'ya katılım adımı, konunun önemini oluşturmuştur. Konuyu araştırmak amacıyla UNESCO arşivlerindeki açık erişim belgeleri taranmış ve bu kapsamda 1945 ve 1946 yıllarına odaklanılmıştır. UNESCO'nun kuruluşuna giden süreç, örgütün kuruluş konferansı ve ilgili tutanak ve belgelere erişilmiştir. UNESCO'nun kuruluşunda ve kuruluşunun ilk yılında kurucular arasında yer alan Türkiye, eğitim ve kültürel konularda uluslararası alanda söz sahibi olmuştur. Böylece Türkiye, küresel ölçekte saygınlık kazanma konumunu güçlendirmiş ve kendini dünya çapında anlatabileceği bir platforma kavuşmuştur.

Anahtar Kelimeler: UNESCO, Türkiye, Eğitim, Kültür, Hasan Âli Yücel

Introduction

In its foreign policy, Türkiye has always determined the level of international relations as integration into global systems. In this direction, the Ataturk era witnessed important developments in Turkish foreign policy such as becoming a constituent of the League of Nations and establishing relations such as the Balkan Pact and the Sadabad Pact. Türkiye, which managed to stay out of the war for justified reasons during World War II, closely followed the developments in order to have the authority to represent in the new world order that would be established after the war.

Türkiye carried out efforts to take part in international diplomacy since the 1945 San Francisco Conference (Çetindağ, Erdoğan, 2025: p. 104). In this context, Türkiye also took part in the United Nations (UN), the founding charter of which was signed in San Francisco on June 26, 1945. The UN, a global organization established under the leadership of the states that emerged victorious from World War II, was established to prevent the recurrence of wars and threats to peace experienced in the first half of the 20th century and to protect global peace and security. In fact, Türkiye has become a strong supporter of such values and the principle of multilateralism represented by the UN, which is at the center of the global system. In this respect, Türkiye, as a founding member of the UN, has consistently contributed to activities in the fields of peace, security, development and human rights. It has also actively participated in efforts to ensure that the UN has a more effective structure and fulfills its duties and responsibilities more effectively. Within this framework, Türkiye has quickly begun to rise to the position of a country that plays an active role in every dimension of the UN system, in a wide range from its co-sponsorship of the Alliance of Civilizations initiative, which embodies the peaceful solution of problems and the ability to build bridges between different cultures, to its important position in the fight against terrorism, to its experience in peacekeeping and humanitarian diplomacy, to its support for the achievement of sustainable development goals (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2025; United Nations. Charter of the United Nations, 1945. p. 3). In this context, Türkiye took part in the signing of the founding law of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), which was established within the UN immediately after its UN membership, and contributed during the founding meetings of UNESCO.

Türkiye took part in the UNESCO establishment conference and tried to contribute to the organization's strengthening in its first year. Based on this statement, it was aimed to address the process leading to UNESCO's establishment, its stages and the support provided by Türkiye. Thus, it was requested to evaluate Türkiye's completion of another stage in terms of its integration into international systems. In this context, the main content of the study was formed by open access documents in UNESCO archives. UNESCO archives contain various evidences for international understanding, peace and multilateral cooperation. These reflect UNESCO's comprehensive work and mission since its early years and are open access for researchers to benefit from. Within the scope of the archive search, after the search with the keyword "*Turkey*", the years 1945 and 1946 were focused on and the documents within the subject were classified and used by citing sources from dozens of documents. In addition, various documents and research works complementing the subject were also used.

The Process Leading to the Establishment of UNESCO

In July 1946, the preparatory commission published a program and meeting document in London under the title "*What is UNESCO?*" This document began by answering the question of what UNESCO was. At this point, the period immediately before the establishment of UNESCO was addressed. In 1919, after World War I, French statesman Léon Bourgeois brought the idea of enlightened cooperation to the agenda of the League of Nations. In 1921, the council of the League of Nations decided to form a committee to examine international problems in order to establish enlightened cooperation, and as a result, the International Committee of Intellectual Cooperation, which would serve as advisory council within the League of Nations, was formed. The formation of this committee was an important step in the process leading to the Institute of International Intellectual Cooperation in Paris. Later, an organization called the International Bureau of Education was established in Geneva. In the years between the two World Wars, the International Institute for Intellectual Cooperation carried out its work with limited resources. Throughout the years of World War II, the Ministers of Education of the governments in exile came together in London in November 1942 in a meeting chaired by the British Minister of Education R. A. Butler. Representatives from Czechoslovakia, Belgium, Netherlands, Greece, Luxembourg, Poland, Norway and Yugoslavia, and the French National Committee Education Committee attended the meeting. In addition, representatives from

the British Council and the Scottish Ministry of Education, and observers from the United States, Soviet Russia, Australia, Canada, South Africa and New Zealand attended (UNESCO, What is UNESCO?, 1946. p. 1, 2).

From this stage on, the Allied Ministers of Education began to make more intensive plans for the cultural and educational reconstruction of the occupied countries. In this context, many problems were addressed by a total of 10 commissions and committees at the conferences of the Ministers of Education of the Allied countries from 1942 until 1945, when UNESCO was established. In particular, the problems of supplying books, training personnel, rebuilding laboratories and libraries, and returning looted works of art to their places were the main issues addressed. In addition, various issues related to possible future cooperation in education and culture were discussed at the conferences. On March 31, 1944, the US State Department issued a policy statement regarding the accession of the US Government in an global program for the restoration of education and culture in countries occupied by enemy forces in the postwar term. It was suggested that the United Nations and its allied nations cooperate in providing support to countries devastated by the war, and that a United Nations Educational and Cultural Reconstruction Organization be established as soon as possible (UNESCO, What is UNESCO?, 1946. p. 2). An American mission led by American politician James William Fulbright arrived in London in April 1944, and at the meeting held there, it was decided to establish an organization that would work together to restore the cultural and educational heritage of countries damaged during the war. After World War II, a new era began in terms of intellectual cooperation. With end of war in Europe and the signing of the San Francisco Convention by the United Nations, the idea of global collaboration in the area of education and culture gained even more importance in order to form favorable circumstances for the preservation of advancement of human welfare and peace. A few months before this, in February-March 1945, a decision was approved in Chapultepec to establish an international agency specifically tasked with promoting intellectual and moral cooperation among nations. Finally, the declaration presented by the French delegation in San Francisco, which contained the task of facilitating the exchange and dissemination of information on national (education and teaching) issues, was generally accepted. France also called for a conference to be convened to establish a charter for an organization within the United Nations that would foresee international intellectual cooperation. At this point, the leading educational bodies in America, the American Council on Education, the National Education Association,

the American Association of University Women, and the National Congress of Parents and Teachers, took part in San Francisco as consultants and supported the proposal to establish a Bureau of International Education and Cultural Affairs under the auspices of the United Nations. The signing of the United Nations Charter opened the way for rapid progress in developing the plans of the Conference of Ministers of Education of the Allied Powers. Draft proposals for a United Nations Educational and Cultural Organization were presented to the Conference of Allied Ministers of Education (CAME) by Grayson Kefauver, a U.S. State Department advisor, in 1945. Finally, on July 31, 1945, CAME agreed on a proposal and it was announced that a conference would be held in London on November 1, 1945 to establish UNESCO (UNESCO, What is UNESCO? 1946: 3-4). Following the proposal of this conference, states including the USA decided to hold a United Nations Conference in London between November 1-16, 1945 to establish an educational and cultural organization. The new organization that would be established aimed to prevent the outbreak of a new world war by ensuring the enlightened and moral solidarity of humanity (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, UNESCO's History, 2024).

In November 1945, under the presidency of Professor Alf Sommerfelt, Chairman of the Working Committee, the opening of the founding conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization was held and the first general assembly meeting was held. At the opening, Professor Alf Sommerfelt announced that one of the most important tasks set before this Conference was to equip for the establishment of a United Nations Organization for cultural and educational cooperation. He stated that after the victory of the Allies in Europe in World War II, a Working Committee was established by the Conference of Ministers of Education of the Allied States to carry out the required work for the establishment of such an organization (UNESCO, Conference for The Establishment of The United Nations Educational 1946. p. 13).

As a result of this conference held at the London Institute of Civil Engineers on November 1-16, 1945, in which Türkiye was among the founding members, the UNESCO founding law was signed on November 16, 1945. In establishing this organization, the primary goal was to ensure international security and peace to take all steps to increase the welfare of the societies of the world. In addition, it was agreed that cooperation in education would advance cultural exchange in the humanities, sciences and arts as well as developing freedom, dignity and welfare, and thus helping to ensure understanding, trust, peace and

security among the societies of the world. In addition, the following was approved: (UNESCO, Conference for The Establishment of The United Nations Educational 1946. p. 1).

“Dedicated to the proposition that the free and unrestricted education of the peoples of the World and the free and unrestricted exchange among them of ideas and knowledge are essential to the advancement of human welfare and to the pre-servation of security and peace; Hereby establish the Educational and Cultural Organisation of the United Nations and agree to support its broad purposes and functions as expressed in this constitution through their participation in the activities of this international agency and through their respective national educational and cultural programmes.” (UNESCO, Conference for The Establishment of The United Nations Educational, 1946. p. 1).

After the world had gone through two major wars, UNESCO set out a clear vision, embracing the strengthening of humanity’s intellectual and moral solidarity through bringing people together and through mutual dialogue between cultures in order to achieve lasting peace. Launching pioneering programs in this direction, UNESCO mobilized philosophers, artists, and intellectuals from all nations and adopted the principle of developing innovative projects that would refute racist theories and change the world (UNESCO, 75 Years of History in the Service of Peace, 2025).

During the conference held between 1-16 November 1945, 10 Plenary Meetings and 1 Extraordinary Plenary Meeting were held. Conference Australia, Argentine Republic, Liberia, Bolivia, Luxembourg, Mexico, Belgium, Brazil, New Zealand, Netherlands, Nicaragua, Chile, Canada, China, Norway, Panama, Peru, Colombia, Philippines, Cuba, Poland, The Czechoslovakia, Dominican Republic, Denmark, Syria, Saudi Arabia, Türkiye, El Salvador, Egypt, Ecuador, Union of South Africa, France, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, United States of America, Guatemala, Greece delegates and advisors from the governments of Haiti, India, Uruguay, Iran, Venezuela (represented by an observer) Iraq, Lebanon and Yugoslavia were present (UNESCO, Conference for The Establishment of The United Nations Educational, 1946. pp. 89-90).

Following the sessions, the Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) consisting of 15 articles was adopted on November 16, 1945. In the first part, it was stated that the states that were parties to this constitution declared that wars begin in the minds of people, and therefore the defense of peace should also be built in the minds of people. It was also emphasized that cultural dissemination and peace, freedom and the education of humanity for justice were inevitable for human dignity. To this end, it was stated that all nations had a sacred duty to compensate in the spirit of reciprocal support and interest, and that peace should be founded on the moral and intellectual solidarity of humanity. It was emphasized that the states that are party to the UNESCO constitution have agreed on the aim of providing equal educational opportunities for all, developing means of communication between their peoples and obtaining more real information about each other’s lives. As a result, it was emphasized that UNESCO was established to advance the goals of global peace and the common welfare of humanity by scientific, educational and cultural relations between the humans of the world (UNESCO, Conference for The Establishment of The United Nations Educational, 1946. pp. 93-94).¹ The first point emphasized by UNESCO was the reconstruction of schools, museums and libraries damaged in Europe during World War II (Mingst, 2022).

A booklet titled UNESCO Its Purpose and Its Philosophy was prepared by the first Director General of UNESCO, Julian Huxley (1946-1948). In this book, within the framework of the purposes determined for UNESCO; firstly, to act in line with the aims and objectives of the international and United Nations, and secondly, to encourage and support science, education and culture. While discussing the aims of UNESCO, the words of the Prime Minister of the United Kingdom, Clement Attlee, were cited and emphasized: *“since wars begin in the minds of men, it is in the minds of men that the defences of peace must be constructed”*. Also, it was stated that the spread of education and culture the of humanity for justice, freedom and peace were necessary, and that this was an indispensable duty for human dignity and a sacred duty that all nations should fulfill with mutual assistance. For this purpose, it was emphasized that world peace should be based on the enlightened and moral cooperation of humanity in order not to fail. The purpose of this organization was later determined to be to advance the goals of global peace and the common welfare of humanity

¹ For the articles in the UNESCO constitution, see Annex 1.

by scientific, educational and cultural connections of the peoples of the world. Three headings were defined for the realization of these purposes specified in the articles of UNESCO's Constitution: First, efforts to develop mutual understanding and knowledge among humans through all forms of mass communication; in this direction, it was decided to cooperate with UNESCO in establishing the necessary international agreements to encourage the free circulation of ideas through images and words. Secondly, it was necessary to give new impetus to public education and the spread of culture, and for this purpose, there was the ideal of equal educational opportunity without any discrimination based on race, gender, economic or social. Thirdly, there was the preservation, increase and dissemination of knowledge (UNESCO, Its Purpose and Its Philosophy, 1946. pp. 5-7). Huxley shared the difficulties he experienced during his directorship in an interview titled UNESCO's Early Years in the Courier magazine, published monthly by UNESCO. He said that due to the attitude he adopted, he was considered anti-religious by some delegates, but his liberal views were considered communist by others. He stated that UNESCO adopted the urgent task of rebuilding education after World War II, and that they took many steps to ensure that school establishment programs, preparation and distribution of textbooks and the needs of children in war-torn countries were met. He also stated that he had helped to establish the International Biological Program, which, together with the United Nations and its Specialized Agencies, studied human health - the wealth and the conservation and better use of the world's biological resources. He expressed that he wanted to establish a strong organization for population control with the United Nations and other specialized agencies; however, due to religious and nationalist prejudices, they could only carry out a handful of experimental projects. Huxley expressed his gratitude to say that today, not only UNESCO, but also the UN, the World Health Organization and the World Bank have helped in this most important task facing humanity. Huxley also stated that he had carried out a project suggested to him by British biochemist, historian and Sinologist Joseph Needham; he added that they had carried out the writing and publication of a world history that would emphasize developments in science, literature, culture and art rather than political changes and military events. He stated that UNESCO would continue on the same general line as a supporter of cultural progress and mutual understanding, but would always be in search of new problems and new ways to deal with them (UNESCO, UNESCO's Early Years, The UNESCO Courier, 1976. pp. 4-6).

Contributions of Türkiye to UNESCO's Establishment Process and Its First Year

During the establishment meetings of UNESCO, representatives of states and Ministers of Education took the floor and expressed various opinions on the UNESCO constitution. The list of delegations of the conference included Minister of National Education Hasan Âli Yücel and his delegation, and Yücel also served as the vice president of the commission (UNESCO, Conference for The Establishment of The United Nations Educational, 1946. pp. 11,146). The content of the meetings held during the conference consisted of discussions on the selection of the commission office, the goals and functions of the organization.

Speaking at the Fifth General Assembly Meeting, Turkish Minister of National Education Hasan Âli Yücel stated that the participation of the Republic of Türkiye in the United Nations Conference was formed with a sincere spirit of faith and hope, and that the unity of nations supporting common principles for humanity has always been seen as the basic condition for lasting peace. Yücel also stated that he was here as a representative of a nation that has been radically reforming its institutions for the last twenty years in order to abide by the current requirements of human civilization, and that his nation is a nation that educates its young generations with a love of peace and is instilled with the spirit of international friendliness. Yücel stated that the Republic of Türkiye has seen its own security and prosperity as closely linked to the safety and prosperity of all nations since its foundation, and summarized the basic principles of national education in the New Turkish State as follows: (UNESCO, Conference for The Establishment of The United Nations Educational, 1946. p. 54).

“(a) To know, understand and form a true estimate of all the nations of the world.

“(b) To draw on the common sources of human civilisation, without remaining within the narrow framework of chauvinistic culture.

“(c) To refrain from any distinction between citizens, in regard to race, sex, language, religion or class.” (UNESCO, Conference for The Establishment of The United Nations Educational 1946: 54).

Hasan Âli Yücel emphasized that a nation that trusts in this opinions will not hesitate to assistance the reason of nations that have successfully defended human rights and

will every time protect them, and he also drew attention to the following statements:

"We are convinced that close collaboration between the United Nations in the domain of education and culture is the true foundation of peace. Recent events have clearly proved that the role of education is of primary importance both in preparing for war and in securing peace. Just as the second World War was due to a very large degree, to the scorn of man which was inculcated in certain nations, so a lasting world peace will be found possible only by the more general application of teaching based on respect for man. It is not enough to teach men, they must be rallied round common pacific principles. The war which has just ended has given us startling confirmation of this truth: nations which had reached a high degree of culture and education were dragged on and engulfed in catastrophe by the national egoism of their political bodies. In the space of a few years peoples who stood in the highest rank of culture and technical achievement reverted to conceptions dating back to the Middle Ages." (UNESCO, Conference for The Establishment of The United Nations Educational, 1946. pp. 54-55).

In addition to these statements, Hasan Âli Yücel stated that the time had come to declare the principles that would ensure rapprochement between peoples and the principles that would serve as a successful weapon against the offensive of nations, and drew attention to the fact that in an age when the means of destruction have reached enormous dimensions, the only security for nations is to establish the ideal of human brotherhood. Expressing that they trust that the best way to realize the peace ideal is to base the education of publics on democratic understandings, Yücel explained that it is necessary to determine the widespread rules of such education and that these rules should give form to the cultural policy of each country without harming its national characteristics. Finally, Hasan Âli Yücel expressed his hope that this conference would be the beginning of organized and continuous transnational collaboration in the fields of culture and education, concluded his words by saying that the wish of the Turkish people is that this conference will provide the birth of a persistent and productive organization that will bring together all the countries of the world (UNESCO, Conference for The Establishment of The

United Nations Educational, 1946. pp. 54-55).

In 1946, a report titled international education and teaching guide was prepared by the UNESCO International Bureau of Education. This report addressed the school reforms and educational movements of a total of 28 countries, including Türkiye. In the introduction of this guide report prepared in an annual format, it was stated that the International Education and Teaching Yearbook was published every year from 1933 to 1939, but was interrupted for six years due to the war. It was stated that the reports in this yearbook, which provided reliable information on school reforms after this break, were presented by the delegations attending the IX International Conference on Public Education held in Geneva on 4-9 March 1946 by the International Bureau of Education. It was also stated at the beginning of the report that these reports, prepared in a short form, would help to obtain information about educational renewal movements taking place in different countries. It was also stated that this yearbook would contribute to the restructuring of education that the world needs (UNESCO, Turquie, Annuaire International De L'éducation et De L'enseignement, 1946. p. 6). The report presented to the IX International Conference on Public Education in Geneva by Osman Horasanlı, the Delegate of the Turkish Government and the Cultural Attaché of the Turkish Embassy in Switzerland, was also included in the prepared guide. The study, which drew attention to the importance that Türkiye gave to village education as an educational movement, stated that this was not a reform project but a success. It was conveyed that the importance that the Turkish Ministry of National Education gave to village education was due to two reasons; one was social, the other was due to psychological and educational factors. The conditions of Türkiye were shown as the social reason for the reform carried out in village education. Accordingly: The country's geographical location, geological structure and social constitution, being an agricultural country with an industry that meets the needs of the nation; as a result, the peasant represented a fundamental element of social life in economic terms. Therefore, any progress or reform that did not reach the mentality of the peasant remained superficial and prevented the development of Turkish society. In addition, although most of the graduates of normal schools were motivated by the desire to work in a village during their education, they later got bored and often had disagreements with the villagers. In order to overcome these disadvantages, the new type of school established in the village began to accept only the children of the villagers. With the enacted law; each graduate was given a monthly

salary, a house in the village where he worked, a field and a workshop to meet the requirements of his profession. Essentially, this new type of school was formed from a cooperative consisting of a farm and different workshops based on production rather than a classical school. Graduates from this school, after being appointed as teachers, carried out the task of conducting classical lessons until noon, and in the afternoon, they worked in their own field or workshop and ensured that their students helped him as apprentices. The psychological and pedagogical reason for this reform was primarily the failures that old normal school graduates encountered in villages as a result of education and teaching methods largely consisting of educated advice and prescriptions. The teaching method of this new type of school implemented in villages was generally likened to the “*interest centers*” method applied in primary schools. Because in primary schools, life was artificially brought into the classroom with the so-called interest method, but in the new normal school, the student was asked to come into direct contact with real life. In fact, it was aimed to learn geometry by examining fields and building houses, botany by growing plants, and zoology by looking after animals. Because this new normal school with its farms and workshops aimed to train teachers not only according to an intellectual method but also according to a method guided by interest and completely in accordance with the origin of scientific knowledge. In short, this new type of normal schools were designed as farms and workshops working for production purposes and were prepared according to a structure where the students were workers. In short, these institutions were defined not as schools but as Village Institutes where education should be based on action and work. Finally, it was emphasized that Türkiye had 6 years of experience in Village Institutes (UNESCO, Turquie, Annuaire International De L’éducation et De L’enseignement, 1946. pp. 6, 161, 162).

The UNESCO Convention was accepted by the Turkish Grand National Assembly on May 20, 1946. The text of the law, which stated that the law would be implemented by the Council of Ministers, announced that the states that joined the convention accepted that wars begin in people’s minds and that the defense trenches of peace should also be established in people’s minds. It was also emphasized that war was spread by the doctrine that people and races were not equal, and that educating humanity was an important duty for this. It was stated that humanity should be based on spiritual and intellectual unity in order to achieve peace. For these reasons, it was decided that the states that signed the UNESCO Convention would be determined to develop international relations and to ensure that they could obtain accurate information about

each other (Resmi Gazete 1946: 10630).

The year after UNESCO was founded, on November 19, 1946, the general assembly meeting was held in Paris, hosted by France. Following the opening ceremony held on the first day, various items were discussed in the meeting held the next day, primarily the appointment of the authorization commission, the nomination commission and the agenda commission (UNESCO, Journal of the General Conference, First Session no. 1, 1946. pp. 1-3). It was stated that after this stage, UNESCO conferences were expected to be held in Europe, America, Africa and Asia, respectively (UNESCO, Handbook of the first General Conference and UNESCO Month, 1946: 3). Various issues were discussed at another credentials committee meeting held on November 21, with the participation of Türkiye (UNESCO, Credentials Committee: Summary reports of the Second Meeting 1946: 1-3). The discussions continued in the following days, and a meeting titled nominations committee was held on November 23. Here, R.M. Güntekin was proposed as a candidate for the committee by the Turkish delegate (UNESCO, Nominations Committee: Meeting on Saturday 23rd November 1946 (11.30 a.m.); summary record 1946. pp. 1-2). In the Education Sub-Commission meeting held on November 27, 1946, the main focus was on the review of school textbooks. The Turkish delegate, who spoke on the subject, emphasized that textbooks were the key to learning. The Turkish delegate, in his speech limited to the example of a history textbook, stated that if the schoolbook did not serve as a tool of certainty, this could encourage hatred and hostility among peoples. He also stated that schoolbooks were an important element of education, they could not be put on the back burner and that UNESCO could provide all nations with the necessary instructions through a committee to be established to deal with this issue (UNESCO, Education Sub-commission: Provisional Verbatim Record of the Third Meeting, 1946. pp. 21-22).

In the following years, Türkiye’s work within the organization continued and made significant progress in protecting education as well as natural and cultural heritage, strengthening cooperation in scientific matters and developing multi-faceted international relations.

Conclusion

Türkiye, which was among the founders of the conference process that established UNESCO, has had a say in the international arena, especially in education and cultural affairs in the first year after the organization was established. In this way, Türkiye has further strengthened its position of respect in the world community of nations

and has gained a strong place on an important platform for the prevention and solution of global problems. With Türkiye's membership in UNESCO and its inclusion in the World Heritage List, many historical heritages, especially ancient cities, have been taken under protection, and cooperation has been established in the fields of education and science. In addition, progresses in the pitch of tourism and the strengthening of international promotional activities have been ensured. In addition, with its UNESCO membership, Türkiye has become one of the countries that have a say in cultural diplomacy worldwide and has gained a platform to contribute to cultural heritage. Based on the context of this study, Türkiye's work and contributions within the UNESCO organization over the years and the effects of UNESCO on developments specific to Türkiye also need to be investigated as a more comprehensive subject.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

References

Çetindağ, S. A., & Erdoğan, H. (2025). Birleşmiş Milletlerin Kuruluşu Sürecinde San Francisco Konferansı ve Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Faaliyetleri. *International Journal of Humanities and Education*, 11(24), 98-113.

Mingst, K. (2022). *UNESCO. Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/UNESCO> (accessed: December 12, 2025).

Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (2025). *The United Nations Organization and Türkiye, International Organization Profile*. <https://www.mfa.gov.tr/the-united-nations-organization.en.mfa> (accessed: April 09, 2025).

Resmi Gazete. (1946). *Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Sözleşmesinin Onanması Hakkında Kanun*. 25 May.

UNESCO. Conference for The Establishment of The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation Held at the Institute of Civil Engineers, London, from the 1st to the 16th November, 1945, UNESCO Preparatory Commission, 1946, Document code: ECO/CONF/29. Collection of UNESCO Archives.

UNESCO. Credentials Committee: Summary reports of the Second Meeting. (1946). *UNESCO. General Conference,*

1st, 1946. Credentials Committee, Document code: UNESCO/C/Cred.Com./S.R.2. Collection of UNESCO Archives.

UNESCO. Education Sub-commission: Provisional Verbatim Record of the Third Meeting, UNESCO General Conference 1st, 1946. Programme Commission, 1946, Document code: UNESCO/C/Prog.Com./S.C.Educ./V.R.3. Collection of UNESCO Archives.

UNESCO. Handbook of the first General Conference and UNESCO Month, UNESCO. General Conference, 1st, 1946, 1946, Catalog Number: 0000263682, Paris, Collection of UNESCO Archives.

UNESCO. Journal of the General Conference. First Session no. 1, UNESCO. General Conference, 1st, 1946, Catalog Number: 0000248731. Collection of UNESCO Archives.

UNESCO. Nominations Committee: Meeting on Saturday 23rd November 1946 (11.30 a.m.); summary record, 1946, *UNESCO. General Conference, 1st, 1946. Nominations Committee*. Document code: UNESCO/C/Nom.Com./S.R./1. Collection of UNESCO Archives.

UNESCO. Turquie, Annuaire International De L'éducation et De L'enseignement. (1946). *UNESCO International Bureau of Education, 1946, Catalog Number 0000182246*. Collection of UNESCO Archives.

UNESCO. UNESCO: Its Purpose and Its Philosophy, Julian Huxley, Preparatory Commission of United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation, 1946, Document code: 1 C/6, UNESCO/C/6. Collection of UNESCO Archives.

UNESCO. UNESCO's Early Years, The UNESCO Courier, 3, 38., UNESCO. Director-General, 1946-1948 (Huxley, J.S.), 1976, Catalog Number: 0000049460. Collection of UNESCO Archives.

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. (2024). *UNESCO's History*.

<https://www.unesco.org.tr/Pages/673/257/UNESCO> (accessed: June 15, 2025).

UNESCO. (2024). *75 Years of History in the Service of Peace*. <https://www.unesco.org/en/75th-anniversary> (accessed: June 15, 2025).

UNESCO. What is UNESCO?, UNESCO Preparatory Commission. (1946). *Catalog Number: 0000250122*. Collection of UNESCO Archives.

United Nations. Charter of the United Nations, First and signature pages of the United Nations Charter; June 26, 1945, *General Records of the United States Government, 1778-1992*; Record Group 11; San Francisco, National Archives.